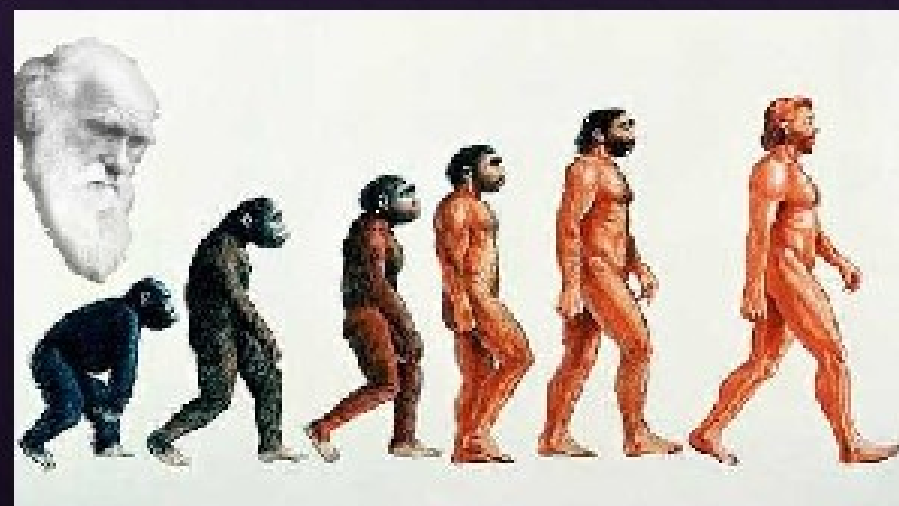

**Toshkent davlat
pedagogika universiteti
103-gurux talabasi
Mahmudova Sarvinozning
«Antropologiya inson
haqidagi ta'limot»
mavzusida mustaqil ishi**

Yunoncha sophia – donishmandlik, anthropos – inson va logos – ta'limot so'zlaridan kelib chiqqan «falsafiy antropologiya» atamasi etimologik jihatdan inson haqidagi falsafiy ta'limotni anglatadi.

Falsafiy antropologiya insonning alohida borliq manbai sifatida kelib chiqishi, tadrijiy rivojlanishi va mavjudligining o'ziga xos xususiyatlariga doir falsafiy qarashlarni aks ettiradi.

Falsafiy antropologiya XX asrning 20-yillarida asosan M.Sheler, A.Gelen, X.Plesner asarlari ta'sirida uzil-kesil vujudga keldi. Xususan, M.Shelerning «Insonning kosmosdagi o'rni» asarida inson haqida fundamental fan yaratish lozimligi qayd etiladi va uni falsafiy bilish dasturi taklif qilinadi.

Inson har safar mutafakkirlar diqqat markazidan o‘rin olar ekan, uning mohiyatini yangi tarixiy sharoitda va yangicha nuqtai nazardan anglab yetishga harakat qilib, uni qayta va qayta yangidan kashf etganlar. Pirovardida, falsafa fanida insondan murakkabroq va ziddiyatliroq predmet yo‘q, desak, hech mubolag‘a bo‘lmaydi.

Inson falsafiy muammo sifatida.

Falsafa tarixida insonga murojaat etmagan, inson moddiy va ma'naviy borlig'ining turli tomonlarini bevosita yoki bilvosita tahlil qilmagan faylasuf yoki falsafiy yo'nalishni topish deyarli mumkin emas.

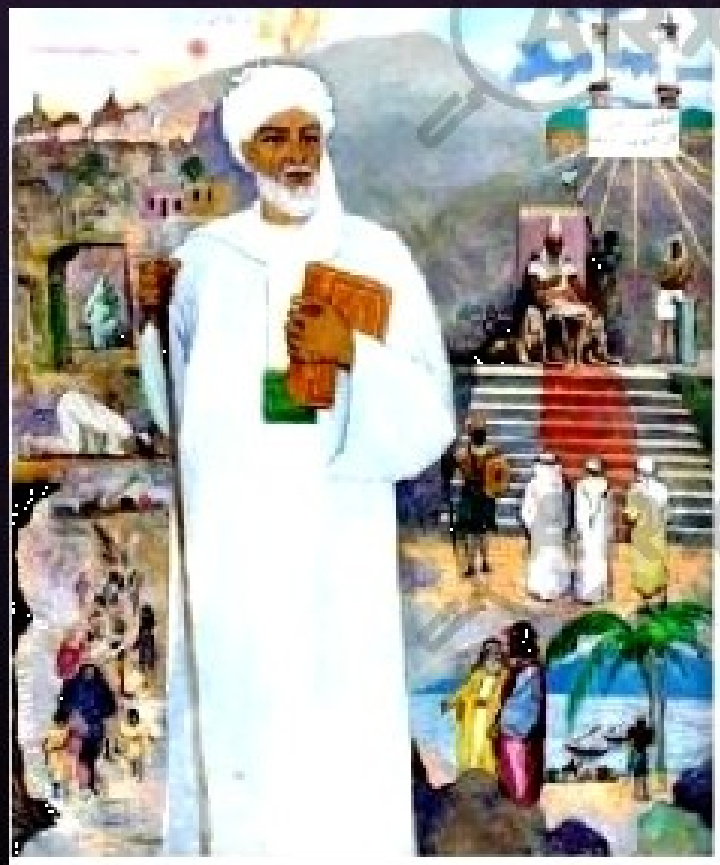
Aksariyat falsafiy va diniy tizimlar katta olam yoki makrokosmga zid o'laroq, insonga mikrokosm yoki kichik Koinot sifatida qarab, uni butun olamni tushunish kaliti deb hisoblaganlar. Faylasuflar inson sirining tagiga yetish borliq jumbog'ining tagiga yetish bilan barobar ekanligini qayta-qayta anglab yetganlar.

Umuman olganda, barcha zamonlarda insonda umumiy asosni izlash bilan band bo'lgan Sharq tafakkuriga hozir ham insonni va uning tashqi dunyo bilan aloqasini tushunishga nisbatan G'arb falsafasidagidan o'zgacha yondashuv xosdir.

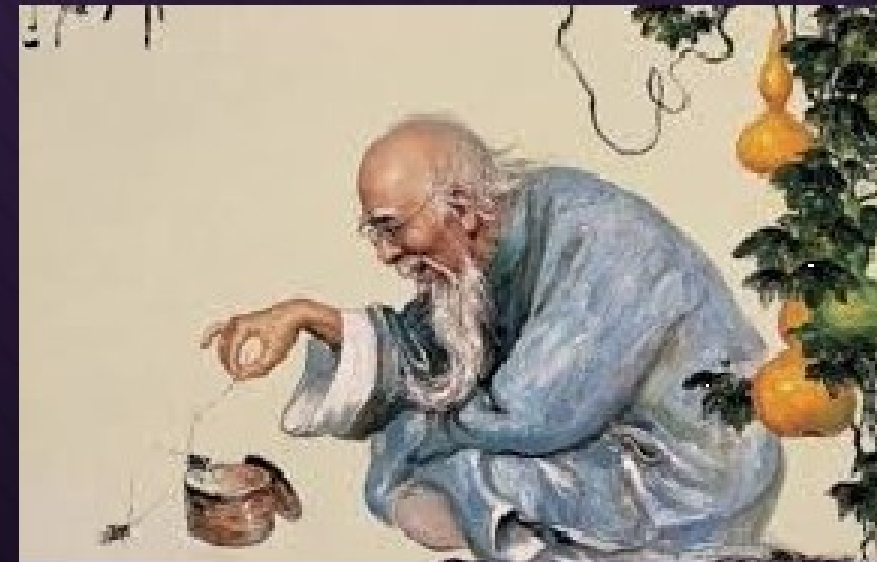
XX asr boshida hind mutafakkiri S.Vivekananda shunday deb yozgan edi: «Inson tabiatni o'ziga bo'ysundirish uchun tug'iladi va bu o'rinlidir, ammo G'arb «tabiat» deganda faqat moddiy, tashqi dunyoni tushunadi

Zero Forobiy aytganidek - "Odamlar o'zlarining xususiyatlariga va tabiiy ehtiyojlariga ko'ra jamiyat tuzadilar. Ularning harakat va fe'llarini dastavval bora-bora odatlarga aylanadigan tabiiy qobiliyatlar belgilaydi".

O'z-o'zingni angla va shu orqali dunyoni anglaysan. Dunyoni insonning teran qatlamlariga kirmasdan sirtdan bilishga bo'lgan barcha urinishlar narsalar haqida faqat yuzaki tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Insondan sirtga qarab harakat qiladigan bo'lsak, narsalar mohiyatini hech anglay olmaymiz, zero bu mohiyat insonning o'zida mujassamlashgan.

Teotsentrizm falsafasini boshqa falsafiy nuqtai nazarlar – antropotsentrizm va kosmotsentrizm siqib chiqara boshlagan Uygʻonish davrida insonga doir qarashlarda jiddiy oʻzgarishlar yuz berdi.

Oʻrta asrlarda inson u yoki bu korporatsiya vakili sifatida amal qilgan boʻlsa, Uygʻonish davrida u oʻzlikni anglash tuygʻusi va ijtimoiy nuqtai nazari oʻsishi natijasida oʻz manfaatlarini ifoda eta boshladi. Inson shaxs sifatida kamol topdi.

Demak, inson o'zini dunyodan oldinroq va ko'proq biladi, ayni shu sababli u dunyoni o'zidan keyin va o'zi orqali anglab yetadi.

Falsafa dunyoni inson orqali ichdan bilishdir, fan esa insondan tashqaridagi dunyoni yuzaki bilish demakdir. Insonda mutlaq borliq, insondan tashqarida esa – nisbiy borliq namoyon bo'ladi.

Darhaqiqat, antik davrdan boshlab insonga bo'lgan qiziqish dam kuchayib, dam ma'lum vaqt pasayib turgan, lekin hiech qachon yo'qolmagan. «Inson nima?», degan savol bugungi kunda ham avvalgidek jahon falsafasidagi o'ta muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda, insoniyatning eng o'tkir aql-zakovat sohiblari e'tiboridan tushmay va ayni vaqtda o'zining uzil-kesil, umumiy e'tirof etilgan yechimini topmay kelmoqda.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT TO‘QIMACHILIK VA ENGIL SANOAT INSTITUTI

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası

PEDAGOGIKA.PSIXOLOGIYA

Ta‘lim sohasi: 320000 – Ishlab chiqarish texnologiyalari

**Ta‘lim
yo‘nalishi:** 5320900 - Yengil sanoat buyumlari konstruktsiyasini ishlash va
texnologiyasi (tikuv buyumlari)

Toshkent-2020

Ushbu o'quv-uslubiy majmua «Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrasda 2020 yil _____dagi _____-sonli kafedra majlisida muhokama qilingan va tasdiqlangan.

TTYESI, ILMIY-USLUBIY KENGASHIDA MUHOKAMA QILINGAN VA TASDIQLANGAN

_____” _____ 2020 yil.

Tuzuvchi:

J.G.Xalmuratova «Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası katta o'qituvchi

Taqrizchilar:

Abduraxmonova Z.R. O'ZMU “Psixologiya” kafedrası dotsenti

Mamarajabov SH.E. TTYESI, «Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası dotsenti

TTYESI bosmaxonasida _____ nusxada chop etildi

MUNDARIJA

1. O'QUV MATERIALLARI.....	
2. MA'RUZA MASHG'ULOTLARI	
3. AMALIY MASHG'ULOTLARI.....	
4. MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI.....	
5.ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	
6.GLOSSARIY.....	
7.ILOVALAR.....	
8.FAN DASTURI.....	
9.ISHCHI O'QUV DASTURI.....	
10.TARQATMA MATERIALLAR.....	
11.NAZORAT SAVOLLARI.....	

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT TO‘QIMACHILIK VA ENGIL SANOAT INSTITUTI

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası

PEDAGOGIKA.PSIXOLOGIYA FANI

MA‘RUZA MASHG‘ULOTLARI

1- Ma'ruza: Pedagogikani o'rganish zaruriyati.

Reja:

- 1. 1. Pedagogika inson tarbiyasi to'g'risidagi fan.**
- 1. 2. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi.**
- 1. 3. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi.**
- 1. 4. Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan o'rni**

Tayanch iboralar: pedagogika, asosiy kategoriyalar: ta'lim, tarbiya, ma'lumot, irsiyat, shaxsning kamol topishi, muhit, usul, o'qituvchi, pedagogik fikrlar, pedagogik fanlar tizimi;

1.1. Pedagogika inson tarbiyasi to'g'risidagi fan.

Pedagogika darsliklarida, bir qancha kitoblarda pedagogikaning bahsi (predmeti) turlicha yaqinlik darajasida ta'rif berilib tushuntirilgan.

Pedagogika – inson tarbiyasi to'g'risidagi, yoshlarni va kattalarni tarbiyasi to'g'risidagi fan. Pedagogika ta'lim-tarbiyaning maqsad va vazifalari, ularning mazmuni, usullari hamda tashkil etish shakllari haqida ma'lumot beruvchi fanga aylandi.

Pedagogika grekcha «paydagogik» so'zidan olingan bo'lib, «bola yetaklovchi» degan ma'noni bildiradi. Mustaqil pedagogika fani XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida vujudga kelgan. Pedagogika tarbiya haqidagi fan sifatida tarbiyaning mohiyatini tushunishni, uning qonuniyatlarini ochib berishni va shu orqali inson manfaatlari uchun tarbiya jarayonlariga ta'sir etishni nazarda tutadi. Demak pedagogika fani o'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash uchun ta'lim-tarbiyaning mazmuni, umumiy qonuniyatlari va amalga oshirish yo'llarini o'rgatuvchi fandır.

Shuni unutmash kerakki, pedagogika fani yutuqlarisiz jamiyatni olg'a siljitish g'oyat mashaqqatli kechadi. Pedagogika fanini ham nazariy, ham amaliy jihatdan puxta o'rganish lozim. Ta'lim-tarbiyadan ko'zlangan maqsadni anglash va ular tizimida yangi bilimlar berish – bolalarni to'g'ri tarbiyalash shartidir. Bunda o'qituvchining beg'araz mehnati, bolalarni sevis va ularga jon fido aylashlari tarbiya samaradorligini ta'minlaydi. Tarbiyalash g'oyat nozik san'at bo'lib, unga jiddiy yondoshmoq darkor. Ayniqsa pedagoglar ushbu fanni chuqur va puxta bilishlari shart.

Hozirgi kunda pedagogikani (mutaxassislikdan qat'iy nazar) hamma bilish lozim bo'lgan fan deb hisoblash lozim, chunki insonlar hayot faoliyatlari davrida ta'lim-tarbiya ishlari bilan ma'lum darajada shug'ullanishga majburlarlar. Pedagogikaning nazariy kurtaklari falsafa negizida paydo bo'lgan. Qadimdan inson tarbiyasiga oid bo'lgan fikrlar, qarashlar xalq maqollarida, afsonalarda, dostonlarda o'z ifodasini topgan. Markaziy Osiyo allomalaridan A. Yassaviy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, A.Jomiy, A.Navoiy kabi ma'rifatparvar ajdodlarimizning ta'lim-tarbiya, inson kamoloti haqidagi g'oyalari, fikr va qarashlari o'z asarlarida batafsil bayon qilingan.

Pedagogikaning fan sifatida shakllanishida chex pedagog olimi Yan Amos Komenskiyning hissasi katta bo'ldi. Uning «Buyuk Didaktika» asari haqli ravishda pedagogika sohasida yaratilgan birinchi ilmiy asar hisoblanadi. XVIII asrga kelib O'rta Osiyoda ham pedagogik fikrlar taraqqiy eta boshladi. XX asrning boshlarida vatandoshlarimizdan M. Bexbudiy, Abdulla Avloniy, Saidrasul Aziziy, A. Fitrat, Saidahmad Siddiqiy kabi ma'rifatparvar jonkuyarlari yetishib chiqdi. Bu olimlar yangi usul maktablari tuzishda, darsliklar yaratishda, xalq o'rtasida ma'rifatni targ'ib etishda jonkuyarlik qildilar.

Hozirgi davrda pedagogikaning vazifasi milliy istiqlool g'oyalaridan kelib chiqadigan ta'lim-tarbiyaning mazmuni, metodlarini ishlab chiqish, milliy ta'lim tizimini yaratish va yosh avlodni bilim, ma'naviy madaniyatini jahon andozalari darajasiga yetkazishdir.

1. 2. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi.

O'zbek pedagogikasining vazifasi respublikamizda yashovchi turli millat-elatlarning orzu-istaklariga monand ta'lim-tarbiyaning ham nazariy, ham amaliy muammolarini milliy qadriyatlar asosida to'g'ri hal etib berishdir. Haqiqatdan ham bola dunyoga kelar ekan, o'z zamonasining jamiyat rivojlanganlik darajasiga ko'tarilishi, oldida turgan ijtimoiy tarixiy tajribalarni egallashi, hayotda o'z o'rnini topishi, milliy taraqqiyotda faol ishtirok etishi, boshqacha qilib aytganda ta'lim-tarbiya olishi zarur.

Tarbiya kishilik jamiyati ibtidosida paydo bo'lgan va bashariyat manfaatlari uchun xizmat qilib kelgan tarbiya avlodlar o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Kattalar o'zlari turmush jarayonida orttirgan tajribalarini o'zidan keyingi avlodga o'rgatib borganlar. Demak, tarbiyalash avvalo ijtimoiy hayot jarayonida yig'ilgan tajribalarni avlodlarga yetkazib berishdir. Tajriba ijtimoiy hodisa sifatida inson shaxsini tarkib toptirish uni hayotga tayyorlash va shunday bo'lib qoladi. Tarbiya bevosita mehnat bilan bog'liq holda berib borilgan. Shaxs kamoloti murakkab dialektik jarayon bo'lib, kishiga ta'sir ko'rsatadigan ob'ektiv, sub'ektiv omillar stixiyali va maxsus (ongli) yo'naltirib boriladi.

Ibtidoiy jamoa davrida ta'lim-tarbiya umumning ishi hisoblangan. Butun bir jamoa bir kishi rahbarligida ov qilgan, mehnat qilgan boshqarib borilgan. Quldorlik jamoasi davriga kelib quldorlarning bolasiga beriladigan tarbiya bilan qulning bolasiga beriladigan tarbiyada tafovut vujudga keldi. Bu davrga kelib tarbiya borasida uyg'onish (rezonans) davri boshlandi desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki ta'lim-tarbiyaning tamal toshini belgilaydigan qonun-qoidalar, urf-odatlar tizimi shakllandi, taraqqiy etdi. O'qituvchi-tarbiyachi faoliyati bilan shug'ullanuvchi kasb egalari, maktablar paydo bo'la boshladi.

Feodalizm jamiyati davriga kelib ta'lim-tarbiya mazmuni hayotda alohida yuqori darajaga erishdi. Ilm-fan, madaniyat, san'at taraqqiy etdi, vujudga keldi. Ayniqsa islom dinining kirib kelishi jamiyatning ma'naviy hayotida tub o'zgarish yasadi. Bu orada o'zbek xalq pedagogikasi shakllandi va o'z tarbiyaviy vazifasini o'tadi. O'sha davr ta'lim-tarbiyasi ta'siri ostida Markaziy Osiyoda al-Xorazmiy, Beruniy, al-Farobiy, Ibn Sino, al-Buxoriy kabi ko'plab allomalar yetishib chiqdilarki, ularni aytib ado qilib bo'lmaydi.

Sobiq ittifoq davrida ta'lim-tarbiya mazmuni hayotimizda o'ziga xos xarakterga ega bo'ldi. Bu davrda biz eng muhimi milliy mafkura, ma'naviy qadriyat, urf-odatlarimizdan uzilib qoldik. 70 yillik mutelik oqibatida ta'lim-tarbiyadagi milliylikka putur yetdi.

Bugungi kunga kelib esa barcha qadriyatlarimiz, ma'naviy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, milliy ta'limiy-tarbiyaviy tajribalarimiz qayta tiklandi. Mustaqil O'zbekistonning asosiy maqsadlaridan biri–yosh avlodni har tomonlama yetuk, barkamol inson qilib tarbiyalash, ularni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida raqobatbardosh kadrlarni hayotga tayyorlashdan iboratdir. Xulosa qilib aytganda, ta'lim va tarbiya hayotning ajralmas bir qismi, u ijtimoiy- tarixiy zarurat sifatida paydo bo'lgan, bor va bo'ladi.

1. 3. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi.

Bilish bu avvalo sezishdan, hissiy sezishdan boshlanadi. Bilish jarayoni kabi ta'lim jarayonida ham o'quvchi bilmaslikdan bilishga, noaniq bilishdan aniqroq bilishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi. Ushbu jarayonda hissiy idrok etish ham, abstrakt tafakkur ham, amalda sinab ko'rish ham bo'ladi.

Bilish ikki pallaga – nazariya va amaliyotga bo'linadi. Nazariya yangi bilimni, yangicha bilishni ifodalovchi tizimli fikrdir. Nazariya har xil shakllarda ifodalanadi: aksioma, teorema, qonun, formula, grafik, raqam va shu kabilar. Nazariyada g'oya shakllanadi. Amaliyot bilimlarning haqiqiylikini ko'rsatuvchi mezondir. Kuzatish, tajriba, o'zgartirish, yaratish, - bular amaliyot shakllariga kiradi. Amaliyot ijtimoiy hayot va tabiatning murakkab jarayonlarini bilib olishda inson uchun asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi.

Ilmiy bilishning vazifasi hodisalarning mohiyatini, ularning rivojlanish qonunlarini ochishdangina emas, balki biron-bir qonunning qay tariqa namoyon bo'lish sabablarini ham ko'rsatib berishdan iborat. Ilmiy omil ilmiy bilishning elementi bo'lib kuzatish, tajriba asosida qo'lga kiritiladi, omilga asoslanmagan bilimning ilmiy qiymati, amaliy faoliyat uchun ahamiyati ham bo'lmaydi.

O'rta Osiyoning buyuk mutafakkirlari bilishda omillarni o'rganishga katta e'tibor berganlar. Abu Nasr Forobiy (873-950) bilimning elementi bo'lgan omillarni o'rganishga katta ahamiyat beradi. Uning fikricha, bilimning asosini mavjud narsa va hodisalarni inkor ettiradigan omillar tashkil etadi. Ibn Sino (980-1037) kasallikni vujudga keltiruvchi omillarni o'rganish asosida kasalliklarni turlarga ajratadi va davolash usullarini ishlab chiqdi. A. Beruniy (973-1048) tabiat hodisalari sirlarini o'rganishda tajriba, empirik kuzatish va ular asosida olingan faktlarga asoslanadi.

Demak, bilish sezishdan boshlanadi. Sezish tevarak-atrofdagi voqelik, narsa va hodisalarning sezgi organlarimizga ta'sir etuvchi ayrim sifat va xossalarning ongimizda aks etishidir. Sezilar – odam haqidagi barcha bilimlarimizning boshlang'ich manbaidir. Ammo ilmiy asosda bilishda, masalan, olimning bilishi bilan o'quvchining bilish faoliyati o'rtasida umumiylik bo'lsa ham lekin, ular bir-biridan farq qiladi. Olimlar olamni bilib olib, ilgari fanga ma'lum bo'lmagan yangi haqiqat-g'oyalarni kashf etadilar, yangi qonuniyatlarni aniqlaydilar va shu tariqa fanning ilgarilab ketishiga imkon yaratadilar. O'quvchilar esa ta'lim jarayonida olamni bila borib, o'zlari uchun ilgari noma'lum bo'lgan, biron fan kashf etgan va odamlarning ijtimoiy-tarixiy amaliyotida tekshirib ko'rilgan yangi fikr, narsa va hodisalarni bilib oladilar. O'qituvchi o'quvchilarni olimlar tomonidan yaratilgan bu qonunni, g'oya va bilimlarni bilishga to'g'ri, yengillashtirilgan, vaqt jihatidan qisqa yo'ldan olib boradi. Ana shu jarayonda o'quvchining bilimlarni o'zlashtirishga faol munosabatda bo'lishi uning bilish faoliyatini aktivlashtirishga yordam beradi.

1. 4. Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan o'rni

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng o'z tarixini, jumladan pedagogika tarixini o'rganish uchun keng yo'l ochdi. O'tmishdagi pedagogik tafakkur daholarning shuhratini tiklash, ularning g'oyalarini hayotga tadbiq etishdek ulug' ishlar amalga oshirilmoqda. Agar yoshlar masalasini umumjamiyat miqyosidagi masala tarzida idrok etadigan bo'lsak, yoshlarni ma'naviy axloqiy tarbiyalash – ularning ongi va ruhiyatini muayyan g'oyalar va qarashlarga qaratmoqdan iboratdir. Yoshlar qanday g'oyalar bilan qurollangan bo'lsa, ularning amaliyotdagi faoliyati hamda fe'l-atvori ham shunga yarasha bo'ladi. Jumladan kelajagimiz bo'lmish talaba yoshlarni ma'naviy axloqiy tarbiyalash borasida milliy istiqlol g'oyasini ular ongiga singdirib, ular ruxiyatida ma'naviy kuch-qudrat hosil qilish lozim.

Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishning zaruriyati, uning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati to'g'risidagi nazariy masalalar mamlakatimiz birinchi Prezidenti I.A. Karimovning asarlari, ma'ruza va nutqlarida to'laqonli o'z ifodasini topgan.

«Mafkura har qanday jamiyat hayotida zarur. Mafkura bo'lmasa odam, jamiyat, davlat o'z yo'lini yo'qotishi muqarrar.» Bu fikrlar milliy istiqlol mafkurasining hayotiy zaruriyat ekanligini isbotlaydi. Birinchi Prezidentimizning fikricha: «Biz kishilar dunyoqarashini boshqarish fikridan yiroqmiz, balki biz odamlarning tafakkurini boyitish, uni yangi ma'no va mazmun bilan to'ldirish fikri tarafdorimiz. Erkin fuqaro, ongli yashaydigan, mustaqil fikrga ega bo'lgan Shaxs ma'naviyatini kamol toptirish – bizning bosh milliy g'oyamiz bo'lishi kerak». Demak, bugungi kunda g'oyani, fikrni taqiq bilan, ma'muriy choralar bilan yengib bo'lmaydi. G'oyaga qarshi faqat g'oya, fikrga qarshi faqat fikr, jaholatga qarshi faqat ma'rifat bilan baxsga kirishish, olishish mumkin.

Prezidentimizning bu fikrlarini g'oya, mafkura, milliy g'oya, milliy mafkura, ma'naviyat atamalarining etimologiyalari ham tasdiqlab beradi.

Ma'naviyat - arab tilidiga «ma'no» yoki «ma'naviyatun», «ma'noi g'oya» so'zlaridan olingan bo'lib, «ruhiy holat» degan ma'noni bildiradi.

G'oya deb - inson tafakkurida vujudga keladigan, ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan, ruhiyatga kuchli ta'sir o'tkazib, jamiyat va odamlarni harakatga keltiradigan, ularni ezgu niyatlar, maqsad-muddao sari yetaklaydigan fikrga aytiladi. Inson tafakkuri voqelikni idrok etish mobaynida turli fikrlar, qarashlar, g'oyalar va ta'limotlar yaratadi. Binobarin, g'oyalar ham inson tafakkurining mahsulidir.

Mafkura - muayyan tuzum davrida insonlarni davlat, jamiyat o'z-o'ziga, xalqi, olamga munosabatlari va ular rivojining ma'naviy - ilmiy tizimidan iborat.

Milliy mafkura - xalqimizning ma'naviy-ilmiy mentaliteti, g'oyalari asosidagi amalga oshirilayotgan ishlar, jarayonlardagi tutayotgan yo'li, davlatga, jamiyatga, odamga, o'z-o'ziga, taraqqiyotga munosabatlar tizimidan iboratdir.

Mafkuraviy tarbiyani, istiqlol g'oyasini ta'lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanish natijasida yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan rivojlantirish ularda axloqiy fazilatlarining o'sishiga olib keladi.

Ta'lim maskanlarida yoshlarni ma'naviy axloqiy tarbiyalash jarayonida ularga axloqiy, aqliy, estetik, huquqiy tarbiya haqidagi bilimlar berib, ular ongiga ma'naviyat, ma'rifat tushunchalarini, tuyg'ularini singdirib, hayot haqidagi falsafiy, siyosiy, diniy, estetik va kasbiy qarashlarini maqsadli va ijobiy shakllantirish barcha o'qituvchi-murabbiylarning asosiy burchi va vazifasidir. Milliy istiqlol g'oyasini shakllantirish, uni yoshlar ongiga singdirish jarayonida avvalombor, mamlakatning bugungi hayoti, o'tmishi, kelajagi, butun taqdiri uchun kayg'uradigan, Vatan qismatini o'z qismati deb biladigan keng jamoatchilikning ilg'or dunyoqarashi va tafakkuriga asoslanishi lozim.

Milliy istiqlol mafkurasi yosh avlodni tarbiyalashning beqiyos omilidir. Milliy istiqlol g'oyalarini shakllantirish va talaba-yoshlar ongiga singdirish vazifasi hayotiy zaruratga aylanib, bu fanning, g'oyaning ahamiyati, ijtimoiy fanlar orasida tutgan o'rni, fanlar bilan aloqasi, tarbiyalovchilik vazifalari namoyon bo'lmoqda. Mazkur muqaddas vazifani amalga oshiruvchi ustoz-murabbiylardan esa fidoyilik, faollik va o'ta ma'suliyat har qachongidan ham ko'ra kuchliroq talab etilyapti. Shunday ekan, yurtimizdagi barcha ziyolilar, o'qituvchi-pedagoglar Prezidentimizning milliy istiqlol g'oyasi va mafkura tushunchalarini qay tarzda yuksak ta'riflab berishini anglab yetgan holda uning mazmun-mohiyatini to'g'ri tushunib, yoshlarga astoydil yetkazib tushuntirib berishlari maqsadga muvofiq.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Pedagogika nimani o'rganadi va u qachon paydo bo'lgan?
2. Pedagogikaning lug'aviy ma'nosi nimani anglatadi?
3. Pedagogikaning asosiy tushuncha (kategoriya)lariga nimalar kiradi?
4. Ta'lim va tarbiya deganda nimani tushunasiz?
5. Pedagogika fanlar tizimiga qanday tarmoqlari kiradi?
6. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari nimalardan iborat?
7. Maxsus pedagogika deganda nimani tushunasiz?
8. Pedagogika tarixi nimani o'rgatadi?
9. Ta'lim-tarbiyadan ko'zlangan maqsad nima?

2- Ma'ruza: Zamonaviy ta'lim-tarbiya va uning mohiyati

Reja:

- 2.1. *Pedagogika fanining tarmoqlari, pedagogika fanlari tizimi.*
- 2.2. *Pedagogika fanining boshqa fanlar bilan aloqasi va uning mazmuni*
- 2.3. *Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari*
- 2.4. *Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari*
- 2.5. *Ta'lim jarayoni mohiyati va uning ikki tomonlama xususiyati.*

Tayanch iboralar: kasbiy, umumiy, yoshlar, maxsus pedagogika, metod, tajriba o'tkazish, suhbat, kuzatish, eksperiment, anketa, test, maktab hujjatlari, didaktika, ta'lim jarayoni, bilish, o'qituvchi, o'quvchi faoliyati va h.k.

2.1. Pedagogika fanining tarmoqlari, pedagogika fanlari tizimi.

Pedagogika yosh avlod tarbiyasida uning yosh va individual (psixologik) xususiyatlarini hisobga olib boradi. Shu bois pedagogika uchun pedagogik psixologiyaning bola xususiyatlari, ularda o'tadigan psixik jarayonlarining qonuniyatlari haqidagi ma'lumotlar muhimdir. Pedagogika fani ob'ekti yil sayin kengayib bormoqda, natijada uning tarmoqlari ham bir necha guruhlariga ajralmoqda.

Pedagogika fanini ulkan katta daraxtga qiyoslash mumkin. Hozirgi vaqtda pedagogika bir necha tarmoqlarga bo'lingan. Ular pedagogika fanlari tizimlari deb ataladi. Ular: Umumiy pedagogika (maktab yoshidagi o'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish haqida bahs yuritadi), maktabgacha tarbiya pedagogikasi (maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash muammolari bilan shug'ullanadi), madaniy-oqartuv pedagogikasi (madaniy-ma'rifiy ishlarni boshqarish muammolarini o'rganadi), hunar-texnika ta'limi pedagogikasi, harbiy pedagogika kabi tizim tarmoqlari mavjud.

Umumiy pedagogika (insonga, shaxsga ta'lim tarbiya, ma'lumot berish shakli, mazmuni, usullari va ularni shakllantirishning, tarbiyalashning umumiy qonuniyatlarini tadqiq qiladi va amaliyotda qo'llashga o'rgatadigan);

Yoshlar pedagogikasi (turli yoshdagi kishilarga ta'lim tarbiya berish, shaxsni shakllantirishning o'ziga xos tomonlarini o'rganadi);

Maktab pedagogikasi (maktab yoshdagi o'quvchilar ta'lim tarbiya sohasining o'ziga xos tomonlarini o'rganadi);

Maktabgacha tarbiya pedagogikasi (maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish, tarbiyalashning o'ziga xos tomonlarini);

Pedagogika tarixi (turli tarixiy davrlarda maktablar ta'lim tarbiyasi, pedagogik g'oyalarning mazmuni, rivojlanish masalalarini);

Metodika (ta'limning umumiy qonuniyatlarini muayyan predmetlaridan (ya'ni ona tili, adabiyot, tarix, fizika, ximiya, matematika, jismoniy tarbiya) dars berishda qo'llashning o'ziga xos xususiyatlarni, usullarini tadqiq qiluvchi sohasi);

Oila pedagogikasi (oila muhiti, a'zolari, sharoiti, ta'lim tarbiyasining umumiy masalalarini);

Kasb pedagogikasi (ishlab chiqarish), (turli kasblarning o'rganishning umumiy masalalarini);

Qiyosiy pedagogika (G'oyalarni taqqoslab xulosa chiqarish masalalari);

Xalq pedagogikasi (mazkur xalqi ta'lim tarbiyasi, maktabi, ijtimoiy turmush tarzi, madaniyati, ma'naviyati, ahloq odobi singarilarni);

Ijtimoiy pedagogika (barcha yoshdagi fuqarolarni tarbiyalashning zamonaviy imkoniyatlari, vositalari va manbalarini); **Tibbiyot pedagogikasi; Harbiy pedagogika;**

Mehnat pedagogikasi singari tarmoqlari mavjud.

Maxsus pedagogika (Defektologiya) Pedagogika faqat sog'lom o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi bilangina emas, balki kamolotda qusuri bor bolalar ta'lim-tarbiyasini ham o'rganadi. Bunday tarmoqlarni maxsus pedagogika deb yuritiladi.

Maxsus pedagogika tizimiga oligofrenopedagogika (aqliy jihatdan orqada qolgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish), lagapediya (tili yassi, tili chuchuk bolalarni o'qitib tarbiyalaydigan pedagogika), tiflo pedagogika (ko'r va yaxshi ko'rmaydigan bolalarni tarbiyalash), surdo pedagogika (kar va go'ng bolalarni o'qitish va tarbiyalash) kabi fanlar kiradi.

2.2. Pedagogika fanining boshqa fanlar bilan aloqasi va uning mazmuni

Pedagogika fani yakka holda mukammallikka erisha olmaydi. U ham boshqa fanlar singari ijtimoiy fan yutuqlaridan foydalanadi va mazmunan boyib boradi. Hozirgi kuniizda umumbashariyat tomonidan yaratilgan bilimlar va kelajak haqida ma'lumot beruvchi nazariyalar muayyan darajada pedagogika fani uchun manba bo'ladi. Boshqa fanlar kabi pedagogika har bir insonning ijtimoiy kamolotiga xizmat qiladi.

Ta'lim-tarbiya tarixi, pedagogika tarixi fanidan xabardor bo'lmay turib pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish mumkin emas..

Tarbiyaning mohiyatini ilmiy asosda tushunish uchun aniq tarixiy sharoitda uning taraqqiy etish qonuniyatlarini bilish zarur. Shuning uchun pedagogika ijtimoiy fanlardan biri sifatida ijtimoiy fanlar bilan yaqin aloqada rivojlanib boradi. Tarbiya maqsad va vazifalarini inson shaxsining har tomonlama rivojlanish qonuniyatlarini ishlab chiqarish jarayonida tarix, falsafa, iqtisod, sosiologiya, etika, estetika, umumiy psixologiya, yosh psixologiyasi, pedagogik psixologiya, kasb psixologiyasi, oila psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya, odam psixologiyasi, harbiy psixologiya va fiziologiyasi bolalar gigienasi, pediatriya, medisina, kibernetika va boshqa fanlar bilan aloqa qiladi. Psixologiya fani bilan aloqasini tahlil qilamiz. Pedagog o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda ularni sezgisi, idroki, tasavvur, diqqat, tafakkur va xotirasi kabi psixik jarayonlarni bilish darkor. Shuning uchun pedagogika fani psixologiya fani bilan alohida ish olib boradi. Har bir fan o'z rivojlanishida o'z nazariyalarini boyitishda o'zining ichki ilmiy yo'nalishlariga tayanib, takomillashib boradi. Hozirgi davrda umuminsoniyat tomonidan yaratilgan bilimlar va kelajak haqida axborot, ma'lumot beruvchi turli fanlar muayyan darajada pedagogika fani uchun manba bo'ladi. Boshqa fanlar kabi pedagogika har bir insonning umumiy kamolotiga xizmat qiladi.

O'qituvchi-tarbiyachi yoshlarga bilim berish, ma'lumotli qilish, tarbiyalash maqsadida unga tizimli ta'sir ko'rsatadi. Bunda psixologiya va ijtimoiy omillarga asoslanadi. Ya'ni, ko'rsatilayotgan ta'sirning samarasini bilish uchun o'quvchining sezgi, idroki, tasavvur, diqqat va tafakkur- fikrlash jarayonining qanday kechayotganini bilishga asoslanib ta'sir ko'rsatish rejasini belgilaydi. Demak, pedagogika fani psixologiya va sotsiologiya kabi fanlar bilan uzviy bog'langandir.

Falsafa fani esa pedagogika fani uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki, hozirgi ta'lim-tarbiya nazariyasi yutuqlari falsafiy fikrlar kurashi va taraqqiyotining mahsulidir. Falsafa pedagogikani ilmiy usullar bilan qurollantiradi, ta'lim va tarbiyaning ob'ektiv qonun-qoidalarini ishlab chiqishga manba bo'ladi. Pedagogikaning aniq masalalarini ishlab chiqishda sosiologiya, etika, estetika kabi fanlar katta ahamiyatga egadir.

Etika falsafaning ahloqiy va tarbiya masalalari bilan bevosita bog'liqdir. Ularni xalq etishda pedagogika ahloqning umuminsoniy qadriyatlariga suyanadi.

Estetika (nafosat tarbiyasi) insonning estetik ideallarini shakllantirish, madaniyatga va voqelikka estetik munosabatlari umumiy qonuniyatlarini o'rganadi va estetik tarbiyani ilmiy jihatdan asoslash uchun xizmat qiladi. Bu asoslarni pedagogika fani ishlab chiqadi, yoshlarni go'zallikni xis qila olish, tushunishga o'rganish vositalari va yo'llari belgilab beradi.

Jamiyatimiz rivojlanishining hozirgi bosqichida pedagogikaning **iqtisodiyot** fanlari bilan aloqasi mustahkamlanib bormoqda. Ijtimoiy fanlardagi ma'lumotlarga suyanib, pedagogika jamiyatning tarbiyaga bo'lgan ob'ektiv ehtiyojini va ularni amalga oshirish shart-sharoitlarini o'rganadi.

Insonning aqliy rivojlanishi qirralarini, jihatlarini o'rganadigan boshqa fanlardan farqli

o'laroq, pedagogika inson shaxsi, uning taraqqiyot bosqichlari bilan shug'ullanadi.

Pedagogika **psixologiya va fiziologiya** bilan ham bevosita va bilvosita bog'liqdir. Fiziologiya pedagogika hamda psixologiyaning tabiiy ilmiy bazasi hisoblanadi. Pedagogika fiziologiyaning oliy asab (nerv) faoliyatining rivojlanishi, asab sistemasining o'ziga xosligi, birinchi va ikkinchi signal sistemalar haqidagi, shuningdek sezgi organlarining, tayanch harakat apparatlarining, yurak. kon-tomir hamda nafas olish sistemalarining faoliyati, rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarga suyanadi.

Umuman, pedagogika fani o'z oldidagi maqsad va vazifalarni hal etishda boshqa fanlar yutuqlaridan foydalanmasdan ish olib borish mumkin emas degan xulosaga kelish mumkin.

2.3. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari

Har bir predmet uning metodlari bilan chambarchas bog'langan.

Pedagogika o'z mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan o'rganadi. Shu ma'noda pedagogikaning ilmiy-tadqiqot usullari deganimizda yosh avlodni tarbiyalash, bilimli qilish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, bish yo'llari, uslublari va vositalari majmuini tushunamiz. Boshqa fanlar qatorida pedagogika fani ham o'z tadqiqot ob'ektiga va ilmiy tadqiqot metodlariga ega.

Pedagogikaning ilmiy tadqiqot usullari qanchalik to'g'ri tanlansa ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanadi, pedagogika fani ham boyib boradi. Shu sababli pedagogik ilmiy-tadqiqot usullariga dogmatik yondashish mumkin emas. Ikkinchi tomondan, ilmiy tadqiqot usullari tizimi hali hozircha fanda to'la yaratilgan, hal etilgan emas.

Ilmiy tadqiqot pedagogika fanini ham takomillashtirib borishga, ayrim pedagogik hodisalarni tekshirishga, ularni to'g'ri hal etish yo'llarini aniqlashga yordam beradi. Hozirgacha mavjud va ishlab chiqilgan quyidagi ilmiy-tadqiqot usullariga tayanib fikr yuritish mumkin:

- 1) Kuzatish usuli; 2) suhbat usuli;
- 3) Adabiyotlar bilan ishlash usuli; 4) Test, so'rovnomalar usuli;
- 5) Maktab hujjatlarini o'rganish; 6) Eksperiment, sinov usuli;
- 7) Matematik metod; 8) Tadqiqot natijalari va ularni amalga tadbqiq etish usullari;

Kuzatish - o'rganish lozim bo'lgan pedagogik hodisani ma'lum maqsad nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda kuzatuvchi kuzatish bayonnomasini olib boradi. Kuzatish ob'ektiga oid bo'lgan aniq faktik material tayyorlanadi. Kuzatish aniq belgilangan reja asosida olib boriladi. Kuzatishlar faqat oddiy hodisalarni kuzatish, ayrim dalillarni yig'ish, hisobga olish, aniqlash uchungina emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonini yaxshilash va mukammallashtirish maqsadida amalga oshiriladi.

Ilmiy kuzatishlar esa nafaqat o'quvchilarning tabiiy faoliyatlarini, balki ularning ilmiy dunyoqarashlari shakllanishi, fikrlash jarayoni kuchi, xulosalar chiqarishdagi faolliklarini aniqlaydi hamda ularni tahlil etadi. Bunday kuzatishlar ta'siri natijasida pedagogika fani mazmunining boyishiga sabab bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini yaxshilash yoki yaratilgan ilmiy farazlarning qanchalik to'g'ri ekanligini aniqlash maqsadida **suhbat** usulidan foydalaniladi. Odatda, suhbat usuli maktab o'qituvchilari va o'quvchilari jamoasi bilan, ota-ona va keng jamoatchilik bilan yakka hamda guruhli tartibda ish olib borilganda qo'llaniladi. Bunda suhbat usulini tadbqiq etishdan oldin reja tuziladi, uni amalga oshirish yo'llari belgilanadi, natijalar tahlil qilinadi va tegishli xulosaga kelinadi. Suhbat tadqiqotning mustaqil yoki yordamchi metodi sifatida qullaniladi.

Suhbat olib borishda tadqiqotchi quyidagilarga e'tibor berish kerak:

Suhbat uchun oldindan savol tuzish.

Vahti va o'tkazish joyini belgilash.

Suhbat uchun qulay sharoit va erkin gaplashish imkonini yaratish.

Suhbat natijalarini zudlik bilan tahlil qilish, qiyoslash, tegishli xulosa chiqarish va maktab hayotiga tadbqiq qilish pedagogik jihatdan qimmatlidir.

Maktab hujjatlarini o'rganish - o'quvchilarning shaxsiy delolari, metodistlarining xabarlari, sinf jurnallari, kundaliklari, yig'ilishi va majlislar bayonnomalari tadqiqoti uchun olib borilayotgan ta'lim-tarbiya ahvoli, darajasi haqida ob'ektiv axborot manbai hisoblanadi. Maktab hujjatlarini tekshirish orqali o'qituvchilar va o'quvchilar jamoasi, ularning pedagogik faoliyati haqida aniq ma'lumotlar olinadi.

Eksperiment – so'zi lotincha «sinab ko'rish», «tajriba qilib ko'rish» ma'nosini anglatadi. Eksperimental – tajriba ishlari asosan ta'lim-tarbiya jarayoniga aloqador ilmiy faraz yoki amaliy ishlarning tadbiqiy jarayonlarini tekshirish aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Eksperiment usuli sharoitga qarab 3 xilda o'tkaziladi:

- 1) Tabiiy eksperiment. 2) Laboratoriya eksperimenti.
- 3) Amaliy tajriba.

Matematik metod – ommaviy materiallarni tahlil qilishda (masalan, anketalashtirish yo'li bilan to'plangan materiallarni yoki ma'lumotlarni umumlashtirish uchun) qullaniladi. Bu metod eksperiment natijalarini aniq baholashini, xulosalarning ishonchli bo'lishini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari va ularni amalga tadbiiq etish. Pedagogikada bu jarayon turli yo'llar bilan amalga oshirilishi mumkin. Chunonchi, tadqiqotchilarning seminarlarda, ilmiy konferentsiyalarda tadqiqot natijalari bo'yicha ma'ruzalar bilan chiqish ilmiy maqolalar, kitoblar nashr etish, o'qituvchilarga mo'ljallangan metodik tavsiyalari bo'lishi mumkin. Pedagogikada hali hal etilmagan muammolar juda ko'p. Bular ilmiy – tadqiqot olib borish yo'li bilan hal etiladi.

Anketa metodi. Anketa fransuzcha so'z bo'lib, tekshirish degan ma'noni anglatadi. Anketa metodi o'quvchilardan so'rash metodi bo'lib, u o'quvchilar tarkibining sifati to'g'risida kerakli ma'lumotlarni olish uchun, ularning fikrlari va qarashlarini aniqlash uchun, shuningdek kasbga yo'llashni belgilash uchun ma'lum bir shaklda o'tkaziladi. Bu metodni qo'llashda quyidagi talablarga amal qilish kerak:

1. Anketalarda o'quvchilarning pedagogik va ruhiy tavsifini tuzishning manbai va universal vositasiga aylantirmasligi kerak.
2. Anketalarda juda katta va noaniq bo'lmasligi kerak.
3. Anketa o'tkazishda bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish va vaqt normada berilishi kerak va hokazo.

Kibernetika metodi. Kibernetika grekcha so'z bo'lib, rolni boshqaraman, idora etaman, boshqarish san'ati degan ma'noni anglatadi. Kibernetika ishlab chiqarishni, texnikani, tirik organizmlarni, kishilik faoliyatini boshqarishning umumiy prinsip va vositalarini ishlab chiqadi. Kibernetika mazmunini informatsiya, dasturlashtirish, boshqaruvchi tizimlar, model yasash singari asosiy nazariyalar tashkil etadi.

Pedagogika kibernetika o'quv jarayonini, o'qitish va bilim berish jarayonlarini boshqarishning alohida shakli sifatida o'ziga xos xususiyatga ega, chunki pedagogik jarayon bilan ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish o'rtasida juda katta farq bor.

Sosiologik metod. Yuqoridagi sanab ko'rsatilgan metodlar qo'llashda tadqiq qilinayotgan o'quvchilar soni chegaralangan ularning kamchiligi ham shunda ekanligini bilishimiz darkor. Bunday paytda o'quvchilarning ko'pchiligi bilan ommaviy ravishda pedagogika fanining u yoki bu muammosini hal etishda sosiologik metodini qo'llash talab qilinadi. Misol uchun maktab o'quvchilari o'zlarining bo'sh vaqtlarini qanday o'tkazishini aniqlash uchun tezlikda anketa savollari asosida so'rash ko'plab o'quvchilardan o'tkaziladi va aniq bir xulosaga kelinadi.

Modellashtirish - bu real mavjud pedagogika tizimiga aynan o'xshash maxsus andoza (model) ni yaratib, unda bu tizimni tashkil qilish va faoliyat ko'rsatish prinsiplarini takrorlagan holda uning moddiy yoki hayoliy tarazda ishlab ko'rish demakdir. Modellashtirish yordamida tizimning ushbu aniq holatda muhim bo'lmagan xususiyatlaridan chetga chiqish mumkin. Tadqiqotchi pedagog bu metoddan foydalanarkan, ayrim xususiyatlar, shakllari va jarayonlarni analitik tarzda o'rganish o'rniga nazorat qiladigan sharoitlardagi yaxlit tizimlarni sintetik tarzda bilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Turli fanlardan dars beradigan o'qituvchilar o'quvchilar bilan ishlashda o'z maqsadlariga erishishda o'ziga xos ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanishdi.

2.4. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari

Didaktika pedagogikaning bir qismi bo'lib, unda ta'lim nazariyasi bayon etiladi. Didaktika ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi qismidir.

Didaktika grekcha so'z bo'lib, «Didayko» - o'qitish, «Didaskol» - o'rgatuvchi degan ma'noni anglatadi. Uning so'zma-so'z tarjimasi Ta'lim nazariyasini bildiradi. Ta'lim nazariyasi ta'lim jarayoni, uning mohiyatini, ta'lim qoidalari, usullari hamda tashkiliy formalarini o'z ichiga oladi. Didaktika o'z oldiga o'qitishning o'quvchi-talabalarni har tomonlama tarbiyalash maqsadlariga javob beruvchi umumiy qonuniyatlarini bilib olish vazifasini quyadi.

Didaktikaning predmeti ta'lim-tarbiya muassasasi sharoitida o'qituvchining rahbarligi ostida amalga oshadigan o'quv jarayonidir. Didaktikada ana shu jarayonning qonuniyatlari tadqiq qilinadi, har xil tipdagi ta'lim-tarbiya muassasalarida beriladigan ta'lim mazmunini belgilashning ilmiy asoslari, o'qitish vositalari va metodlarining samaradorligini oshirish yo'llari hamda ta'limning tashkiliy shakllari ishlab chiqiladi.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixida didaktikaga doir o'lmas asarlar yozib qoldirgan bir qancha buyuk mutafakkirlarimizning xizmatlari beqiyosdir. Vatandoshlarimizdan Al-Xorazmiy, Abu Rayxon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, M. Ulug'bek, A. Navoiy kabi allomalarimiz tibbiyot, mantiq, musiqa, adabiyot, geografiya, matematika kabi ilmlarni o'qitish vositasida avlodlarni tarbiyalash g'oyasini olg'a surdilar. Kaykovusning «Qobusnoma», Nosir Xisravning «Saodatnoma», Yusuf Xos-Hojibning «Qutadg'u-bilig», A. Navoiyning «Maxbubul-qulub» (Ko'ngillar sevgisi) asarlarida ilg'or pedagogik qarashlar ham ifodalangan. Ular dunyoviy ta'limni keng rivojlantirishga katta hissa qo'shdilar.

Sharq g'arb ma'naviy merosi asosida pedagogik jarayondan markaziy o'rin olgan didaktika doimo rivojlanib bordi. Didaktikaning asoschisi XVII asrning buyuk chex pedagog-olimi Yan Amos Komenskiydir. Yan Amos Komenskiy (1594-1670) butun dunyoda pedagogik fikrlar va maktablar taraqqiyotiga juda o'lkan xissa qo'shgan yetuk olimdir. Uning 1632 yilda yozgan (ayrim manbalarda 1957 y) «Buyuk didaktika» asari o'qitishni rivojlantirishga g'oyat sezilarli ta'sirini ko'rsatdi, shuning uchun ham bu asar jahon pedagogikasi oltin xazinasining noyob gavhari hisoblanadi.

Yan Amos Komenskiyning insoniyat oldidagi buyuk xizmatlaridan biri-ta'limning sinf-dars sistemasini ishlab chiqishdan, dars maktabda o'qitishning asosiy shakli ekanligini asoslab berishdan iboratdir. Yevropada didaktikaning rivojlanishida Yan Amos Komenskiydan keyin rus pedagogi K.D. Ushinskiyning ham xizmatlari katta.

O'zbekistonda (keyingi yillarda) didaktik ta'limning tashkil topishi va rivojlanishi A. Avloniy, X.H. Niyoziy, Muhammadrasul Rasuliy, Qori Niyoziy, M. Behbudiy, O. Sharafiddinov kabi pedagog va olimlarning nomlari bilan bog'liq. Mustaqil Respublikamizda **1997 yil 29 avgustda** Oliy Majlisning 9-sessiyasida qabul qilingan «Ta'lim to'g'risida» gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturining ishlab chiqilishi ta'lim-tarbiya sohasida muhim o'zgarishlar va tub islohatlarning o'tkazilishiga asosiy omil bo'ldi. Shu boisdan bugungi kunda ta'lim-tarbiya muassasalari faoliyatini yaxshilash, shakllantirish, o'qitish tizimini yaxshi yo'lga qo'yish va yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishga erishilmoqda.

XX asrdan boshlab didaktika zamonaviy soha sifatida shakllana boshladi. Jumladan, pedagogika-psixologiya sohasida yangi yo'nalishlar, o'qitishning ilg'or pedagogik texnologiya asosidagi o'qitish usullari kulami rivojlandi. Yangi pedagogik texnologiya asosida o'qituvchilar faoliyati shakllanmoqda, shuningdek masofaviy ta'lim, axborot texnologiyasi yordamida dars berish hozirgi zamonaviy o'qituvchining faoliyatida ko'rinmoqda.

2.5. Ta'lim jarayoni mohiyati va uning ikki tomonlama xususiyati.

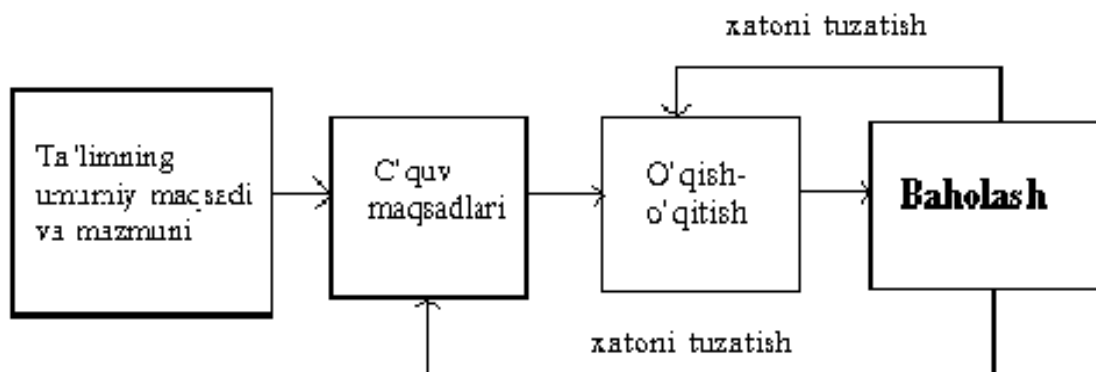
Jarayon – bu lotinchadan olingan bo'lib, oldinga harakat qilish tushuniladi. Ta'lim jarayonining mazmunini bilim, ko'nikma va malakalar tashkil qiladi.

Ta'lim jarayoni - o'quvchi (talaba)ning bilmaslikdan bilishga tomon, oddiydan murakkabga tomon, uncha tuliq bo'lmagan bilimdan ancha to'liq, aniqroq va chuqurroq bo'lgan bilim tomon sodir bo'ladigan jarayondir. Bu o'qituvchi rahbarligida amalga oshiriladi. O'qituvchi bilim egallash yo'llarini o'quvchi-talabalarga ko'rsatadi, ya'ni kishilik jamiyati tomonidan bor, hamda

bunday bilimlarga ega bo'lmagan bola ongida vositachilik qiladi. O'qituvchining faoliyati tufayli ta'lim puxta uylab chiqilgan maqsad, mazmun va dasturlar asosida olib boriladigan jarayonga aylanib, kutilgan natijalarni beradi.

Ta'lim jarayoni ikki faoliyat - o'qituvchi va o'quvchi (talaba) larning birgalikdagi faoliyatini o'z ichiga oladi. Demak, ta'lim jarayoni ikki yoqlama xarakterga ega, chunki unda ikki tomon o'qituvchi va o'quvchi qatnashadi. O'qituvchi ta'lim jarayonini tashkil etish uchun o'quv materialini tanlaydi va ta'limni tashkil etish yo'llarini belgilaydi. U ta'lim jarayonida o'quvchi (talaba) faoliyatini boshqaradi va rahbarlik qiladi. O'qituvchi faoliyatining muvaffaqiyati avvalo u ta'limning mazmuni, metodlari va tashkiliy shakllaridan umumiy didaktik printsiplarni qanchalik to'g'ri amalga oshirishiga bog'liq. O'qituvchining faoliyati ta'lim jarayonining tashqi tomonini tashkil qiladi, chunki u o'qitadi, ta'lim beradi.

O'qitish jarayonining ikkinchi tomoni o'quvchining faoliyati bo'lib, u o'quv fani materiallarini o'zlashtirishdan iborat. O'quvchi faoliyati ichki jarayonini tashkil etadi, ya'ni u o'qituvchi bergan bilimni o'qib, tushunib oladi. O'qitish bilishdan farqli o'laroq o'qituvchi rahbarligida amalga oshiriladi. Ta'limning asosiy maqsad, vazifasi yosh avlodni ilmiy bilimlar, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishdan iboratdir. Ta'lim jarayoni (o'quv jarayoni) quyidagi tuzilishga ega:

7.1-rasm

Ta'lim jarayonida fanning eng zaruriy, eng muhimlari asosi o'rganiladi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchiga bilim berar ekan, uni soddadan murakkabga, umumiydan xususiya yetaklaydi, xulosalar chiqarishga, hayotda ishlab chiqarishda qullay bilishga o'rgatadi. O'qituvchi o'z fanini qanchalik soddabayon qilmasin, u chuqur ilmiy bo'lishi lozim. O'qituvchi bilimlarni o'rgatar ekan, o'sha jarayonda bolalarning imkoniyatlarini o'rganadi, qiyinchiliklarini ko'radi, ularni bartaraf etish choralarini izlaydi.

O'quvchi (talaba) lar o'qituvchi sabog'ini o'zlashtirish jarayonida bilimlarni idrok qilish, tushunish, mustahkamlash hamda ularni amalda qo'llash bosqichlaridan iborat bo'ladi. Ta'lim jarayonida ana shu ikkala tomon yaxshi qatnashmasa ta'lim jarayoni yaxshi natijaga erishmaydi. Chunki o'qituvchi ham, o'quvchi ham ta'lim jarayonining asosiy tarkibi hisoblanadi. Shu boisdan ta'lim jarayonida bu ikki tomondan bittasi, ya'ni o'qituvchi yoki o'quvchi qatnashmasa ham ta'lim jarayoni amalga oshmaydi.

O'qituvchi hozirgi zamon talablariga javob beradigan yuksak axloqiy-ma'naviy sifatlarga ega bo'lgan, chuqur bilim va mahorat egasi bo'lishi lozim. O'quvchilarda bilimga qiziqish va ishtiyoqni tarbiyalash, ularni hozirgi zamon dunyo taraqqiyoti darajasida bilimlar bilan qurollantirish kerak. Shu bilan birga o'qituvchi yosh avlodni hayotga, ongli mehnat va kasb tanlashga tayyorlashi, ularning axloqiy, huquqiy, etik va estetik bilim va mahoratlarining rivojlanishiga e'tibor qaratishi lozim.

O'qituvchining ko'p qirrali va murakkab faoliyati zaminida yosh avlodni odobli, e'tiborli qilib tarbiyalash, ularni ilmiy bilimlar bilan qurollantirish kabi vazifalar yotadi. Bularni amalga oshirish esa o'qituvchining xilma xil faoliyatiga bog'liq: yoshlarni o'qitish, maktabdan va sinfdan tashqari tarbiyaviy ishlarni tashkil eta bilish va o'tkazish, ota-onalar o'rtasida pedagogik targ'ibot

ishlarni tashkil eta bilish xamda o'tkazish va hakozi. O'qitish jarayoni ikki faoliyatni ya'ni o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. O'qituvchi faoliyati o'quv materiallarini bayon qilishdan, o'quvchilarda fanga qiziqishni tarkib topdirishdan, ularning mustaqil ishlariga, ko'nikmalarni hosil qildirish, ularni tekshirish, o'qishga xohishini uyg'otish, rag'batlantirish kabi butun faoliyatini xolis baholashdan iboratdir.

O'qitish jarayonining ikkinchi tomoni o'quvchining faoliyati bo'lib, u o'quv fani materiallarini o'zlashtirishdan iborat. Demak, ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimlarini tarkib toptirib, ko'nikmalarni shakllantirib, umumiy rivojlanishi ta'minlanadi.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Pedagogika fani nima uchun ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanadi va u qanday muammolarni hal etadi? Uning qanday metodologik asosi mavjud?
2. Fanning qanday ilmiy tadqiqot metodlari mavjud va ularni pedagogik asoslab tahlil qiling?
3. Har bir ilmiy tadqiqot metodi qanday maqsadni nazarda tutadi va uning boshqa metodlardan farqi nimada?
4. Pedagogika fanlar tizimiga, pedagogikaning tarmoqlariga qaysi fanlar kiradi?
5. Maxsus pedagogika deganda nimani tushunasiz?
6. Didaktika nimani o'rganadi va uning lug'aviy ma'nosi nima?
7. Didaktikaning predmeti nima?
8. Markaziy Osiyoda didaktik ta'limning tashkil topishi va rivojiga kimlar hissa qo'shganlar?
9. Ta'lim jarayonining ikki yoqlama xususiyati (xarakteri) deganda nimani tushunasiz?
10. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qachon qabul qilingan?

3 - Ma'ruza: Pedagogik texnologiyalar va pedagogik muloqot

Reja:

- 3.1. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlar***
- 3.2. Ta'lim usullari va vositalari.***
- 3.3. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar***
- 3.4. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida.***
- 3.5. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.***

Tayanch iboralar: pedagogika, texnologiya, fan, texnika, metod, muammoli va modulli o'qitish, ta'lim vositasi, o'quv jarayoni, loyihalashtirish, o'yinli texnologiyalar, kafolatli natija, o'qituvchi, o'quvchi faoliyati va h.k.

3.1. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlar.

Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrda paydo bo'ldi va 1940-1950 yillarda "ta'lim texnologiyasi" tarzida qo'llanilib, mazmunan o'quv jarayonida audio-vizual texnika vositalaridan foydalanishni anglatgan. Atama dastlab AQSh, Angliyada qo'llana boshladi. O'tgan asrning 80-yillarida pedagogik texnologiya kompyuterli va axborot texnologiyalari bilan sinonim tarzda ishlatila boshladi.

Dastlab «Texnologiya» tushunchasi fanga 1872 yilda kirib keldi va grekcha ikki so'zdan - «texnos» -hunar va «logos»-fan, so'zlaridan tashkil topib, «hunar fani» ma'nosini anglatadi. Qator yillardan beri, pedagogik texnologiyaga o'quv jarayonini texnik vositalar yordamida amalga

o'shish, deb qarab kelindi. Faqat 70-yillardan boshlab pedagogik adabiyotlarda bu tushuncha yangicha talqin etila boshlandi.

Mustaqillikka erishgan O'zbekiston olimlari xorijiy mamlakatlar bilan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va ilmiy-ma'rifiy aloqalar o'rnatib boshladilar. Natijada yurtimizga ilg'or va samarali texnologiyalar kirib kela boshladi. Pedagogik texnologiyani o'quv jarayoniga olib kirishning zarurligini ilmiy asoslab bergan rossiyalik olim V.P. Bepalkoning fikricha, «Pedagogik texnologiya-bu o'qituvchi mahoratiga bog'liq bo'lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan o'quvchi shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir».

M.V. Klarin fikricha, «Pedagogik texnologiya-o'quv jarayoniga texnologik yondashgan holda, oldindan belgilab olingan ko'rsatkichlardan maqsad kelib chiqib, o'quv jarayonini loyihalashtirish». O'zbekistonlik pedagog-olimlardan N. Sayidahmedov va M. Ochilovlarning fikricha, «Pedagogik texnologiya-bu o'qituvchi(tarbiyachi)ning o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchi (talaba)larga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini intensiv shakllantirish jarayonidir». Yuqorida keltirilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, o'tgan yillarda Pedagogik texnologiya-o'quv jarayonini berilgan dastlabki ta'lim maqsadi va mazmunidan kelib chiqib loyihalashtirish, deya ifodalandi.

Pedagogik texnologiyaning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Pedagogik muloqot texnologiyasida o'qituvchi (pedagog)ning o'quvchi-talabalar bilan muloqoti.

Pedagogik texnologiya atamasiga har bir didaktik olim o'z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ta'rif bergan. Ushbu ta'riflar ichida eng maqsadga muvofiq'i YUNYESKO tomonidan berilgan ta'rif sanaladi.

Pedagogik texnologiya – ta'lim shakllarini optimallashtirish maqsadida, inson va texnika resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda, butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlash tizimidir. Pedagogik texnologiya amaliyotga joriy etish mumkin bo'lgan ma'lum pedagogik tizimning loyihasi hisoblanadi.

Pedagogik texnologiyaning **maqsadi** – ommaviy ta'lim sharoitida ta'lim jarayonining zaruriy samaradorligini ta'minlash va talabalar tomonidan o'qishning ko'zlangan natijalariga erishish kafolatidan iboratdir.

Pedagogik texnologiyaning **bosh vazifasi** – ommaviy ta'lim sharoitida «oddiy» pedagoglarga o'qitishning etarli samarasiga erishishni ta'minlovchi, o'quv jarayonini yaratish hisoblanadi.

Pedagogik texnologiyaning **predmeti** – o'quv jarayonining o'zi hisoblanadi. Pedagogik texnologiyaning **ob'ekti** – o'quv jarayonining tarkibiy qismlari hisoblanadi. O'quv-tarbiya jarayonida **pedagogik texnologiyalarning to'g'ri joriy etilishi** o'qituvchining bu jarayonda asosiy tashkilotchi yoki maslahatchi sifatida faoliyat yuritishiga olib keladi. Bu esa talaba yoki o'quvchidan kuproq mustaqillikni, ijodni va irodaviy sifatlarni talab etadi. Demak, pedagogik texnologiya didaktik vazifalarni samarali amalga oshirish, shu sohadagi maqsadga erishish yo'li bo'lib hisoblanadi.

3.2. Ta'lim usullari va vositalari.

Ta'lim jarayonida to'g'ri usul tanlar ekanmiz, ko'zlangan natijaga komil ishonch va qisqa yo'l bilan erisha olamiz. Pedagogika tarixidan, pedagogika amaliyotida ham o'qitish usullarining juda katta boyligi to'plangan.

Ta'lim usuli deganda, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning kutilgan maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlari tushuniladi. O'qitish usullari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi-talaba faoliyatining qanday bo'lishini, o'qitish jarayonini qanday qilib tashkil etish va olib borish kerakligini belgilab beradi.

Ta'lim usullari, o'qituvchining o'qitish faoliyati to'g'risida o'tmishda ham, jumladan Markaziy Osiyo olimlarining asarlarida alohida asoslab berilgan. Abu Nasr Forobiyning «Fan va

san'atning afzalligi» risolasida o'quv jarayonini tashkil etishga va o'qitish metodlariga qo'yiladigan talablar mukammal ifodalangan. Hozirda yangi pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida kengroq joriy etilishi zamirida o'quvchi-talabaga berilishi lozim bo'lgan ilmiy bilimlar ko'lami o'qitish usullari va shakllarining doirasini kengashtirish zarurligini taqozo etmoqda.

Ta'lim jarayonining qiziqarli va samarali bo'lishida, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarni mukammal egallashlari uchun o'qituvchining asosiy vazifasi darsda samarali usul-metodlardan foydalanib, o'quvchi-talabalarning ilmiy salohiyatini oshirish, mustaqil hayotga tayyorlash, shuningdek ularda axloqiy sifatlarni tarkib toptirishdan iboratdir. Ta'lim tizimida o'quvchilarga bilim berishning eng qulay imkoniyatlarga asoslangan holda o'qitish usullarini quyidagi turlarga bo'lib o'rganamiz.

1. Ta'limning og'zaki usullari.
2. Ta'limning ko'rgazmali usullari.
3. Ta'limning amaliy usullari.
4. Ta'limning muammoli-izlanish va reproduktiv usuli.
5. Ta'limning induktiv va deduktiv usuli.
6. O'quvchilarning o'quv faoliyatlarini rag'batlantirish va tanbeh berish usullari.
7. O'qitishda nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish usuli.
8. Kitob bilan ishlash usuli.

Ta'limning og'zaki usullari. O'qitishning og'zaki usullari ta'limda doimo eng ko'p qo'llanib kelinmoqda. Didaktikada o'qitishning og'zaki usullari uch turga: o'qituvchining hikoyasi, suhbat va maktab ma'ruzasiga ajratiladi. Og'zaki bayon qilish usulida ikki faoliyatning, ya'ni bir tomondan o'qituvchining o'quv materiallarini mohirlik bilan og'zaki bayon qilib berishi va ikkinchi tomondan, bayon qilinayotgan materiallarni o'quvchilar diqqat bilan tinglab, ongli va mustahkam o'zlashtirishlari birligiga amal qilinadi.

Ta'limning ko'rgazmali usullari. O'qitish jarayonida ko'rgazmalilik usulidan foydalanishning muhimligi o'qituvchining o'rganilayotgan narsa va hodisalarni hissiy idrok etishga, ularni kuzatib mushohada qilishga o'quvchini undash, mantiqiy va nazariy elementlarning birligiga ishonch hosil qilishga, shuningdek, nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olishga o'rgata bilishi bilan izohlanadi.

Ta'lim jarayonida ko'rgazmalilik usuli namoyish etish, illyustrasiya va ekskursiya tariqasida olib boriladi.

Ta'limning amaliy usullari. O'qitishning amaliy usullariga yozma mashqlar (masalalar echish, chizmalar tayyorlash), tajriba – laboratoriya tipidagi mashqlar (frontal tajribalar, laboratoriya ishlari, amaliyot, o'qitishning texnik vositalari va boshqalar); mehnat topshiriqlarini bajarish usullari kiradi. Amaliy metodlar o'qitishning og'zaki va ko'rsatmali metodlari bilan uzviy birlikda qullaniladi.

Ta'lim metodlari ta'lim vositalari bilan birgalikda qo'llaniladi. Didaktik vositalar deganda, o'quv va ko'rgazmali qo'llanmalar, namoyishli qurilmalar, texnik vositalar tushuniladi. Ta'lim vositalari – bu yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan foydalaniladigan ob'ekt. **Ta'lim vositalari** –o'qitilishi va o'rganilishi lozim bo'lgan bilimlarni beruvchi va xar qanday axborot tashuvchi vositalardir.

Ta'lim vositalari o'zida o'quv-tarbiyaviy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan moddiy yoki ma'naviy qadriyatlarni aks ettiradi. Ta'lim-tarbiya jarayonining sifati va samaradorligi ko'p jihatdan ta'lim vositalari bilan qay darajada ta'minlanganligiga bogliq.

Ta'lim vositalari foydalanishi jixatidan quyidagi 3 qismga ajratiladi:

- Ta'lim beruvchi uchun;
- Ta'lim oluvchi uchun;
- Dars o'tkazish uchun.

Biroq agar metodlar «qanday o'qitish» savoliga javob bersa, vositalar esa, «uning yordamida nimani o'qitish» savoliga javob beradi.

O'quv jarayonida o'qituvchining vazifasi – dars jarayonini faollashtirish uchun ta'limning samarali vositasini tanlab olishdir.

Ta'limning texnik vositalari – bu o'zida o'quv-axborotlarini ekranli-ovozli aks ettiruvchi asbob va moslamalardir. Ularga:

1. O'quv kinofilmlari.
2. Diafilmlar.
3. Kompyuterlar.
4. Magnitofon tasmlari.
5. Radioeshittirish.
6. Teleko'rsatuvlar kiradi.

Ta'limning texnik vositalarini quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

- axborot;
- aralash(kombinasion);
- trenajyor;
- bilimlarni nazorat qilish vositalari;
- audiovizual vositalar.

Ta'limning texnik vositalaridan foydalanish quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- ta'limning sifati va samaradorligini oshiradi;
- o'quv jarayonining jadallashuvini ta'minlaydi;
- o'quvchilarni idrok qilishga yo'naltiradi;
- o'quvchilarda bilimlarni egallashga nisbatan katta qiziqish hosil qiladi;
- dunyoqarashni, ishonchni, o'quvchilarning axloqiy qiyofasini shakllantirishga yordam beradi;
- o'quv ishiga nisbatan o'quvchilarda emosional munosabatni oshirishni ta'minlaydi;
- bilimlarni nazorat, o'zini-o'zi nazorat qilishni ta'minlaydi.

3.3. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar va ularning tavsifi.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarda, o'quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – talabaning fikrlash va harakat strategiyasini inobatga olgan holda uning shaxsi, o'ziga xos xususiyatlari, qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim

Ushbu ta'lim pedagog va talaba o'rtasidagi o'zaro munosabat namkorlik va tamsil erkinligiga asoslanib, talabani qadriyat sifatida e'tirof etilishini uchun sharoit yaratadi.

Odatda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining quyidagi turlari farqlanadi:

1. Modulli ta'lim texnologiyalari.
2. Muammoli ta'lim texnologiyalari.
3. Interfaol ta'lim texnologiyalari.
4. Individual ta'lim texnologiyalari.
5. Masofaviy ta'lim texnologiyalari.
6. Kompyuter ta'lim texnologiyalari.
7. Hamkorlik ta'lim texnologiyalari.
8. Loyiha ta'lim texnologiyalari.
9. Dasturlashtirilgan ta'lim texnologiyalari.
10. Tabaqalashtirilgan ta'lim texnologiyalari.
11. O'yin texnologiyalari va h.k.

Hamkorlik ta'limi texnologiyalarining didaktik mohiyati. Zamonaviy sharoitda hamkorlik ta'limi, uni tashkil etish o'ziga xos ahamiyat kasb etmoqda.

Hamkorlik ta'limi – o'quv jarayonida talabalarning jamoada, kichik guruh va juftlikda bilimlarni birgalikda o'zlashtirishlari, o'zaro rivojlanishlari, “pedagog-talaba(lar)” munosabatining hamkorlikda tashkil etilishini ifodalovchi ta'lim bo'lib, uning asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarini jamoada, kichik guruhlarda yoki juftlikda birgalikda, o'zaro hamkorlikda bajarish sanaladi

Hamkorlikda ta'lim texnologiyalarining g'oyalari o'tgan asrning 80-yillarida J.J.Russo,

K.D.Ushinskiy, V.A.Suxomlinskiy, A.S.Makarenko va boshqa novator-pedagoglarning qarashlari asosida shakllangan. Ushbu texnologiya talabalarda intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy qobiliyat, qiziqish, motivlarni rivojlantirish asosida dunyoqarashni hosil qilish maqsadini ilgari suradi. Hamkorlikda ta'lim texnologiyalari "Cooperative learning" dan farq qilib, u juftlik va kichik guruhda ishlash orqali talabalarining jamoada faoliyat yuritish ko'nikmalariga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Hamkorlikda ta'lim texnologiyalarining **tarkibiy elementlari:**

1. Tayanch konspekt (fizik, matematik va kimyoviy formulalar, tezislar, izohlovchi suratlar, qisqacha xulosalar, ramziy belgilar, sxemalar, grafiklar, jadvallar, diagrammalar) dan foydalanish.
2. Bilimlarni test asosida sinovdan o'tkazish.
3. Talabalarining o'zlashtirish ko'rsatkichlarini baholash.

Hamkorlikda ta'lim texnologiyalarining belgilari:

- talaba shaxsi, individualligiga e'tibor qaratish;
- tayyor bilimlarni o'zlashtirish va ularni qayta ishlab chiqishni inkor qilish;
- talabalarda mustaqil va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish;
- pedagogga va tengdoshlarga nisbatan ijobiy munosabatning yuzaga kelishini ta'minlash;
- talabalarda madaniy muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish;
- hamkorlik va o'zaro tenglikka asoslangan muhitni yaratish.

Hamkorlikda ta'lim texnologiyalarini qo'llashda talabalar quyidagi shakllarda ta'lim oladilar:

- 1) jamoada;
- 2) kichik guruhda;
- 3) juftlikda

Shunday qilib yuqorida keltirilgan ta'lim texnologiyalarining o'ziga xos tomoni shundan iboratki, unda o'quv jarayoni loyihalashtiriladi va o'quv maqsadlariga erishish kafolatlanadi.

3.4. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida. Muloqot - odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida etakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni — jamiyatda yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi.

Muloqot - yunoncha so'z bo'lib, so'zlashuv, suhbatlashuv, shaxslararo suhbat va fikr almashinuv, og'zaki nutq shakli, ikki yoki undan ortiq shaxslarning so'zlashuvidir.

Muloqot jarayoni shaxslarning qiziqishlari, dunyoqarashlari, muomala va madaniyatlari bilan uzviy bog'liq.

Pedagogik muloqot deganda, odatda, o'qituvchining o'quvchi bilan dars mobaynida va darsdan tashqari bo'ladigan aniq pedagogik funksiyalarga ega va qulay psixologik muhitni yaratish, shuning bilan birga, boshqa xildagi psixologik optimal ilmiy faoliyat va pedagog bilan o'quvchilar o'rtasidagi munosabatlar uchun yo'naltirilgan professional muloqot shakli tushuniladi.

O'quvchilar bilan muomala qilish pedagogning o'z tarbiyalanuvchilari bilan muloqot olib borish mahoratini taqozo etadi. Bu esa o'qituvchining so'zlashish madaniyatiga bog'liq. So'zlashishni, muloqot olib borishni doimo o'rganib borish lozim. O'qituvchi darsni samarali olib borishi uchun so'zlashishni bilishi, suhbat, ma'ruza, hikoya qilish kabi usullaridan foydalanishi, umuman butun ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar bilan muloqotni yo'lga qo'ya olishi lozim.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot bo'lishi uchun o'qituvchi etarli darajada qobiliyatga ega bo'lishi kerak, hamda o'z-o'ziga doimo quyidagi savollarni berishi va unga javob berishga harakat qilishi kerak:

Nimaga o'rgatish? Kimni o'rgatish? Qanday o'rgatish?

Nimaga o'rgatish: a) ilm-fandagi yangiliklarni anglash, yangi fan terminlarini tushunish, o'quv predmetini to'liq o'zlashtirish; b) malaka, ko'nikma va qobiliyatni shakllantirish; v) o'quv predmetlari o'rtasidagi bog'liqlikni amalga oshirish; g) o'quv mazmunini tushunarli tizim asosida ko'rish.

Kimni o'rgatish: a) o'quvchilarning ba'zi psixik xususiyatlarini (eslab qolish, nutq, fikrlash) hamda ularni qay darajada o'qimishli, tarbiyali ekanliklarini aniqlash; b) o'quvchilarning bir darajadan ikkinchisiga o'tishidagi qiyinchiliklarni oldindan aniqlash; v) o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda bolalariig g'oyalari, fikrlarini hisobga olish; g) o'quvchilardagi turli psixik o'zgarishlar va rivojlanishni hisobga olib o'z pedagogik mehnatini tashkil etish; d) iqtidorli o'quvchilar bilan ishlash, yakka holdagi ishni tashkil etish.

Qanday o'rgatish: a) ish jarayonida ishlatiladigan kuch va ketadigan vaqtni hisobga olgan holda o'qitish va tarbiyalashniing turli usullari majmuini ishlatish.

Pedagog o'quvchilar bilan muomala qilar ekan, juda mayda qismlarni ham anglab olishga qodir bo'ladi. Bular sirtidan qaraganda unchalik ahamiyatli bo'lmasada, shaxsda sodir bo'layotgan, uni tushunish uchun juda muhim bo'lgan zarur ichki jarayonlar ko'rinishlarining alomatlari bo'lishi ham mumkin, bunda pedagog shaxsi katta rol o'ynaydi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muomalasi tarbiyani boshqarish vositasi sifatida qaralib, birlashtiruvchi, o'rnini to'ldiruvchi vazifasini ham bajaradi.

3.5. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.

Muomala - insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa vositalaridir. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala o'quvchilarning faoliyatiga hamrohlik qiladi nihoyat, boshqarish vositasi bo'lgan muomala faoliyatidan keyin boradi. Muomala - axloq ko'rki sanaladi. Har bir kishining qanday dunyoqarashga egaligi, bilimliligi uning muomalasidan ma'lum bo'ladi.

Muomala o'z mohiyati va tuzilishiga ko'ra murakkab axloqiy hodisadir. Shuningdek, muomala ijtimoiy jarayon bo'lib, u jamiyatda yosh avlodning shakllanishi va tarbiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi barcha sohalarga kirib boradi. Bu fikr o'quvchilar muomalasiga nisbatan ham to'g'ridir, chunki uyushgan jamoalarga yoki stixiyali guruxlarga dastavval ular doirasida u yoki bu amaliy faoliyatni (hordiq chiqarish va ma'naviy faoliyatni ham kiritganda) yo'lga qo'yish maqsadi bilangina birlashib, ular bu guruhlarda muomalaga kirishadilar, uning pirovard maqsadi ular uchun sirtidan qaraganda muomalaning o'zi maydonga chiqadi, aslida esa o'z hayotiy yo'lining aniq bir bo'lagida hayot ma'nosini topishdir.

Muomalada asosiy vosita til hisoblanadi. Shuning uchun ham til - aloqa quroli deyiladi. Insonning tili shirin, muomalasi madaniyatli bo'lsa, qisqa vaqt ichida xalq orasida obro'-e'tibor topadi. So'zga chechanlik, o'z fikrini to'g'ri bayon etish har bir insonning ziynatidir. Shuning uchun ham o'tmishda yashab o'tgan mutafakkirlarimiz tilga, so'zga hurmat bilan yondashishlarini o'qtirib o'tganlar. Ulug' bobomiz Alisher Navoiy muomala madaniyati, xushmuomalalik, tilning ahamiyati to'g'risida, shirinso'zlik haqida hikmatomuz fikrlarini bayon qilganki, bugungi kunimiz uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotgan emas. «Til shirinligi ko'ngilga yoqimlidir, muloyimligi esa - foydali. Shirin so'z sof ko'ngillar uchun asal kabi totlidir», - deydi Alisher Navoiy.

Pedagog bolalarga bilim berish uchun bir qatorda ular nutqining rivojlanishiga ham alohida ahamiyat beradi va bunda u turli pedagogik usullardan foydalanadi.

Bolalar nutqini o'stirishda pedagog so'zi muhim ahamiyatga ega: bir tomondan, uning nutqi bolani o'qitish va tafakkurini rivojlashirishning muhim omili bo'lib hisoblanadi. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki pedagogning nutqi obrazli, chiroyli, jarangdor, namunali bo'lmog'i, bola diqqatini o'ziga tortmog'i lozim. Zotan nutq pedagogning o'z mutaxassisligiga qay darajada loyiq ekanligini ifodalaydigai o'lchov, ko'rsatkich hisoblanadi. Shuning uchun nutq ustida ishlash, nutq madaniyatini takomillashtirib borish har bir pedagogning eng asosiy ijtimoiy burchi va mas'uliyati hisoblanadi. Ta'lim-tarbiya ichida nutqning ta'sir kuchi nihoyatda kattadir. O'qituvchining nutqi o'quvchilarning o'zlarini tuta bilishlariga, xulq-atvori va fikr yuritishlariga ham ta'sir etuvchi kuchli vositadir. O'qituvchining nutqida uning hissi, intilishlari, iroda va etiqodi aks etadi. U nutq

yordami bilan o'quvchilarda xursandchilik, ruhlanish, muhabbat, sadoqat, g'azablanish, nafratlanish hislarini tug'diradi. Xalq bilan birga turish, birga yashash muosharat deb ataladi.

Odamlarning bir-birlari bilan bo'lgan munosabatlarining go'zalligi, muloyimligiga «Muosharat odobi» deyiladi. Insonning eng ulug', lekin murakkab va mashaqqatli faoliyatlaridan biri odamlar orasida, ya'ni jamiyatda o'z o'rnini topib yashashidir. Bu faoliyatning murakkabligi shundaki, ko'pchilikka qo'shilish, ular bilan ahil bo'lib yashash uchun iisonda shunga yarasha muomala va munosabat bo'lishi kerak. Muomala va munosabati ko'pchilikning didiga to'g'ri kelmaydigan, qo'pol va dilozor odamni ko'pchilik yoqtirmaydi. Insonlar xushfe'l, shirinsuxan, mard, muomalasi shirin kishilarni dildan yoqtirishadi va hurmat-e'tibor qilishadi.

Inson o'z so'ziga, tiliga nihoyatda ehtiyotkor bo'lmog'i lozim. Ayrim yoshlarimizda so'zga, tilga e'tibor ancha sust. Eng avvalo, yoshlarga muomala madaniyatini, kattalar oldida mahmadonalik qilmaslikni, kattalar gapini bo'lmaslikni, yoshi ulug'larga gap qaytarmaslikni o'rgatishimiz zarur. Muomala madaniyati hamma joyda kerak. Ish joyida, transportda, uyda... shuning uchun ham biz kim bilan qanday muomala qilishni bilishimiz kerak. Insonning qanchalik bilimli, aql-zakovatli ekanligi muomala orqali namoyon bo'ladi.

Odamlar butun ichki dunyosini, maqsadini, muomala va munosabatlarini bir-birlariga so'z yordamida etkazadi, amalga oshiradi. Shu tufayli so'zlashuv munosabatlari nihoyatda go'zal va muloyim bo'lishini hayot taqozo etadi. So'zlashuv ham o'ziga xos san'atdir. Bu san'atni mukammal o'rganish har bir insonga zarur. Shirinsuhanlik va go'zal nutq hech qachon, hech qaerda sotilmaydi. Bunga erishmoqlikning birgina yo'li bor, bu ham bo'lsa tinimsiz shirin so'zlashishni mashq qilmoqlikdir. Buni esa asosan ko'p kitob o'qish yo'li bilan amalga oshiriladi. Muomala insonning kimligini ko'rsatuvchi yuzidir.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Pedagogik texnologiya tushunchasi qanday ma'noni anglatadi?
2. Texnologiya tushunchasi fanga qachon kirib kelgan?
3. Pedagogik texnologiya tushunchasiga «YUNYESKO» tashkilotining ta'rifini ayting?
4. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar deganda nimani tushunasiz?
5. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarga nimalar kiradi?
1. Pedagogik muomala deganda nimani tushunasiz?
2. Pedagogik muomalaning asosiy vazifalari qaysilar?
3. O'qituvchi muomala uslublarini sanab bering.
4. Pedagogik faoliyat deganda nimani tushunasiz?
5. Pedagogik munosabat usullariga nimalar kiradi?
6. Kimlar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega?
7. Demokratik o'qitish uslubining asosiy xususiyatini izohlab bering.
8. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida o'qituvchi shaxsiga qanday talablar qo'yilgan?

4 - Ma'ruza: O'quv-tarbiyaviy vaziyatlarni loyihalashtirish asoslari

Reja:

4. 1. *Ta'lim mazmuni haqida tushuncha. Davlat ta'lim standartlari.*
- 4.2. *O'quv rejalari va dasturlari. Darslik*
- 4.3. *O'quv tarbiyaviy jarayonini loyihalashtirish prinsipi.*
- 4.4. *O'qitish jarayonini loyihalash va loyihalash bosqichlari*
4. 5. *Dars loyihasi va uni amalga oshirish modeli.*

Tayanch iboralar: ta'lim mazmuni, o'quv rejasi, dastur, darslik, o'quv jarayoni, loyiha, loyihalashtirish prinsipi, dars loyihasi, model, texnologik xarita, darsga qo'yilgan talablar;

4.1. Ta'lim mazmuni haqida tushuncha. *Davlat ta'lim standartlari*

Ta'limning mazmuni uning maqsadidan kelib chiqadi. Ta'limning mazmuni deganda, o'quvchilarning bilish jarayonida egallab olishi lozim bo'lgan hamda tizimga solingan bilim, malaka va ko'nikmalarning aniq belgilangan doirasi tushuniladi.

Ta'limning mazmuni bir qator ehtiyojlarni hisobga olish bilan belgilanadi:

- a) ijtimoiy ishlab chiqarishning eng zarur ehtiyojlari, ijtimoiy tuzumning xususiyatlari;
- b) davlatning xalq ta'limi va muayyan turdagi o'quv yurti oldiga qo'yadigan maqsad va vazifalari;
- v) o'qitish qoidalaridan kelib chiqadigan va o'quvchilarning imkoniyatlarini (yosh imkoniyatlari va boshqalar) e'tiborga oluvchi didaktik talablar.

Maktablarda beriladigan ta'limning mazmuni tarixiy va sinfiy xususiyatga egadir. Jamiyat tarixiy taraqqiyotining hamma bosqichlarida maktablarda yoshlarga beriladigan ta'limning mazmuni, hajmi o'sha ijtimoiy tizimning iqtisodiy talab va ehtiyojlari, fan va texnika taraqqiyoti darajasi bilan belgilab kelingan.

Ta'lim tizimi sifatida – davlat muassasalari va boshqarish organlarining majmuasi bo'lib ular doirasida insonni tarbiyalash jarayoni amalga oshiriladi. Shu tariqa ta'lim doimo bir yula tarbiyalash jarayonini ham, o'qitish jarayonini ham ifodalaydi.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrning boshlariga kelib, pedagogika tarixida «maktabda beriladigan ma'lumotning mazmunini bola xohishiga bo'ysundirish» ga qaratilgan nazariya keng yoyildi. Mazkur nazariyaning ko'zga ko'ringan vakili Amerikalik faylasuf –pedagog Jon Dyudir. Uning qarashicha maktab azaldan mavjud bo'lgan tabiiy layoqatlarni, qiziqish va odatlarni rivojlantirishga xizmat qilmog'i lozim. Shunday ekan, maktablarda hamma o'quvchilar uchun umumiy bo'lgan o'quv rejasi va dasturlarning bo'lishi ham shart emas, balki alohida-alohida shaxslar layoqatiga moslangan ma'lumotlar berilishi lozim.

1917 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston hududida VII-VIII asrlardan beri davom etib kelgan eski – «usuli qadmiya», XIX asrning oxiri va XX asr boshlarida paydo bo'lgan «usuli savtiya» maktablari, xat –savod o'rgatadigan diniy maktablar bo'lgan.

1905 yildan so'ng, o'lkaning ba'zi shaharlarida «jadid» maktablari paydo bo'la boshladi. Shunday qilib, maktablarning hammasi o'sha ijtimoiy tuzum-muhit talablaridan kelib chiqdi va shu davr iqtisodiy, ma'naviy maqsadlari uchun xizmat qildi.

Hozirgi zamon maktablarida ta'limning mazmuni umuminsoniy fazilatlarga ega bo'lgan iymonli, e'tiqodli, bilimli yoshlarni tarbiyalab berishdan iboratdir.

Davlat ta'lim standartlari - umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va oliy ta'lim mazmuniga hamda sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

Davlat ta'lim standartlarini bajarish O'zbekiston Respublikasining barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir.

4. 2. O'quv rejalari va dasturlari. *Darslik*

Ta'lim mazmuni o'quv rejasi, dasturi va darsliklarda ifodalangan.

O'quv rejasi – davlat hujjatidir. O'quv rejalari xalq ta'lim vazirligi tomonidan tuziladi va tasdiqlanadi hamda respublikadagi barcha maktablar uchun majburiy hisoblanadi. Maktabning o'quv rejasi maktabda o'rgatish uchun tanlangan o'quv predmetlarini, ularning ta'lim olish yo'llari bo'yicha taqsimlanishini, har bir predmetga ajratilgan soatlarning haftalarga bo'linishini belgilaydi.

O'quv rejasi deb, o'qitiladigan fanlar, o'qitish uchun ajratilgan soatlar va o'quv yilining tuzilishini belgilab beruvchi davlat hujjatiga aytiladi. O'quv rejalari o'quvchilarning yosh xususiyatlariga muvofiq tuziladi. Shuningdek, o'quv-tarbiya ishining maqsad va vazifalariga asosan tuziladi.

Ta'lim to'g'risidagi Qonunga asosan akademik litsey va kasb-hunar kollejining maqomi tenglashtirilgan. Ularning o'quvchilari va bitiruvchilari oliy o'quv yurtiga kirishda yoki tanlangan yo'nalish bo'yicha faoliyat ko'rsatishda konstitutsiyaviy haq-huquqlarini amalga oshirishda teng huquqlidirlar.

Har bir o'quv fani uchun o'quv dasturi tuziladi. O'quv dasturi o'quv rejasi asosida ishlab chiqiladi. O'quv dasturi har bir o'quv fanining o'qitish uchun ajratilgan bilim hajmi, tizimi va g'oyaviy-siyosiy yo'nalishini aniqlab beradigan davlat hujjatidir. O'quv dasturida o'quv yili davomida har qaysi sinfda alohida fanlar bo'yicha o'quvchilarga beriladigan ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarning hajmi belgilab beriladi.

Dasturning asosiy vazifasi - o'quv predmetining mazmunini ifodalashdir. Unda kursning sinflarga, qismlarga, mavzularga bo'linish, ularni o'rganish tartibi, soatlar turi ko'rsatiladi. Ma'lum mavzu yuzasidan o'quvchi o'zlashtirish lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar qisqacha ifodalab beriladi. Shunday qilib, dastur ikkita vazifani bajaradi: ta'limning mazmunini o'quv predmeti doirasida aks ettiradi va predmet uchun muayyan normativ sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, u darslikka o'tishni tayyorlaydi va uning mualliflari faoliyati uchun yo'llanma hisoblanadi.

Darslik o'quv jarayonining zarur qismidir. Darslik - o'quvchilarning ikkinchi «muallimi», chunki u, avvalo o'quvchi uchun zarur qo'llanma va uning eng muhim qurolidir. Har bir o'quv fanining mazmuni darslikda batafsil yoritiladi. Darslik tegishli fanga oid ilmiy bilim asoslarini dasturga va didaktika talablariga muvofiq ravishda bayon qiluvchi kitobdir. Darsliklar bilan bir qatorda, ayrim o'quv fanlari yuzasidan o'quv qullanmalari ham tuziladi. Masalalar va mashqlar to'plami, xrestomatiyalar, atlaslar, lug'at kitoblari va hokazolar shular jumlasidandir.

O'quvchilar darslik va o'quv qo'llanmalari bilan darsda, ham uy sharoitlarida mustaqil ish olib boradilar. Darslik materiallari katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Darslikdagi bilimlar tizimi o'zaro ichki, mantiqiy bog'lanishlarga ega bo'lib, ular didaktika talabiga muvofiq ravishda bayon qilingan.

Darslik quyidagi talablarga amal qilgan holda yaratiladi:

1. Darslikda aks etgan ilmiy bilimlar sinf o'quvchilarining yosh xususiyatiga mos kelishi kerak.
2. Darslikda bayon qilingan ilmiy bilimlarning nazariy asosi, g'oyalari tizimli va izchil bo'lishi talab qilinadi. Ular hayotdan olingan, ishonarli bo'lishi lozim. Shu holdagina o'quvchilardagi ilmiy dunyoqarash, eng yaxshi insoniy fazilatlar tarkib toptiriladi.
3. Nazariy bilimlar ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'langan bo'lishi kerak.
4. Darslikda mavzu soda, ravon tilda yozilishi, hamda tegishli qoida va ta'riflar berilishi kerak. Darslik ichidagi va muqovasidagi chizilgan rasmlar va bezatilishi o'quvchining yoshiga mos, fanning xarakteriga monand bo'lmog'i zarur.
5. Mavzulardan fikrlar aniq va qisqa bo'lishi, ilmiylikka asoslanishi kerak.

4. 3. 'quv tarbiyaviy jarayonini loyihalashtirish prinsipi.

Ma'lumki, o'qitish jarayoni boshqariladigan jarayondir. O'qituvchi pedagogik texnologiya qonuniyatlariga ko'ra maqsad, faoliyat, natija yo'nalishida amalga oshirib, ya'ni ta'lim natijasini oldindan ko'ra olish qobiliyatiga ega bo'lishi, o'qish-o'qitish masalalarini va ularni hal etish texnologiyasini loyihalash qonuniyatlari bilan yaqindan tanish bo'lishi lozim. Loyihalangan texnologiya dars mavzuiga ajratilgan vaqt doirasida joriy etilib, tanlangan qo'shimcha ma'lumotlar o'quvchilar kuchiga, bilim darajasiga, yosh va individual xususiyatlarga mos kelishi kerak. Shuningdek, o'qish-o'qitish jarayonida axborot texnologiyasi va texnik vositalaridan foydalanish samaradorligini oshiruvchi didaktik materiallarni ishlab chiqish va qo'llash malakasini o'qituvchi o'zida shakllantirgan bo'lishi lozim. Bu albatta, o'qituvchidan ijorakorlikni, yangilikni angelay olish va undan aniq foydalana olish qobiliyatiga ega bo'lishni talab etadi. Buning uchun o'qituvchi ko'z o'ngida doimo nimani o'qitish? Kimni o'qitish? va qanday o'qitish? muammosi turishi kerak bo'ladi.

Ilmiylik, zamonaviylik va yakuniy natijani kafolatlanganlik prinsipi tajribada sinalgan, yaxshi natija berishga mos bo'lgan ta'lim-tarbiyaning shakl, metod, vositalari faol

metodlarini doimiy ravishda ilmiylikka yo'llashni talab etadi. O'qituvchi-tadqiqotchi uzluksiz izlanishi didaktik ma'lumotlarni oqilona qo'llash malakasiga ega bo'lishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonunida ta'lim-tarbiyaning insonparvarlik va demokratik xarakterda bo'lish prinsipi mavjud. Bu prinsip pedagogik texnologiyalar tizimida ta'lim-tarbiyada o'quvchi manfaatining ustivorligini ta'minlash prinsipini joriy etishni taqozo qiladi. Shunga asosan o'quv tarbiya jarayonida ko'proq o'quvchining mustaqil o'qishi, mutoala qilishi, tahlili qilishiga e'tibor qaratilmog'i talab etiladi. O'quvchilar bilim, ko'nikma, malakalarini egallashlarida ularning qiziquvchanligini, tashabbuskorligini uyushtirish pedagogik texnologiyasining yo'nalishlaridandir. O'qituvchi – o'quvchi faoliyatini tashkil qilish, mustaqil o'qish, fikrlash, tahlil qilish, qo'llash ko'nikmalarini tarbiyalashi lozim.

Yangi pedagogik texnologiya zamonaviy talab, ehtiyojlardan kelib chiqib, texnologik jarayon xususiyatlariga asoslanadi. Ma'lumki davr, taraqqiyot ishlab chiqarish o'zgarib, rivojlanib borish xususiyatiga ega. Mavjud texnologiyalar maxsulot turiga qarab ishlab chiqarish qurollarini, ishchi o'rinlarini o'zgartirishga majbur bo'ladi va u zudlik bilan o'zgartiriladi. Texnologiyaning bu sifat ko'rsatgichi egiluvchanlik deb ataladi. Ta'lim tarbiyada ham davrning o'zgarishi, taraqqiyotning yangi bosqichga o'tishi munosabati bilan ta'lim va tarbiyaning maqsadi va vazifalarining o'zgarishiga olib keladi. Bu o'zgarish o'z navbatida ta'limning mazmunini, shaklini, metodlarini, vositalarini o'zgarishiga olib chiqdi. Bu yangi pedagogik texnologiyaning egiluvchanlik prinsipining asosini tashkil qiladi. Shunday qilib yuqorida izohlangan pedagogik texnologiya prinsiplari ta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya jarayonini ilmiy asosda qurishga, o'quvchilarning ma'lumotlarni mustaqil o'zlashtirish, tahlil qilish, shaxsiy mulkiga aylantirishga va shu asosda shaxsiy sifatlarni shakllantirishga yordam beradi. Demak ta'lim-tarbiya jarayonining tarkibiy qismlari (maqsad, mazmun, shakl, metod vositalari) ga yaxlit holda yondashilsa pedagogik texnologiyalar o'z muddasiga erishadi.

4. 4. O'qitish jarayonini loyihalash va loyihalash bosqichlari

O'quv mashg'ulotini loyihalashtirishda o'qituvchi, avvalo, o'qitish jarayonini tahlil qilishi, o'quvchilarni mustaqil fikrlash, mustaqil o'qish bilimlarni ijodiy tahlil qilishga o'rgatishi, o'zlashtirilgan bilimlarni ko'nikmalarga aylantirish uchun o'quv mavzulari bo'yicha metodik tizimni yaratadi, o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malakalar mazmunini ishlab chiqadi. Yaratilgan metodik tizim va ma'lumotlar mazmuni yordamida o'quvchi tasavvur qilishi lozimlilarning o'quv-biluv faoliyatini tashkil etadi va o'quv mashg'ulotlari uchun bilish faoliyatining tashkiliy shakllari (nazariy dars, amaliy mashg'ulot)ni maqsadga mos tanlaydi va uni echishga yo'llaydi.

O'qitish yoxud o'rgatuvchi faoliyati, bilim oluvchilar faoliyatlarini boshqarish, ya'ni o'quvchilarning o'quv ishlarini uyushtirish, ularning bilish jarayonlariga rahbarlik qilish, nazorat uyushtirish, ma'naviy axloqiy sifatlarini tarkib toptirishni nazarda tutadi.

O'qitish jarayonining bu ikki elementi bir maqsad: ta'limning xilma-xil vositalari va metodlaridan foydalanib, o'quv tarbiya ishlarini takomillashtirish, ijtimoiy buyurtmani hal etishga qaratilgan. Shunga ko'ra bu jarayonda shaxsning qobiliyatlari, fazilatlar, ma'naviy axloqiy sifatlari, bilish qobiliyatlari rivojlanadi, bo'lajak kasb egalarida tashabbuskorlik, ijodkorlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik rivojlanadi va o'quv mehnati madaniyati tarbiyalanadi.

Mazkur jarayonning samarali bo'lishi, ijtimoiy buyurtmaning aniq hal bo'lishi va ko'zlangan maqsadga erishish uchun, o'qitish jarayonini loyihalash, ya'ni ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyani tadbqiq etish talab qilinadi. Zero, "Pedagogik texnologiya metodining o'ziga xos xususiyati shundaki, unda ta'limning rejalashtirilgan maqsadga erishishni kafolatlaydigan o'quv bilish jarayoni loyihalashtiriladi.

Xo'sh loyiha nima? O'quv loyihasi, o'qitish jarayonini loyihalashtirish deganda nima nazarda tutiladi ?

Loyiha (lotincha projectus – oldinga tashlangan) – tasvir, asoslanma, aniq hisob kitob, chizmalar shaklida aks ettirilgan g'oya, ma'lumotning mohiyatini ochib beruvchi, ularni amalga oshirishning aniq yo'llarini belgilab beruvchi g'oyalar, fikrlar, obrazlardir.

O'quv loyihasi – ahamiyatga molik nazariy yoki amaliy muammolarni ta'lim oluvchilar tomonidan amalga tadbqiq qilishning tadqiqotchilik, izlanuvchanlik, ijodkorlik ish turidir. O'qitishni loyihalash esa ta'limning umumiy maqsadi, mazmuni o'quv maqsadlari o'qish, o'qitish, o'zlashtirishni baholash, tuzatishlar kiritishdir.

Demak, o'qitish jarayonini loyihalash uchun ijtimoiy buyurtma sifatida ta'limning umumiy maqsadlari asosida, o'quv maqsadlarini, buning uchun o'qish va o'qitishni, o'zlashtirishni rejalashtirgan holda, o'qish natijalarini kafolatlash tizimini ishlab chiqish lozim. Shunday qilib, pedagogik texnologiyada o'quv mazmuni asosida o'zlashtirish natijalarini kafolatlash uchun, o'quv maqsadlari oydinlashtiriladi va o'quv mashg'ulotlari loyihalashtiriladi. Buni qayta takrorlanadigan, tiklanadigan tuzilma deb qaraydigan bo'lsak, unda o'quv jarayoni ma'lum modullar, birliklardan iborat bo'ladi, ular umumiy holda ushbu modullar, birliklarning qo'shilishi asosida yagona va yaxlit mazmunga keltiriladi. Bunga eng muhimi, takrorlanadigan, qaytariladigan va tuzatishlar kiritilgan, ilmiy asoslangan teskari aloqaning mavjudligidir.

Ma'lumki, o'quv jarayoni 3 ta bir-biri bilan bog'liq o'qitishning tarkibiy qismlaridan tashkil topgan.

1. Motivlar. (M)
2. O'quvchining o'qish faoliyati. (O'F)
3. O'qituvchining boshqaruvchilik faoliyati. (B)

Shunday qilib, o'quv jarayonini quyidagi formula tarzida ifodalash mumkin.

$O'J=M+O'F+B$

Mana shu formula asosida maqsad oydinlashtiriladi, texnologiyalar belgilanadi, faoliyat yo'lga qo'yiladi va amalga oshiriladi. Buni oldindan rejalashtirish yoki o'quv jarayonini loyihalashtirish deb ataydilar. Pedagogik texnologiyaning bu qismi amalga qo'llanilganda ta'limning tabiatga uyg'unlik qoidasiga asoslansa, ya'ni o'qituvchining tabiiy xususiyatlari-qiziqishi, istak, xohishi, ehtiyoji, qobiliyati, aqliy kuchlari hisobga olinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. O'quv mashg'ulotlarini loyihalashtirishda mazkur holat hisobga olinishi darkor.

Pedagog olim Malla Ochilovning ta'kidlashicha pedagogik texnologiya metodining muvaffaqiyati, ta'limni rejalashtirilgan maqsadga erishishni kafolatlaydigan o'quv-biluv jarayonini loyihalashtirishdir. Muallifning fikricha o'quv mashg'ulotlarini loyihalashda o'qituvchi ta'lim maqsadi, ta'lim mazmuni, dastur, darslik, ijodiy faoliyatga yo'naltiruvchi topshiriqlar mazmunini o'qituvchi-o'quvchining oldingi ish faoliyati mazmuni, kelajakdagi amalga oshiriladigan faoliyati inobatga olinadi. O'quv jarayonini loyihalashda o'quvchilarning belgilangan maqsad sari harakatlanishi uzluksiz nazorat qilishni e'tibordan chiqarmaslik kerak.

Shunday qilib, ta'lim jarayonining qurilmasi, uni loyihalashning:

- a) ta'lim maqsadlari va natijalarni belgilashni;
- b) natijalar asosida (diagnostikalash orqali) nazorat topshiriqlari va baholash mezonlarini ishlab chiqishni; hamda o'quv mashg'ulotining texnologik xaritasi (dars konspekti) ni ishlab chiqish bosqichlarini amalda qo'llashni nazarda tutadi.

4.5. Dars loyihasi va uni amalga oshirish modeli.

Hozirga kadar ko'pgina maktab va kollejlarda dars loyihasini tuzish, ta'lim maqsadini belgilash yoki ta'limni tashkil etish yo'llari kabi elementlar vaqt sinovidan o'tdi.

Dars loyihasining har bir elementida ma'lum bir malakalarni shakllantirish maqsadi bo'lib, ularni bir qancha ta'lim metodlari talablari va amaliy ishlar vositasida amalga oshiriladi.

Dars loyihasida quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

1. Mo'ljalni belgilash - Talabalar diqqatini jalb qiluvchi faoliyatni aniqlash. Tarqatma materiallar, xattaxtada yozib qo'yiladigan savollar, qo'yiladigan muammolar va hokazo.

2. Maqsad - talabalar bugun nimani o'rganadi va natijada qanday ishni bajara oladi (malaka). Ular o'qituvchiga bugungi o'rganganlari asosida ma'lum bir faoliyat turini bajarib ko'rsata olishlari lozim. Bu vazifani qanday bajarishni O'qituvchi belgilaydi.

3. Kirish - o'qituvchi talabalar o'rganishi lozim bo'lgan materialni belgilaydi, konsepsiyani ishlab chiqadi va malakalarni qanday qulay egallash yo'llarini ko'rsatadi.

4. Modellash (namoyish qilish)-O'qituvchi o'rganilayotganlarni va natijada o'quvchilar egallashi lozim bo'lgan ko'nikmani grafik shaklda ko'rsatadi yoki namoyish qiladi.

5. Amaliy boshqaruv - o'qituvchi talabalar faoliyatini boshqaradi. Ularning malaka egallashlari uchun qadamma - qadam rahbarlik qiladi. Talabalarni eshitish, ko'rish sezgilarini ishga soladi va faoliyatga kirishishlari uchun imkoniyat yaratadi.

6. Tushunchalarni tekshirish - o'qituvchi turli savollar yordamida talabalarning qanchalik tushunganlarini dars davomida tekshirib, olga borish mumkinmi yoki yukligini aniqlaydi. Agar olga borish mumkin bo'lmasa orqaga kaytib bajariladigan ishlarni belgilaydi.

7. Mustaqil amaliyot - o'qituvchi talabalarni o'zlarini tekshirib ko'rishlari uchun imkoniyat yaratadi. Talabalar mustaqil o'zlari o'rganganlarini tekshirib ko'radilar.

8. Darsni tugallash - Darsni xulosalash oldida talabalar o'z ishlarini, o'rganganlarini o'qituvchiga so'zlab berish, namoyish qilish orqali ko'rsatadilar.

Darsda belgilangan vazifalar tahlili:

O'qituvchi darsni taxminan rejalashtirar ekan rejadagi sifatlarni bolalarga o'rgatish va ularda shu ko'nikma va malakalarni qanday shakllantirish yo'llarini izlashi lozim. Buning uchun o'qituvchi o'zini o'quvchi urnida tasavvur etib, bu ko'nikma va malakalarni bir necha qismlarga bo'ladi. Shundan keyingina o'qituvchi har bir qismni ko'rgazmali tashkil etadi va belgilangan ko'nikmani o'quvchi egallashini ta'minlaydi. Ba'zi o'qituvchilar belgilangan ko'nikmani talabaga o'rgatish uchun boshidan oxirigacha ko'rsatib, gapirib beradi. Bunda "tugal material" (ya'ni izohlangan ko'nikma) odatdagi kabi dars jihozi hisoblanadi.

O'qituvchi modelni tushuntirgach talaba mustaqil ish paytida unutib qo'yishi o'qituvchidan unutilgan qismini qayta so'rashi mumkin. Masalan, men 4 - qismni unutildim, mumkin bo'lsa menga yana bir ko'rsating. Shundan keyin o'qituvchi talabaga eslatish uchun individual yordam beradi. Yoki talaba ko'rsatilgan ko'nikmani bajarayotganda o'qituvchi yo'l ko'rsatib turadi. Siz 3 - qismni to'g'ri bajardingiz. Siz 4 - qismdasiz orqaga qaytib, ishni boshidan boshlab bajaring. Tekshirib ko'ring, to'g'ri bajardingizmi? kabi. Talaba bajarishi kerak bo'lgan ishni ko'radi va nusxa ko'chirgan kabi bajarib, unutilganini eslaydi.

O'qituvchi ishni yaxshi bajargan o'quvchilarni rag'batlantiradi.

Darsni optimal tashkil etishning birdan bir yo'li talabalarning o'z faoliyatini tanqidiy nazorat qilishi va xatolarini bartaraf eta bilishidir. Faqat shundagina talabalar yanada ko'prok ko'nikmalarni egallaydilar. Ular ongli fikrlash va yanada yaxshirok tushunishga erishadilar.

O'z-o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalarni loyihalash metodi deganda nima tushiniladi?
2. O'quv jarayonini loyihalashtirish deganda nimani tushunasiz?
3. O'qitish jarayonining tuzilishi, uni loyihalash va loyihalash bosqichlari.
4. O'quv maqsadlari, turlari va ularni loyihalash deganda nima tushiniladi?
5. O'quv maqsadlarini oydinlashtirish deganda nima tushiniladi?
6. O'qitish jarayonining umumlashgan pedagogik texnologiyalariga izoh bering.
7. O'qituvchi oldiga qo'yilgan vazifalar nimalardan iborat?
8. Darsni o'tkazish modelini izohlab bering?

5- Ma'ruza: Psixologiya fanining predmeti, vazifalari va tadqiqot metodlari

Reja:

5.1. Psixologiya fanining predmeti

5.2. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi

5.3. Psixik hodisalar va ularning shakllari

5.4. Psixologik nazariyalarni yo'nalishlari va psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'rni.

5.6. Psixologik tadqiqot utkazishning asosiy bosqichlari.

5.5. Hozirgi zamon psixologiya fanining metodlari.

Tayanch iboralar: psixologiya, psixika, yangicha tafakkur va mafkura, psixik jarayonlar, ong, ruh, jon, miya, bixevorizm, freydzizm, psixik holatlar va xususiyatlar;

5.1. Psixologiya fanining predmeti. Har bir fan boshqa fanlardan o'z predmeti bilan farq qiladi. Boshqa fanlardan farqli ravishda, psixologiya fanining predmeti, u bahs yurituvchi hodisalarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va tushunish qiyinroq. Buning sababi psixik hodisalarning o'zgaruvchanligi, odamni qurshab turgan tashqi olamdagi hodisalardan farq qilishida. Psixologiya fanining predmeti psixika deb atalmish turli hodisalar (idrok, xotira, tafakkur, iroda va huquq) bo'lib, ular voqelikdagi haqiqiy hodisa va fanlarga qarama-qarshi qo'yib kelingan. «Psixologiya» so'zi ikki (grekcha so'z «psyuxē» «jon, ruh», «logos» «ta'limot») birikmasidan iborat bo'lib, «ruh, jon» haqidagi ta'limot degan ma'noni anglatadi. Psixik hodisalarning barchasi «psixika», «odam psixikasi», «kishining ichki dunyosi», «ruhiy hayoti» kabi nomlar bilan ataladi.

Psixologiya rivojlanish tarixida psixologik bilimlarning to'planishi ikki yo'nalishda amalga oshgan:

1. Hayotiy psixologiya fanining rivojlanishi;
2. Ilmiy psixologiya fanining rivojlanishi.

Psixik jarayonlar, psixik xususiyatlar, psixik holatlar haqidagi bilimlar hali yuzaga kelmagan juda qadim zamonlardayoq hayotiy tajriba asosida yuzaga kelgan. Bu bilimlar turli amaliy faoliyat, hamkorlik, o'zaro munosabatlar jarayonida shakllanib avloddan-avlodga o'tib, tilda, xalq ijodiyotida, maqollarda, san'at asarlarida o'z ifodasini topgan. Masalan, odam xotira jarayonlari haqida ilmiy bilimga ega bo'lmasa ham biror matnni takror-takror o'qishi uni yaxshi esga olib qolishga yordam berishini bilgan.

Ammo psixologiyadagi hayotiy bilimlarning hammasini ostida haqiqat, qonuniyat yotadi deb bo'lmaydi. Ikkinchidan ko'pchilik hayotiy bilimlardan turli kasblarga doir amaliy faoliyatda (pedagogika, tibbiyot, ishlab chiqarishda) foydalanib bo'lmaydi. Bu sohalarida ob'ektiv va ishonchli bilimlar talab qilinadi. Bunday bilimlar ilmiy bilimlardir.

Ilmiy psixologiya hayotdagi psixik faktlarni miqdor (reaktsiya tezligi, xotira hajmi, diqqatning ko'lam va h.k.) va sifat jihatdan (idrokning konstantligi, tafakkurning mustaqilligi, xotiraning anglanganligi va h.k.) o'rganadi. Ilmiy psixologiya psixik faktlarni o'rganish va ularni tasvirlash bilan cheklanib qola olmaydi. Ilmiy bilish hodisalarni tasvirlashdan ularni tushuntirib berishga o'tishni talab qiladi. Buning uchun o'rganilayotgan psixik hodisa qaysi qonuniyatga bo'ysunishini aniqlash va o'rganish lozim. Chunki barcha psixik hodisalar doimo va bir xil tarzda yuzaga chiqmaydi. Bu hodisalar yuzaga chiqishi ma'lum qonuniyatlarga bog'liq. Shu sababli ba'zi hatti-harakat shakllari, odatlar kishining hayotga moslashishiga yordam bersa, boshqalari sharoit o'zgarganda o'zining maqsadga muvofiqligini yo'qotadi va hatti-harakatning yangidan shakllantirishni talab qiladi. Hatti-harakatni samarali ravishda qayta qurish uchun uning mexanizmlarini bilish lozim.

Hodisalar o'rtasidagi qonuniy bog'liqlikni bilishning o'zi ana shu qonuniyatni keltirib chiqaradigan mexanizmlarni ochib bera olmaydi. Psixik faoliyat u yoki bu psixik jarayonni yuzaga keltiruvchi aniq anatomik hamda fiziologik apparatlarning ishi bilan bog'liq bo'lganligi tufayli psixologiya bu mexanizmlarning tabiati va ta'sir masalalarini boshqa fanlar (fiziologiya, biofizika, bioximika, kibernetika va boshqalar) bilan birgalikda aniqlaydi.

Shunday qilib, hozirgi zamon *psixologiya fani* psixik hodisalarni, ularning mexanizmlarini, ular ostida yotgan qonuniyatlarni o'rganuvchi fandir, ya'ni psixologiya inson ruhiy dunyosiga aloqador barcha xilma-xil individual xususiyatlarni hamda ularga xos bo'lgan umumiy psixik sifat, jarayonlarni *o'rganadi*.

Psixologiya fan sifatida kishining psixikasini o'rganish, psixik hodisalar asosida yotgan yangi qonuniyatlar ochish, ruhiy hayotga ta'sir qiluvchi omillar tahlil qiluvchi omillar tahlil qilish, turli psixik hodisalarning mexanizmlarini o'rganish bilan shug'ullanadi.

Psixologiya o'quv predmeti sifatida esa talabalarni, o'quvchilarni, turli soha mutaxassislarini psixologiya fani tomonidan ochilgan yangiliklar, amaliy natijalar bilan tanishtiradi.

5.2. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi. Psixologiya tashqi olamni faol ravishda sezgilar, idrok, tafakkur, hissiyot va boshqa shaklda aks ettiruvchi psixik jarayonlar va psixik hodisalar haqidagi fandir.

Qadimgi zamonlardan boshlab ijtimoiy hayot ehtiyojlari har bir kishidan boshqa kishilarning psixologik xususiyatlarini, ularning xarakterlarini xulq-atvorini o'rganishni va hisobga olishni taqozo qilgan. Hayot davomida boshqalarning xulq-atvorini kuzatish, ulardan amalda foydalanishga intilish jarayonida kishi ruhiy olamida (psixikasida) ko'p tushunarsiz, ba'zan sirli hodisalarga duch kelganlar. Bunday hodisalar jonning ishi deb tushunilgan. Ularning tasavvuricha, jon o'z mohiyatiga ko'ra o'lmas, boqiy, ko'rinmas, hidsiz, ilohiy (xudo tomonidan berilgan) xususiyatlardir. Tana jon uchun vaqtinchalik joy. Jon tanadan chiqib ketishi, qaytib kelishi mumkin, jon tanani boshqaradi deb hisoblaganlar. Kishilar hayotida uchraydigan (masalan, tush ko'rish, alahsirash, jahl, o'lim va h.k.) hodisalar jonning faoliyati va xususiyati bilan tushuntirilgan. Masalan, tush ko'rish-jonning tanadan chiqib ketishi va boshqa jonlar bilan uchrashishi, o'lim-jonning qaytib kelmasligi bilan tushuntirilgan. Jonning o'zini turlicha tasavvur qilganlar. Gretsiyalik mutafakkirlardan Geraklit (eramizdan oldingi VI asr) jonni «uchquncha»dan, Demokrit (eramizdan oldingi V asr) «olov atomi»dan iborat deb hisoblaganlar. Shu bilan birga tabiatni o'rganish, aniq va tibbiy fanlardagi rivojlanish, kishi tanasi tuzilish haqidagi bilimlarning boyishi natijasi psixika (jon) haqidagi bilimlar ham ilmiylashib borgan.

Eramizdan oldingi VI asrda yashab o'tgan grek vrachi Alkmeon anatomiya hamda tibbiyot sohasidagi tajribalarga asoslanib, psixikaning organi Miya degan fikrni ilgari surdi. Keyinchalik ko'pchilik olimlar (shu jumladan Aristotel ham) psixikaning asosiy organi yurak degan fikrni himoya qilganlar. «Meditsina fanining otasi» Gippokrat (eramizdan oldingi V asr) temperament haqidagi (Sharqda temperament «mijoz» deb yuritilgan) ta'limotni yaratdi. Ularning fikricha kishi temperamenti kishi tanasidagi «sharbatlar» (suyuqliklar) aralashmasi va ularning nisbati bilan tushuntirilgan. Shunday qilib psixikani ilmiy tushunishga katta qadam qo'yilgan.

Ko'pchilik adabiyotlarda psixologiya fanining asoschilaridan biri («otasi») makedoniyalik mutafakkir Aristotel (eramizdan oldingi IV asr) deb ko'rsatiladi. Aristotel jonning rivojlanishi tirik tabiatning rivojlanishi bilan muvofiq boradi degan g'oyani ilgari surdi va himoya qildi. Unga qadar jon va tirik tana ikki xil narsa deb qaralar edi. Aristotel jon va tananing birligi haqidagi g'oyani maydonga tashladi. U psixika haqidagi fikrlarini «Jon haqidagi» risolasida aks ettirdi. Bu risola psixologiya fani sohasida maxsus yozilgan birinchi asar hisoblanadi. Aristotel tomonidan yoritilgan chizgilar, ularning turlari, asotsiatsiyalar haqidagi fikrlar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

Eramizdan oldingi II asrda rimlik vrach Ralen fiziologiya va meditsina sohasida erishilgan yutuqlarni umumlashtirib, psixikaning fiziologik asoslari haqidagi tasavvurlarni birmuncha boyitdi.

XVII asr biologik va psixologik bilimlar taraqqiyotida yangi davrni ochib berdi. Tana va jonni tushunish sohasida tubdan o'zgarishlar yuz berdi. Inson tanasi mashinaga o'xshatildi. Tana ham mashina singari ishlaydi deb qaraladi. Buyuk frantsuz matafakkiri Dekart hatti-harakatlarning reflektor («refleks» so'zi frantsuz tilidan kirib kelgan bo'lib «aks ettirish» degan ma'noni anglatadi) xakteri haqidagi g'oyani ilgari surdi.

XIX-XX asrga kelib barcha fanlar sohasida ayniqsa biologik va aniq fanlar erishilgan yutuqlar ta'siri ostida psixologiya fanida psixikani tushunish juda kata o'zgarishlar ro'y berdi.

XIX-XX asrda psixologiya mustaqil eksperimental fan sifatida rivojlandi. Bunga tabiiy fanlar sohasida ayniqsa biologiya, sezgi organlari fiziologiyasi, psixofizika va psixofiziologiya, oliy nerv faoliyati fiziologiyasining rivojlanishi psixologiyaga pedagogika, meditsina, ishlab chiqarishning talabining kuchayishi sabab bo'ldi.

Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi tarixini to'rt bosqichga bo'lish mumkin:

Psixologiya jon, ruh haqidagi fan sifatida, Psixologiyaga bundan 2500 yil avval shunday ta'rif berilgan. U davrda inson hayotidagi ko'plab tushunarsiz voqealarni jon, ruh va uning xususiyatlariga bog'lab tushuntirishga o'ringanlar.

Psixologiya ong haqidagi fan. Tabiiy fanlarning rivojlanishi ta'siri ostida XVII asrda paydo bo'ldi. Kishining fikrlash, his qilish, istaklarining namoyon bo'lishini ong deb atadilar. Psixologiya fanining eng asosiy tadqiqot metodi o'z-o'zini kuzatish va tahlil qilish hisoblangan.

Psixologiya xulq-atvor haqidagi fan sifatida. XX asrda shakllangan bo'lib, psixologiyaning asosiy vazifasi bevosita kuzatish imkoniyati bo'lgan psixik hodisalar, ya'ni kishining xulq-atvori, harakatlari, reaksiyasi kabilarni o'rganish hisoblangan. Kishining hattii-harakatlari ostida yotgan motivlar hisobga olinmagan.

Psixologiya psixik faktlarni, psixik hodisalarning mexanizmlari va qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sifatida. Hozirgi zamon psixologiya fani psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi falsafa, tabiiy va tibbiy fanlar, aniq fanlar sohasidagi ko'plab boy tajribalarga asoslanib shakllangan.

5.3. Psixik hodisalar va ularning shakllari. Psixologiya fanining taraqqiyoti jarayonida uning o'rganish ob'ekti ham aniqlashib bordi. Hozirgi zamon psixologiya fani «jon, «ruhni emas, balki insoning ichki dunyosini, ya'ni uning psixik xususiyatlarining yuzaga chiqishini o'rganadi. Inson psixikasining barcha shakllari umumiy qilib psixik hodisalar deb ataladi. odatda psixik hodisalarning uchta katta guruhi farqlanadi: psixik jarayonlar, psixik xususiyatlar (sifalar) va psixik holatlar.

Psixik jarayonlar-ob'ektiv voqelikning sub'ektiv aks ettirilishi shakllaridir. Psixik jarayonlar yordamida tashqi olam o'rganiladi, turli bilim, ko'nikma, malakalar shakllantiriladi. Psixik jarayonlarning quyidagi asosiy turlari farqlanadi: sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol, tasavvur, emotsiyalar, iroda. Ular quyidagi uch guruhga birlashtiriladi: bilish jarayonlari, emotsional (hissiy) va irodaviy xususiyatlar.

Psixik xususiyatlar (sifatlar) – Shaxsning individual psixologik xususiyatlari bo'lib, ular bir kishini boshqalardan ajratib turuvchi, ular faoliyatining tipologiyasi, o'ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi. Psixik xususiyatlar (sifatlar) kishinig nisbatan turgan xususiyatlaridir. Ular individual hayot davomida asta-sekinlik bilan va kam darajada o'zgaradi. Faqat juda katta ta'sirga ega bo'lgan, favquloddagi ta'sirlar ostidagina psixik xususiyatlar keskin o'zgarishi mumkin. Psixik xususiyatlarga temperament, xarakter, qobiliyatlar kiradi.

Psixik holatlar–kishi psixikasining dinamikasini, vaqt davomidagi o'zgarishini aks ettiradi. Psixik holatlar turli tashqi va ichki omillar ta'siri ostida yuzaga keladi va faoliyatning (o'qish, mehnat, o'yin) samaradorligiga ta'sir qiladi. Shu bilan birga psixik holatlar ma'lum faoliyatning natijasiga munosabat oqibati shaklida ham yuzaga keladi. Psixik holatlarga toliqish, bezovtalik, g'azab, stress, monotonlik, depresiya, affekt, kayfiyat va boshqalar kiradi.

Yuqorida ko'rsatilgan barcha psixik hodisalar o'zaro chambarchas bog'liq va bir butun psixik faoliyatning tomonlari sifatida birgalikda yuzaga chiqadi.

Hozirgi davrda psixologiya fani bo'yicha o'quv qo'llanmalarda ko'rsatilmagan yana bir guruh psixik hodisalar mavjud. Bu guruh hodisalarni yuqorida tahlil qilingan uch guruhning birortasiga ham bevosita taaluqli bo'lmaydi. Bundan tashqari bu hodisalarning ko'pchiligining mohiyati, mexanizmlari to'liq o'rganilmaganligi uchun ular g'ayritabiiy, ilohiy, sirli hodisalar sifatida qarab kelinmoqda. Ularning barchasini parapsixologik hodisalar deb to'rtinchi guruhga birlashtirish mumkin. Parapsixologik hodisalarga tush ko'rish, gipnoz, telepatiya, telekinez, levitatsiya va boshqa turli-tuman ektrosensor hodisalar kiradi. Bu hodisalarning ba'zilarining tabiati, mexanizmlari qisman o'rganilgan bo'lsa, boshqalar esa turli fan sohalari mutaxassislarini qiziqtirib kelayotgan muammolar qatorida turibdi.

5.4. Psixologik nazariyalarni yo'nalishlari va psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'rni.

Psixologiya fanining ko'p yillik taraqqiyoti bir qancha yo'nalishlar maydonga keldi.

Psixologiya oqimlaridan biri BIXYeVORIZM (inglizcha behaviour so'zidan olingan bo'lib, xulq-atvor ma'nosini bildiradi) dastavval AQSHda hayvonlarni kuzatish sifatida yuzaga keldi. Uning namoyondalari – D.Uotson (asoschisi), E.Torndayk. Bixevorizmning asosida psixologik tadqiqotning predmeti sifatida psixikani ongni inkor qilish yotadi. Ularning fikricha psixologiyani o'rganish predmeti xulq-atvordir. Bixevoristlarning fikricha, psixologiyani vazifasi stimulga (turtki, qo'zg'atuvchi) (S) ga qarab bunga qanday javob, reaksiya (R) bo'linishi va aksincha reaksiyaga qarab uning stimulini aniqlash aytib berishdan iboratdir. Klassik bixevorizmning formulasi S – R demakdir. Klassik bixevorizm mexanistik yo'nalish bo'lib, bu yo'nalish tarafdorlari ishining xulq-atvorini oddiy mexanik, bir taraflama tushuntirishga harakat qilganlar. Lekin hayotda bir stimul ko'plab, turli-tuman reaksiyalar, harakatlar tug'dirishi va aksincha bir xil reaksiyaning asosida bir-biriga o'xshagan turli stimullar yetishi mumkin. Stimul va reaksiya orasidagi bog'lanishlar atrof-muhitning ta'siriga, kishining ichki dunyosiga, ongiga, qiziqishiga va boshqalarga bog'liq holda yuzaga chiqadi.

FREYDIZM. Asoschisi venalik psixiatr va psixolog Z.Freyd. ko'pchilik psixologik oqimlar orasida eng ta'sirga ega bo'lgan oqimlardan biri. Ularning fikricha odamning xulq-atvori, hatti-harakatlari ikkita printsipga «rohatlanish printsipti» (hayvonlar instinktiga o'xshash jinsiy moyillik ko'zda tutilgan) va «reallik printsipti» (jamiyat talabiga mos kelmaydigan, uyat va man qilingan o'zining jinsiy hirslariga erk bermasligi) ga bo'ysunadi. Rohatlanish va reallik printsiplarining to'qnashishi natijasida qondirilmagan mayllar ongsizlik (ong osti) sohasiga siqib chiqariladi. Ammo ular butunlay yo'qotilmaydi, balki ongsizlik sohasidan turib kishi xulq-atvori va hatti-harakatlariga ta'sir qilib ba'zan boshqarib turadilar.

Hozirgi vaqtda psixologiya o'zining predmetiga, maxsus vazifalariga va maxsus tekshirish metodlariga ega. Bugungi kunda psixologiya sohasiga taalluqli bir qancha psixologik tashkilotlar, ilmiy muassasalar, o'quv yurtlari va nashriyotlari mavjud. Shuningdek, psixologlarning ilmiy assotsiatsiyalari va psixologlar jamiyati ish ko'rmoqda. Psixologiya muammolar bo'yicha Respublikamizda xalqaro konferentsiyalar, kongresslar o'tkazilmoqda. Ma'lumki psixologiya fani XX asrda falsafa fani tarkibidan mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. O'z-o'zidan ravshanki bu bilan psixologiya falsafadan chetda qolib, undan butunlay uzoqlashgani yuk. Hozirgi zamon psixologiya fanining asosini falsafadagi ilmiy-falsafiy tasavvurlar, turli falsafiy qarashlar tashkil qiladi. Shu bilan birga psixologiya sohasida erishilayotgan ilmiy va amaliy yutuqlar o'z navbatida falsafa fanini, falsafiy amaliyot va nazariyani boyitadi.

Hozirgi zamon texnik taraqqiyoti kishi psixikasiga katta talablar qo'yadi. Barcha sohalarda psixik omillarning roli oshib bormoqda. Kishining xotirasiga, tafakkuriga, idrokiga, temperamenti xususiyatlariga reaksiya tezligini hisobga olishga e'tibor kuchaymoqda. Chunki odamning ishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasligi, ishni buzmasligi uning psixik va Shaxsiy fazilatlariga ko'p jihatdan bog'liq. Shu sababli «odam-mashina» tizimini to'g'ri tashkil qilishda psixologiya fanining ahamiyati ortib bormoqda. Bu esa texnik fanlar va psixologiya o'rtasidagi aloqalarning mustahkamlanishiga, bir-biriga kirishib ketishiga olib kelmoqda.

Psixologiya va pedagogika o'rtasidagi aloqalarni alohida ko'rsatib o'tish lozim. Har tomonlama barkamol Shaxsni tarbiyalash vazifasi psixologiya sohasida qo'lga kiritilgan yutuqlar ta'lim va tarbiya jarayonini takomillashtirishda psixologiyani imkoniyatlari keng foydalanish imkonini beradi.

Psixologiya oldida turgan vazifalardan biri, pedagogik amaliyotda qo'llanilayotgan qoidalarni (ta'lim va tarbiya mazmuni, metodlari, usullari va h.k.) psixologik pedagogik amaliyotdan oldinda borishi, pedagogika uchun yangi yo'llar ko'rsatishi lozim. Psixologiyani yordamisiz pedagogika o'z oldiga qo'ygan ko'plab vazifalarni muvaffaqiyatli hal qila olmaydi.

5.5. Hozirgi zamon psixologiya fanining metodlari. Barcha fanlar kabi psixologiya fani o'zining taraqqiyot ob'ektiga tadqiqot metodlariga ega. Psixologiyani metodlari juda turli-tuman bo'lishiga qaramay ularning barchasi umumiy talablarga va qoidalarga bo'ysunadi. Bular tadqiqotning dialektik metod bilan ob'ektiv ravishda olib borish va genetik printsiptiga amal

qilishdir. Shunday talablardan biri dialektik metod talabidir. Ilmiy psixologik metodlarning ob'ektivligi psixikani o'rganishda psixik hodisalar paydo bo'lishining ob'ektiv shart-sharoitlari va ob'ektiv nomoyon bo'lishlari tekshiriladi.

Genetik printsipga amal qilishning mohiyati shundan iboratki, o'rganilayotgan har qanday psixik hodisaga jarayon tarzida qaraladi. O'rganilayotgan psixik faktning tarixini taraqqiyot momentlarini, bu momentlarning o'rin almashishlarini o'rganishdan iborat.

Hozirgi zamon psixologiya fani qancha aniq, tekshirilib, sinovdan o'tkazilgan, samarali metodlarga ega. Ularning asosiylariga qisqa to'xtalib o'tamiz.

Kuzatish metodi- psixologiya fanida qadimdan keng qo'llanilib kelayotgan metodlardan biridir. Hayotiy psixologiyada aytarli barcha faktlar kuzatish yordamida to'planadi. Ular asosida xulosalar, maqollar, matallar to'plangan. Kuzatish metodining ikki turi farqlanadi: o'z-o'zini kuzatish va tashqi kuzatish.

O'z-o'zini kuzatish o'z vaqtida psixologiyaning eng asosiy metodi deb hisoblangan. Chunki bu nuqtai-nazar tarafdorlari fikricha, kishining haqiqiy ruhiy holatlarni kishining o'zi biladi va tushunadi xolos. Boshqa kishi bu hodisalarni oxirigacha hech qachon tushuna olmaydi. Haqiqatda esa o'z-o'zini kuzatish sub'ektivlikka egadir.

Tashqi kuzatish- bir kishining boshqa kishi tomonidan kuzatilishi. Kuzatishning bu turi turli vositalar (fotoapparat, kinokamera, xronometraj va boshqa murakkab kuzatish va ma'lumotlarni aks ettirish vositalari) qo'llab olib boriladi.

Kuzatish psixik hodisalarning tashqi alomatlarini tasvirlash bilan cheklanib qolmay, balki bu hodisalarning psixologik tabiatini tushuntirib bersagina, u haqiqiy psixologik tadqiqot metodi bo'la oladi. Ilmiy psixologik kuzatish turmushdagi kuzatishdan farq qiladi va olingan ilmiy natijalarni tahlil qilishga yo'naltirilgan.

Ilmiy kuzatish quyidagi talablarga javob berishi shart (talablar):

- gipoteza (faraz)ning mavjudligi uni tekshirish;
- kuzatishning aniq reja asosida olib borilishi;
- kuzatilayotgan kishining kuzatish va uning maqsadini bilmasligi (yashirinligi);
- kuzatishning sistemali ravishda olib borilishi;
- kuzatishning ob'ektivligi (kuzatuvchining Shaxsiy munosabatlari, hissiyotlari natijasida aks etmasligi lozim).

Eksperiment – yangi psixologik faktlarni olishning va ob'ektiv ilmiy bilishning asosiy qurollaridan biri.

Eksperiment metodi keyingi yillarda psixologiya fanining eng yetakchi metodlaridan biriga aylandi.

Eksperiment-kishini maxsus jihozlangan laboratoriya sharoitlarida o'rganish. Psixologik eksperiment psixologik faktni aniq namoyon qilishga yordam beradigan sharoitni yuzaga keltirish maqsadida tadqiqotchining tekshiriluvchi faoliyatiga aralashishini taqozo qiladi. Eksperiment metodining ikkita asosiy turi farqlanadi: laboratoriya eksperimenti va tabiiy eksperiment.

Laboratoriya eksperimenti laboratoriya sharoitida maxsus psixologik apparatlar yordamida o'tkaziladi. Tekshiriluvchi kishining nima qilishlari lozimligi ularga oldindan ogohlantirib qo'yiladi.

Tabiiy eksperiment (1910 yilda A.F. Lazurskiy tomonidan tavsiya qilingan) mohiyatiga ko'ra eksperiment sharoitida tekshiriluvchiga o'zi ustida tajriba olib borilayotganligini bildirmaslikka qaratilgan bo'lib, tadqiqotni odatdagi tabiiy sharoitga ko'chiriladi. Eksperimentning yuqoridagi ikkita turidan tashqari psixologo-pedagogik eksperiment va shakllantiruvchi eksperiment deb ataluvchi ikkita tur mavjud bo'lib, ular pedagogikada keng qo'llaniladi.

Faoliyat maxsulotini psixologik tahlil qilish–psixologik metodlarning bir ko'rinishidir. Faoliyat natijalarini tahlil qilish jarayonida mahsulotning o'zi emas, balki shu mahsulotni hosil qilish bilan bog'liq faoliyat psixologik jihatdan baholanadi. Bu metod ayniqsa, bolalar psixologiyasida keng qo'llaniladi. Bolalarning chizgan rasmlarini o'rganish orqali ularning psixikasi va taraqqiyoti haqida ma'lumot olinadi. Bu metodlarning o'rganilayotgan Shaxsda biror

xususiyatning mavjudligi uning taraqqiyot darajasi, turli metodlarga mos kelishi darajasini aniqlashdir. Shunday metodlarning barchasi umumiy nom bilan test deb yuritiladi.

Test - qisqa muddat ichida bajariladigan standart vazifalardan iborat. Ularning natijalarini sifat va miqdor jihatdan tahlil qilish orqali o'rganilayotgan psixik funktsiya va xususiyatlarning nechog'lik takomillashganligi va rivojlanganlik darajasi baholanadi. Testlar yordamida kishining biror kasbga layoqatliligi, aqliy rivojlanish darajasi, bilim darajasi o'rganiladi. Testlar ichida proektiv testlar deb nomlanuvchi testlar ham borki, testning asl maqsadi tekshiriluvchiga sir bo'ladi. Bulardan tashqari psixologiya fanida anketa, suxbat, biografiya metodlari keng qo'llaniladi.

5.6. Psixologik tadqiqot utkazishning asosiy bosqichlari. Har qanday tadqiqot va o'rganishlar o'z maqsadiga, yo'nalishiga, qo'llanilayotgan vositalarning xususiyatiga, amaliy yoki nazariy ahamiyatiga ko'ra turlicha o'tkaziladi. Shu bilan birga ularning umumiy tomonlari ham mavjud. Masalan, har qanday tadqiqot to'rt bosqichda o'tkaziladi.

Birinchi bosqich – tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda material turli vositalar bilan o'rganiladi, o'rganilayotgan hodisalar haqida dastlabki materiallar to'planadi. To'plangan materiallar tahlil qilinadi. Bu bosqichda ma'lum gipoteza (faraz) paydo bo'la boshlaydi. Bu faraz tadqiqot jarayonida yoki tasdiqlanadi. Yoki inkor qilinadi. Har qanday tadqiqotning samaradorligi to'g'ri tadqiqot yo'lini tanlash ko'p jihatdan tayyorgarlik bosqichiga bog'liq.

Ikkinchi bosqich-bevosita tadqiqot o'tkazish bosqichi. Bunda tadqiqotning konkret metodlari ishga solinadi. Bu bosqichda tadqiqotchi o'z tadqiqotlar maqsadidan kelib chiqqan holda bir yoki bir necha konkret metodikalaridan (eksperimentlardan) foydalanadi. Tekshirish (eksperiment) o'tkazilib zaruriy tadqiqot (eksperimental) ma'lumotlar yig'iladi.

Uchinchi bosqich tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlarni miqdor jihatdan ishlab chiqish. Psixologiya fani bu bosqichda ko'plab samarali matematik statistika usullaridan foydalaniladi.

Tadqiqotning to'rtinchi bosqichi olingan natijalarni tushuntirib berishdan iborat. Bu bosqichda to'plangan va matematik metodlar yordamida ishlab chiqilgan ma'lumotlar psixologik nazariya asosida izohlanadi va tadqiqot gipotezasining to'g'ri yoki noto'g'riligi o'zil-kesil hal qilinadi.

Psixologiya metodlari amaliyot bilan bog'lanmog'i, ya'ni amaliy jihatdan juda muhim masalalarni hal etish uchun yaroqli bo'lmog'i lozim. Masalan, bolaning psixik taraqqiyoti o'rganilar ekan, uning psixik taraqqiyotining asosiy qonuniyatlarini, asosiy xususiyatlarini aniqlash, bolaning xuddi shu tarzda psixik taraqqiy etish sabablarini bilib olish hamda sinchiklab o'rganish asosida maktab va oila tarbiyasi va ta'limi jarayonlarini tobora takomillashtirish uchun muayyan usullarni belgilash kerak.

O'z –o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Psixologiya so'zining lug'aviy ma'nosini aytib bering.
2. Psixologiya fanining predmeti nima ?
3. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishida Demokrit ta'limotini tushuntiring.
4. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishida asosiy to'rt bosqichni tushuntiring.
5. Psixik jarayonlar deganda nimani tushunasiz ?
6. Psixologik nazariyalarini asosiy yo'nalishlarini tushuntiring.
7. Bixevorizm yo'nalishini ta'riflang.
8. Freydizm nazariyasining asosini nima tashkil etadi ?
9. Psixik hodisalarning shakllarini aytib bering.

6- Ma'ruza: Shaxs va uning faoliyati

Reja:

6. 1. *Shaxsning psixologik xarakteristikasi. Psixologiyada Shaxs tushunchasi.*
6. 2. *Shaxs tuzilishida biologik va ijtimoiy omillar*
6. 3. *Shaxs va uning faolligi*
6. 4. *Faoliyat turlari, jismoniy va aqliy harakatlar*
6. 5. *Ijtimoiy xulq motivlari va shaxs motivatsiyasi.*

Tayanch so'zlar: Shaxs, rivojlanish, ehtiyoj, motiv, mashq, o'yin, mehnat, ta'lim, shaxs va jamiyat, individ, inson, shaxs faoliyati, individuallik, ijtimoiy omillar, motiv, shaxs motivatsiyasi;

6.1. Shaxsning psixologik xarakteristikasi. Psixologiyada shaxs tushunchasi. Inson, odam ko'plab fanlarning o'rganish ob'ekti bo'lib hisoblanadi. Ular odamlarning turli tomonlarini va hayot tarzini, rivojlanishi va boshqalarni o'rganadi. Psixologiya fani odamni jamiyatda, boshqalar bilan munosabatda bo'luvchi ongli faoliyat sub'ekti sifatida o'rganadi. Psixologiya fanida odamni ta'riflashda ko'plab tushunchalar qo'llaniladi. Shu jumladan «Shaxs», «individ», «individuallik» tushunchalari ham qo'llaniladi.

Odamning insonlik jinsiga mansubligi individ tushunchasi bilan ifodalanadi. Katta yoshdagi kishilar, chaqaloqlar, tilni va oddiy malakalarni o'zlashtira olmaydigan ruhiy kasallar (telbalar) ham individdir. Individ tushunchasida kishining biologik turga mansubligi aks ettirilgan. Barcha kishilar odamlar individdir. Yangi tug'ilgan chaqaloqning ham, katta yoshning ham, tafakkurni ham, aqli zaif ovsarni ham, yovvoyilik bosqichidagi qabilaning vakilini ham, madaniyatli mamlakatda yashayotgan yuksak bilimli kishini ham individ deb hisoblash mumkin.

Individ sifatida kishi alohida sotsial fazilat kashf etadi, shaxs bo'lib yetishadi. Individ sifatida dunyoga kelgan odam keyinchalik, jamiyatdagina Shaxsga aylanadi. Ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchi, ongi yuksak taraqqiy etgan, ijtimoiy taraqqiyotda ishtirok etuvchi odamgina Shaxs deyiladi. Shaxsning eng asosiy belgisi-uning ongli faoliyat egasi ekanligidir. Ma'lumki kishi ongi faqat jamiyatda, boshqalar bilan o'zaro munosabatda til yordamida ijtimoiy tajribani o'zlashtirishda shakllanadi. Binobarin Shaxs ham faqat jamiyatdagina Shaxsga aylanishi mumkin.

Shaxs ijtimoiy tajribani faol ravishda tahlil qiladi, o'zlashtiradi, o'zi uchun o'zgartiradi-bu jarayon davomida o'zi ham Shaxs sifatida shakllanadi. Shaxsning faolligi o'zi hayot uchun yo'l tanlashida, bu yo'lni egallashida. Shaxs shakllanib borgan sayin tashqi ta'sirlar, shu jumladan ijtimoiy ta'sirlar ham uning ichki dunyosi, psixologiyasiga qarab turli odamlarga turlicha ta'sir qiladilar. Masalan, bir xil baho turli o'quvchilarga turlicha ta'sir qiladi.

Odamning shaxs sifatidagi asosiy belgisi: sotsiolligi, ongi va tilidir.

Inson Shaxsining xarakterli tomonlaridan biri uning **individualligidir.**

Individuallik - Shaxs psixologik, ijtimoiy, fiziologiya xususiyatlarining birikmalarining qaytarilmasligidir. Shaxs individualligi uning xarakteri, temperamenti, psixik jarayonlarning dinamikasi, hissiyotlari, faoliyatining motivlari, qobiliyatlari va shunga o'xshashlarning yig'indisiga bog'liq. Bularning hammasini birga qo'shib, mujassamlashtirsak ikkita bir xil odam bo'lmagan va bo'lmaydi.

Individuallik kishining o'ziga xosligini uning boshqa odamlardan farqini aks ettiruvchi psixologik fazilatlar birikmasidir. Individuallik temperament va xarakter xususiyatlaridan odatlarda, ustun darajadagi qiziqishlarda, bilish jarayonlarga oid fazilatlar (idrok, xotira, tafakkur, tasavvur)da Qobiliyatlarda faoliyatning shaxsga xos uslubida va hokazolarda namoyon bo'ladi. Zikr etilgan psixologik xususiyatlarning bir xildagi birikmasini o'zida mujassamlashtirgan odam yo'q – inson shaxsi o'z individualligi jihatidan betakrordir. Shunday qilib, individuallik inson shaxsiga xos fazilatlarining faqat bitta jihati bo'lib hisobalanadi, xolos.

Ma'lumki odam jamiyatda turli guruhlarda (oilada, o'qishda, ishda, davrada) bo'ladi. Har bir guruhda o'ziga xos ba'zan butunlay bir-biriga o'xshamaydigan rollarni o'ynaydi. Lekin shunga qaramay, ko'pincha odam turli vaziyatlarda o'xshash sifatlarni namoyon qiladi. Shaxsning psixologik ko'rinishi, psixologik xususiyatlarining birikmalari har bir odamda nisbatan doimiylikka ega. Odamning psixik holatlari, o'zini tutishi o'zgarib tursa ham shaxsning psixologik qiyofasi ma'lum darajada barqaror bo'lib qolaveradi.

6.2. Shaxs tuzilishida biologik va ijtimoiy omillar

Shaxs xislatlarining bir butunligi va o'zaro bog'liqligi uning psixologik tuzilishini, dinamik strukturasini hosil qiladi. Shaxsni, uning tuzilishini o'rganishdan maqsad nima? Shaxsni, uning tuzilishini o'rganishdan maqsad uni boshqa odamlardan ajratib turuvchi individual xususiyatlarni aniqlashdir. Bu boradagi psixologik tadqiqotlar va nazariy ishlar asosida turli «Shaxs tillari»ning ajratishga, ularni o'rganishga olib keladi. Nazariyalar orasida shaxsda ikkita qism, ikkita omilni ajratuvchi yo'nalishlar ko'rinarli o'rin egallagan. Ular Shaxs tuzilishida ikkita omil, biologik va ijtimoiy omillarni ajratib ko'rsatadilar.

Ma'lumki, shaxs ijtimoiy mavjudod bo'lishi bilan birga, o'zida tabiiy, biologik tuzilish belgilarini saqlab qoladi. Ammo ikki faktorni bir-biriga qarama-qarshi qo'yib bo'lmaydi, ular birlikni tashkil qiladi, birgalikda yuzaga chiqadi.

Shaxs tashqi turmush sharoitlari ta'sirida shakllanadi, ammo bir sharoitda tarbiyalangan ikki bola ikki xil bo'ladi. Chunki ularning tabiiy qobiliyatlari turlicha bo'ladi. Demak Shaxsning shakllanishiga sotsial omillardan tashqari biologik faktorlar ham ta'sir qiladi. Bu ikki narsa bir-biri bilan chambarchas bog'liq.

Psixologiya tarixida shaxs rivojlanishning biogenetik va sotsiogenetik kontseptsiyalari nomini olgandir. Biogenetik kontseptsiya inson Shaxsining rivojlanishi biologik, asosan rasmiy omillar bilan belgilanishga asoslanadi.

Sotsiogenetik kontseptsiya shaxsni tevarak-atrofdagi ijtimoiy mohiyatning bevosita ta'sir natijasi deb, muhitdan olingan nusxa deb hisoblanadi. Bunda ham xuddi biogenetik kontseptsiya kabi rivojlanib borayotgan kishining xususiy faolligini hisobga olinmaydi, uning tevarak atrofdagi vaziyatga moslashayotgan mavjudodga xos sust rol uynashigina mumkin deb hisoblanadi. Agar sotsiogenetik kontseptsiyaga amal qilinadigan bo'lsa, nima uchun ba'zi vaqtlarga bir xildagi ijtimoiy muhitlarda har xil odamlar yetishib chiqishini tushuntirib bo'lmaydi.

Shaxsning shakllanishi jamiyatda ro'y beradi. Individning Shaxs bo'lishi yangi jamiyatni qurishning faol ishtirokchisi bo'lish kabi ehtiyoji aynan jamoada to'laonli qondiriladi. Shaxsning shakllanishida unga maqsadga yo'naltirilgan tarzda ta'sir o'tkazishda tarbiya yetakchi rol o'ynaydi. Tarbiya shaxsni rivojlantirishning jamiyat tomonidan qo'yilgan maqsadlarga muvofiq tarzda yo'naltirib boradi va uyushtiradi.

Shaxs haqidagi psixologik nazariyalar. Shaxs haqidagi psixologik nazariyalar uzoq vaqt davomida rivojlanib keldi. Buning natijasida ko'plab nazariyalar, yondoshishlar yuzaga keldi. Ular orasidan g'arb mamlakatlarida rivojlangan va tan olingan asosiy nazariyalarga to'xtalib o'tish lozim. Shaxs haqidagi barcha nazariyalarni rivojlanish bosqichiga ko'ra uch guruhga birlashtirish mumkin:

1. Shaxs haqida an'anaviy nazariyalar (V.Diltey, K.Levin, V.SHtern, Z.Freyd, K.Yung va boshqalar).
2. Shaxs haqidagi yangi nazariyalar (G.Ayzenk, D.Kettel, A.Maslou, G.Olporp, K.Rodjers, K.Xorin va boshqalar).
3. Eng yangi nazariyalar (E.Bern, K.Leongard, D.Mid, G.Sallivn, Sirs, E.Fromm va boshqalar).

Ko'rsatib o'tilgan nazariyalar quyidagi psixologik yo'nalishlarning tarkibida rivojlangan yoki ularning asosi bo'lgan:

Freydizmning kontseptsiyasi neofreydizm (yangi freydizm), postfreydizm, bixevorizm va neo freydizm, gumanistik psixologiya, interaksionizm, ekzistentsionalizm, sotsiologik nazariyalar, eliktik nazariyalar va h.k.

An'anaviy nazariyalar. Shaxs haqidagi an'anaviy nazariyalar orasida freydzizm alohida o'ringa ega. E. Freyd turli xil kasalliklarni (asosan nevroz bilan bog'liq bo'lgan) tahlil qilish natijasida bu kasalliklarning sabablari kasalning hayotida oldin ruy bo'rgan va uning psixika (ruhiyati)da yoki rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan voqealar degan xulosaga keldi, bu ta'sirlar ko'pincha odamlar tomonidan unitiladi va anglanmaydi, ammo ular kishilarning xulq-atvoriga ta'sir qilishda davom etadilar, ba'zida xulq-atvor buzilishiga olib keladilar. E. Freyd turli psixoterapevtik usullar yordamida ularni topish va ularni anglashga yordam berish samarali davolash usuli ekanligini aniqladi. Izlanishlar natijasida Z. Freyd odamning psixik hayotida uch darajani ajratdi: ongsizlik, ong osti (ong oldi) va ong.

Ongsizlik-instinktiv harakatlarning asosi. Ular orasida ayniqsa, jamiyat tomonidan ta'qiqlanganligi sababli anglanmaydigan bo'lib qolgan jinsiy mayllar (libido) alohida o'rin tutadi.

Ong - ijtimoiy me'yorlar, man qilinishlar (tabu). Ong doimo ongsizlik bilan kelishmovchilikda. Turli xildagi jinsiy va boshqa mayllarni yuzaga chiqarmaslikka harakat qiladi.

K. Yung va uning psixologik qarashlari. Karl Gustav Yung (1875-1961) Shveytsariyalik psixiatr, psixolog. Z. Freydning yaqin safdoshlaridan biri. U. Z. Freydning izidan borib, inson psixikasida «ong» va «ongsizlik» darajalarini ajratgan. Uning fikricha hatti-harakatni boshqarishda ongsizlik hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ongsizlik ikki xil shaklda mavjud: a) individual, b) kollektiv (jamo) – uning asosini oldingi avlodlar tashqil qiladi. Bular asosan instinktlar, mayllar, arxetiplardan iboratdirlar.

Instinktlar va mayllar K. Yung tomonidan tug'ma ehtiyojlar sifatida qaraladi. Arxetiplar (kishilikning birlamchi obrazlari) talant, tush ko'rish, afsonalar, diniy qarashlar asosida yotadi. K. Yung kishilarning psixik yo'nalanganligi asosida ularni ikki guruhga bo'ladi: introvertlar va ekstrovertlar.

Introvertlar–xulq-atvor sabablarini o'zidan axtaradi. Ular ijtimoiy passiv, tortinchoq, o'z harakatlarini chuqur tahlil qilishga moyil boshqalarga ko'p qo'shilishga intilmaydilar. Ekstrovertlar tashqi olamga yo'nalgan. Ular impulsiv tashabbuskor, dilkash guruhga va jamoaga tez moslashuvchan.

K. Yung fikricha shaxs xususiyatlari Shaxsning ehtiyojlari va motivlariga bog'liq ravishda yuzaga chiqadi. Uning fikricha tashqi muhit va Shaxsning ichki dunyosi orasidagi muvozanat buzilsa, Shaxs harakatlarida, xulq-atvorida zo'riqish paydo bo'ladi. K. Levin tomonidan Shaxsning guruhdagi o'rni, mavqei, liderlik hodisalari, nizolar o'rganilgan.

Shaxs haqidagi eng yangi nazariyalap. Psixologiyada yangi nazariyalarning salmog'i juda katta. Erik Bern (1902-1970) Shaxsni rivojlantirishning amaliy va nazariy asosi sifatida xizmat qilishga yo'naltirilgan «transakt tahlil» nazariyasini taklif qildi. Erik Fromm (1900-1980) gumanistik psixoanalizga asos soldi. Djordj Gerbert Mid (1863-1931) simvolik kommunikatsiyaning interaksionistik nazariyasini ishlab chiqdi. Karl Leongard «Shaxs aktsentuatsiyalari» nazariyasiga asos soldi.

Keyingi yillarda Aleksandr Kellining (1905-1966) «Shaxs konstruktleri» nazariyasi juda keng tarqaldi va qo'llanilmoqda. Bu nazariyaga asosan Shaxsning bilish jarayonlarining kechishi uning kelajakdagi hodisalarni qanday «ko'ra olishi» (oldindan modellastirishi, tasavvur qilishi) bilan aniqlanadi. A. Kellining fikricha har bir odam tadqiqotchi. U doimo o'zidagi «Shaxs konstruktleri», o'zining maxsus baholash shkalalari asosida reallikning obrazini tuzadi (hosil qiladi). agar tuzilgan obraz haqiqatdan farq qilsa, to'g'ri kelmasa mavjud konstruktler qayta quriladi. Barcha bilish jarayonlarining samaradorligi, muvaffaqiyatli konstruktler ko'rish kishining psixologik bilim darajasiga bog'liq.

6.3. Shaxs va uning faolligi.

Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan eng muhim va umumiy xususiyat – bu uning **faolligidir**. Faollik (lotincha «actus» - harakat, «activus» - faol so'zlaridan kelib chikkan tushuncha) Shaxsning hayotdagi barcha xatti harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyalardir. Bu- o'sha oddiy qo'limizga qalam olib, biror chiziqcha tortish bilan bog'liq elementar harakatimizdan tortib, toki ijodiy uyg'onish paytlarimizda amalga oshiradigan mavhum

fikrlashimizgacha bo'lgan murakkab harakatlarga aloqador ishlarimizni tushuntirib beradi. Shuning uchun ham psixologiyada shaxs, uning ongi va o'z-o'zini anglashi muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroki va uni uddalashiga aloqador sifatleri orqali bayon etiladi.

Fanda inson faolligining asosan ikki turi farqlanadi:

1. Tashqi faollik- bu tashqaridan o'z ichki istak-xoxishlarimiz ta'sirida bevosita ko'rish, qayd qilish mumkin bo'lgan harakatlarimiz, mushaklarimizning harakatlari orqali namoyon bo'ladigan faollik.

2. Ichki faollik – bu bir tomondan u yoki bu faoliyatni bajarish mobaynidagi fiziologik jarayonlar (moddalar almashinuvi, qon aylanish, nafas olish, bosim o'zgarishlari) hamda, ikkinchi tomondan, bevosita psixik jarayonlar, ya'ni aslida ko'rinmaydigan, lekin faoliyat kechishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni o'z ichiga oladi.

Misol tariqasida hayotdan shunday manzarani tasavvur qilaylik: uzoq ayriliqdan so'ng ona o'z farzandi visoliga yetdi. Tashqi faollikni biz onaning bolasiga intilishi, uni quchoqlashi, yuzlarini siylashi, ko'zlaridan oqqan sevinch yoshlarida ko'rsak, ichki faollik - o'sha ko'z yoshlarini keltirib chiqargan fiziologik jarayonlar, ichki sog'inchning asl sabablari (ayrilik muddati, nochorlik tufayli ayrilik kabi yashirin motivlar ta'siri), ko'rib idrok qilgandagi o'zaro bir-birlariga intilishni ta'minlovchi ichki, bir qarashda ko'z bilan ilg'ab bo'lmaydigan emotsional holatlarda namoyon bo'ladi. Lekin shu manzarani bevosita guvohi bo'lsak ham, taxminan qanday jarayonlar kechayotganligini tasavvur qilishimiz mumkin. Demak, ikkala turli faollik ham Shaxsiy tajriba va rivojlanishning asosini tashkil etadi. Bir qarashda har bir aniq Shaxsga uning ehtiyojlariga bog'liq bo'lib tuyulgan bunday faollik turlari aslida ijtimoiy xarakterga ega bulib, Shaxsning jamiyat bilan buladigan murakkab va o'zaro munosabatlarining oqibati hisoblanadi

Inson faolligi «harakat», «faoliyat», «xulq» tushunchalari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shaxs va uning ongi masalasiga borib taqaladi. Shaxs aynan turli faolliklar jarayonida shakllanadi, o'zligini namoyon qiladi ham. Demak, faollik yoki inson faoliyati passiv jarayon bo'lmay, ongli ravishda boshqariladigan faol jarayondir. Inson faolligini mujassamlashtiruvchi xarakatlar jarayoni faoliyat deb yuritiladi. Ya'ni, **faoliyat**- inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turli-tuman ehtiyojlardan kelib chiqadigan, hamda tashqi olamni va o'z-o'zini o'zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o'ziga xos faollik shaklidir. Bu-yosh bolaning real predmetlar mohiyatini o'z tasavvurlari doirasida bilishga qaratilgan o'yin faoliyati, bu-moddiy ne'matlar yaratishga qaratilgan mehnat faoliyati, bu-yangi kashfiyotlar ochishga qaratilgan ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati, bu-rekordlarni ko'paytirishga qaratilgan sportchining mahorati va shunga o'xshash. Shunisi xarakterliki, inson har daqiqada qandaydir faoliyat turi bilan mashg'ul bo'lib turadi.

6.4. Faoliyat turlari, jismoniy va aqliy harakatlar.

Har qanday faoliyat real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'rinishlarda namoyon buladi. Qilinayotgan har bir harakat ma'lum narsaga – predmetga qaratilgani uchun xam, faoliyat predmetli harakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Predmetli harakatlar tashki olamdagi predmetlar xususiyatlari va sifatini o'zgartirishga qaratilgan bo'ladi. Masalan, ma'ruzani konspekt qilayotgan talabaning predmetli harakati yozuvga qaratilgan bo'lib, u avvalo o'sha daftardagi yozuvlar soni va sifatida o'zgarishlar qilish orqali, bilimlar zaxirasini boyitayotgan bo'ladi. Faoliyatning va uni tashkil etuvchi predmetli harakatlarning aynan nimalarga yunaltirilganiga karab, avvalo tashqi va ichki faoliyat farqlanadi. Tashqi faoliyat Shaxsni o'rab turgan tashqi muhit va undagi narsa va hodisalarni o'zgartirishga qaratilgan faoliyat bo'lsa, ichki faoliyat – birinchi navbatda aqliy faoliyat bo'lib, u sof psixologik jaraenlarning kechishidan kelib chiqadi. Kelib chiqishi nuqtai nazaridan ichki-aqliy, psixik faoliyat tashqi predmetli faoliyatdan kelib chiqadi. Dastlab predmetli tashqi faoliyat ruy beradi, tajriba orttirib borilgan sari sekin-asta bu harakatlar ichki aqliy jarayonga aylanib boradi. Buni nutq faoliyati misolida oladigan bo'lsak, bola dastlabki so'zlarni qattiq tovush bilan tashqi nutqida ifoda etadi, keyinchalik ishida o'zicha gapirishga o'rganib, uylaydigan, mulohaza yuritadigan, o'z oldiga maqsad va rejalar quyadigan bo'lib boradi.

Har qanday sharoitda ham barcha harakatlar ham ichki-psixologik, ham tashqi muvofiqlik nuqtai nazaridan ongi tomonidan boshqarilib boradi. Har qanday faoliyat tarkibida ham aqliy, ham jismoniy-motor harakatlar mujassam bo'ladi. Masalan, fikrlayotgan donishmandni kuzatganmisiz?. Agar uylanayotgan odamni ziyraklik bilan kuzatsangiz, undagi yetakchi faoliyat aqliy bo'lgani bilan uning peshonalari, ko'zlari, xattoki, tana va qo'l harakatlari juda muhim va jiddiy fikr xususida bir tuxtamga kelolmayotganidan, yoki yangi fikrni topib, undan mamnuniyat xis qilayotganligidan darak beradi. Bir qarashda tashqi elementar ishni amalga oshirayotgan – misol uchun, uzum ko'chatini ortiqcha barglardan xalos etayotgan bog'bon harakatlari ham aqliy komponentlardan xoli emas, u qaysi bargning va nima uchun ortiqcha ekanligidan anglab bilib turib olib tashlaydi.

Aqliy harakatlar-Shaxsning ongli tarzda, ichki psixologik mexanizmlar vositasida amalga oshiradigan turli – tuman harakatlaridir. Eksperimental tarzda shu narsa isbot qilinganki, bunday harakatlar doimo motor harakatlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday harakatlar quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

pertseptiv-ya'ni bular shunday harakatlarki, ularning oqibatida atrofda predmetlar va hodisalar to'g'risida yaxlit obraz shakllanadi;

mnemik faoliyat – narsa va hodisalarning mohiyati va mazmuniga alokador materialning eslab qolinishi, esga tushirilishi hamda esda saqlab turilishi bilan bog'liq murakkab faoliyat turi;

fikrlash faoliyati - aql, faxm – farosat vositasida turli xil muammolar, masalalar va jumboklarni yechishga qaratilgan faoliyat;

imajitiv – («image»-obraz suzidan olingan) faoliyati shundayki, u ijodiy jarayonlarda xayol va fantaziya vositasida xozir bevosita ongda berilmagan narsalarning xususiyatlarini anglash va xayolda tiklashni taqozo etadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, har qanday faoliyat ham tashqi harakatlar asosida shakllanadi va motor komponentlardan iborat bo'lishi mumkin. Agar tashqi faoliyat asosida psixik jarayonlarga o'tish ruy bergan bo'lsa, bunday jarayonni psixologiyada interiorizatsiya deb ataladi, aksincha, aqlda shakllangan g'oyalarni bevosita tashqi harakatlarda yoki tashqi faoliyatga ko'chirilishi eksteriorizatsiya deb yuritiladi.

Faoliyat turlari yana ongning bevosita ishtiroki darajasiga kura xam farqlanadi. Masalan, shunday bo'lishi mumkinki, ayrim harakatlar boshida xar bir elementni jiddiy ravishda, alohida-alohida bajarishni va bunga butun dikkat va ongning yunalishini talab qiladi. Lekin vaqt o'tgach, bora-bora unda ongning ishtiroki kamayib, ko'pgina qismlar avtomatlashib boradi. Bu oddiy tilga ugirilganda, malaka hosil bo'ladi deyiladi. Masalan, har birimiz shu tarzda xat yozishga o'rganganmiz. Agar malakalarimiz qat'iy tarzda bizdagi bilimlarga tayansa, faoliyatning maqsadi va talablariga ko'ra harakatlarni muvaffaqiyatli bajarishni ta'minlasa, biz buni ko'nikmalar deb ataymiz.

Inson faoliyatining quyidagi turlari farqlanadi: Bu – muloqot, o'yin, o'qish va mehnat faoliyatlaridir.

Muloqot- Shaxs individual rivojlanishi jarayonida namoyon bo'ladigan birlamchi faoliyat turlaridan biri. Bu faoliyat insondagi kuchli ehtiyojlardan biri - inson bo'lish, odamlarga o'xshab gapirish, ularni tushunish, sevishtirish, o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Shaxs o'z taraqqiyotini aynan shu faoliyat turini egallashdan boshlaydi va nutqi orqali (verbal) va nuqtsiz vositalar (noverbal) yordamida boshqa faoliyat turlarini mukammal egallashga zamin yaratadi.

O'yin – shunday faoliyat turiki, u bevosita biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlar yaratishni nazarda tutmaydi, lekin uning jarayonida jamiyatdagi murakkab va xilma-xil faoliyat normalari, harakatlarning simvolik andozalari bola tomonidan o'zlashtiriladi. Bola toki o'ynamaguncha, kattalar xatti-harakatlarining ma'no va mohiyatini anglab yetmaydi.

O'qish faoliyati ham Shaxs kamolotida katta rol o'ynaydi va ma'no kasb etadi. Bu shunday faollikki, uning jarayonida bilimlar, malaka va turlarni ko'nikmalar o'zlashtiriladi.

Mehnat qilish ham eng tabiiy ehtiyojlarga asoslangan faoliyat bulib, uning maqsadi, albatta biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlarni yaratish, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishdir.

Har qanday kasbni egallash, nafaqat egallash, balki uni mahorat bilan amalga oshirishda faoliyatning barcha qonuniyatlari va mexanizmlari amal qiladi. Oddiygina biror kasb malakasini egallash uchun ham unga aloqador bo'lgan ma'lumotlarni eslab qolish va kerak bo'lganda yana esga tushurish orqali uni bajarish bo'lmay, balki ham ichki (psixik), ham tashqi (predmetgayunalitirishgan) harakatlarni ongli tarzda bajarish bilan bog'liq murakkab jarayonlar yotishini unutmaslik kerak. Lekin har bir Shaxsni u yoki bu faoliyat turi bilan shug'ullanishiga majbur qilgan psixologik omillar- sabablar muhim bo'lib, bu faoliyat motivlaridir

6.5. Ijtimoiy hulq motivlari va shaxs motivatsiyasi.

Yuqorida biz tanishib chiqqan faoliyat turlari o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy xulqi va o'zini qanday tutishi, egalagan mavqei ham sababsiz, o'z-o'zidan ro'y bema'di. Faoliyatning amalga oshishi va shaxs hulq-atvorini tushuntirish uchun psixologiyada «motiv» va «motivatsiya» tushunchalari ishlatiladi.

«Motivatsiya» tushunchasi «motiv» tushunchasidan kengroq ma'no va mazmunga ega. **Motivatsiya** – inson xulq-atvori, uning bog'lanishi, yo'nalishi va faolliginitushuntirib beruvchi psixologik sabablar majmuini bildiradi. Bu tushuncha u yoki bu shaxs xulqini tushuntirib berish kerak bo'lganda ishlatiladi, ya'ni: «nega?», «nima uchun?», «nima maqsadda?» degan savollarga javob qidirish- motivatsiyani qidirish demakdir. Shaxsning jamiyatda odamlar orasidagi xulqi va o'zini tutishi sabablarini o'rganish tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan narsa bo'lib, masalani yoritishning ikki jihati farqlanadi: a) ichki sabablar, ya'ni xatti-harakat egasining sub'ektiv psixologik xususiyatlari nazarda tutiladi (motivlar, ehtiyojlar, maqsadlar, mo'ljallar, istaklar, qiziqishlar va hokozolar); b) tashqi sabablar – faoliyatning tashqi shart-sharoitlari va holatlari. Ya'ni, bular ayni konkret holatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladigan tashqi stimullardir.

Shaxs xulq-atvorini ichkaridan, ichki psixologik sabablar tufayli boshqarish odatda shaxsiy dispozitsiyalar ham deb ataladi. Ular Shaxs tomonidan anglanishi yoki anglanmasligi ham mumkin. Ya'ni, ba'zan shunday bo'ladiki, Shaxs o'zi amalga oshirgan ishi yoki o'zidagi o'zgarishlarga nisbatan shakllangan munosabatning haqiqiy sababini o'zi tushunib yetmaydi, «Nega?» degan savolga «O'zim ham bilmay qoldim, bilmayman», deb javob beradi. Bu anglanmagan dispozitsiyalar yoki ustanovkalar deb ataladi. Agar shaxs biror kasbga ongli tarzda qiziqib, uning barcha sir-asrorlarini egallash uchun astoydil harakat qilsa, bunda vaziyat boshqacharoq bo'ladi, ya'ni, dispozitsiya anglangan, ongli hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan motiv – konkretrroq tushuncha bo'lib, u shaxsdagi u yoki bu hulq – atvorga nisbatan turgan moyillik, hozirlikni tushuntirib beruvchi sababni nazarda tutadi. Mashhur nemis olimi Kurt Levin motivlar muammosi, ayniqsa, shaxsdagi ijtimoiy xulq motivlari borasida katta keng qamrovli tadqiqotlar olib borib, shu narsani aniqlaganki, har bir odam o'ziga xos tarzda u yoki bu vaziyatni idrok qilish va baholashga moyil bo'ladi. Shu ma'noda Shaxs hulqining motivatsiya turli sharoitlardan orttirilgan tajribaga tayangan, ongli tahlillar hattoki, ijtimoiy tajriba normalarining ta'siri shakllanadigan sabablar kompleksini o'z ichiga oladi.

Har qanday motivlarning orqasida shaxsning ehtiyojlari yotadi. Ya'ni, maqsadli hayotda Shaxsda avval u yoki bu ehtiyojlar paydo bo'ladi va aynan ularning tabiati va zaruratiga bog'liq tarzda hulq motivlari namoyon bo'ladi. Misol uchun talabaning o'quv faoliyatini olish mumkin. Bilim olish maqsadi bilim, ilm olish, qiziquvchanlik ehtiyojini paydo qiladi. Bu ehtiyoj taraqqiyotning ma'lum bir davrida, masalan, bog'cha yoshidan boshlab qoniqtirila boshlaydi.

Ehtiyojlarni biologik hamda ijtimoiy turlarga bo'lganimiz bilan shu narsani ununmasligimiz lozimki, Shaxsdagi har qanday ehtiyojlar ham ijtimoiylashgan bo'ladi, ya'ni, ular o'sha jamiyat va mohiyatdagi qadriyatlar, madaniy normalar va insonlararo munosabatlar harakteriga bog'liq bo'ladi. Umuman shaxs ijtimoiy xulqi motivi haqida gap ketganda, uning ikki tomoni yoki elementi ajratiladi: harakat dasturi va maqsad. Harakat dasturi maqsadga erishishing vositalariga aniqlik kiritadi. Shuning uchun ham dasturda nazarda tutilgan vositalar maqsadga erishishni oqloshi kerak, aks holda dasstur hech narsa bema'di. Masalan, ba'zi ota-onalar farzandlarini yaxshi tarbiyalash va undan ideallaridagi Shaxs yetishib chiqishini orzu qilib, uning oldiga juda og'ir tarbiyaviy shartlarni qo'yadilar, bola erkinligi bo'g'iladi, u qat'iy nazorat muhitida ushlanadi. Oqibatda bola keyinchalik boshqarib bo'lmaydigan, qaysar, uncha-muncha tashqi ta'sirga

berilmadigan bo‘lib, qolib, har qanday boshqa ijtimoiy sharoitda qiynaladigan bo‘lib qoladi. Shuning uchun ham motiv har doim anglangan, ehtiyojlar muvofiqlashtirilgan va maqsadlar va unga yetish vositalari aniq bo‘lishi kerak. Shundagina ijtimoiy xulq jamiyatga mos bo‘ladi.

Motivlarning turlari. Turli kasb egalari faoliyati motivlarini o‘rganishda motivlar xarakterini bilish va ularni o‘zgartirish muammosi ahamiyatga ega. Shunday motivlardan biri turli xil faoliyat sohalarida **muvaqqafiyatga erishish motivi** bo‘lib, bunday nazariyaning asoschilari amerikalik olimlar D. Maklelland, D. Atkinson va nemis olimi X. Xekxaufenlar hisoblanadi. Ularning fikricha, odamda turli ishlarni baajarishini ta‘minlovchi asosan ikki turdagi motiv bor: **muvaqqafiyatga erishish motivi** hamda **muvaqqafiyatlardan qochish motivi**. Odamlar ham u yoki bu turli faoliyatlarni kirishishda qaysi motivga mo‘ljallanishlariga qarab farq qiladilar. Masalan, faqat muvaqqafiyat motivi bilan ishlaydiganlar oldindan ishonch bilan shunday ish boshlaydilar, nima qilib bo‘lsa ham yutuqqa erishish ular uchun oliy maqsad bo‘ladi. Ular hali ishni boshlamay turib, yutuqni kutadilar va shunday ishni amalga oshirishsa, odamlar ularning barcha harakatlarini ma‘qullashlarini biladilar. Bu yo‘lda ular nafaqat o‘z kuch va imkoniyatlarini, balki barcha tashqi imkoniyatlar – tanish-bilishlar, mablag‘ kabi omillardan ham foydalanadilar.

Shunday qilib, motivlar tizimi bevosita shaxsning iehnatga, odamlarga va o‘z-o‘ziga munosabatlaridan kelib chiqadi va undagi harakter xususiyatlarini ham belgilaydi. Ularning har birimizda real shart-sharoitlarda namoyon bo‘lishini biror mas‘uliyatli ish oldidan o‘zimizni tutishimiz va muvaqqafiyatlarga erishishimiz bilan baholasak bo‘ladi. Masalan, ma‘suliyatli imtihon topshirish jarayonini olaylik. Ba‘zi talabalar imtihon oldidan juda qayg‘uradilar. ham. Ular uchun imtihon topshirish juda kata tashvishday. Boshqalar esa bu jarayonni bosiqlik bilan boshdan kechirib, ichidan hayajonlanayotgan bo‘lsalar ham, buni boshqalarga bildirmaydilar. Yana uchinchi toifa kishilari umuman beg‘am bo‘lib, sira koyimaydilar.

Motivlarning anglanganlik darajasi: ijtimoiy ustanovka va uni o‘zgartirish muammosi. Motivlar, ya‘ni hatti-harakatlarimizning sabablari biz tomonimizdan anglanishi yoki anglanmasligi ham mumkin. Yuqorida keltirilgan barcha misollarda va holatlarda motiv aniq, ya‘ni shaxs nima uchun u yoki bu turli faoliyatni amalga oshirayotganligini, nima sababdan muvaqqafiyatga erishayotganligi yoki mag‘lubiyatga uchraganini biladi. Lekin har doim ham ijtimoiy xulqimizning sabablari bizga ayon bo‘lavermaydi. Anglanmagan ijtimoiy xulq motivlari avvalgi ma‘ruzada ta‘kidlanganidek, ijtimoiy ustanovka (inglizcha «attitud») hodisasi orqali tushuntiriladi.

Demak, ijtimoiy ustanovka shaxsning ijtimoiy ob‘ektlar, hodisalar, guruhlar va shaxslarni idrok qilish, baholash va qabul qilishga nisbatan shunday tayyorgarlik xolatiki, u bu baho yoki munosabatning aslida qachon shakllanganligini aniq anglamaydi. Masalan, Vatanimizning hammamiz sevamiz, bayrog‘imiz muqaddas, nemis investorlarga ishonamiz, negrlarga rahmimiz keladi, tijorat ishlari bilan shugullanadiganlarning albatta puldor, badavlat, deb hisoblaymiz va hokazo. Bu tasavvurlar, baho va hissiyotlar qachon va qanday qilib ongimizda o‘rnashib qolganligiga e‘tibor bermasdan yuqorida sanab o‘tgan hissiyotlarni boshdan kechiraveramiz. Mana shularning barcha ijtimoiy ustanovkalar bo‘lib, ularning mazmun mohiyati aslida har bir inson ijtimoiy tajribasi davomida shakllanadi, va uzoq muddatli xotirada saqlanib, konkret vaziyatlar ro‘yobga chiqadi. Demak, motiv- har qanday harakatlarimiz va faoliyatimizning sababi (undov), sharti bo‘lsa, ustanovka – ana shu harakat yoki faoliyatni amalga oshirishga qaratilgan insondagi ichki psixologik holatdir.

Amerikalik olim G. Ollport ijtimoiy ustanovkaning komponentli tizimini ishlab chiqqan:

A. Kognitiv komponent – ustanovka ob‘ektiga aloqador bilimlar, g‘oyalar, tushuncha va tasavvurlar majmui;

B. Affektiv komponent – ustanovka ob‘ektiga nisbatan su‘ekt his qiladigan real hissiyotlar (simpatiya, antipatiya, loqaydlik kabi emotsional munosabatlar);

V. Harakat komponenti – sub‘ektning ob‘ektga nisbatan real sharoitlarda amalga oshirilishi mumkin bo‘lgan harakatlar majmui (xulqda namoyon bo‘lish).

Bu uchala komponentlar o‘zaro bir-birlari bilan bog‘liq bo‘lib, vaziyatga qarab u yoki bu komponentning roli ustivorroq bo‘lishi mumkin. Shuni aytish lozimki, komponentlararo

monandlik bo'lmashligi ham mumkin. Masalan, ayrim talabalar talabalik burchi va tartib-intizom bilan juda yaxshi tanish bo'lsalarda, har doim ham unga rioya qilavermaydilar. «Tasodifan dars qoldirish», «jamoatchilik joylarida tartibni buzish» kabi holatlar kognitiv va harakat-komponentlarida uyg'unlik yo'qligini ko'rsatadi. Bu bir qarashda so'z va ish birligi printsiplining turli Shaxslarda turlicha namoyon bo'lishini eslatadi. Agar odam bir necha marta qaytarilsa, u bu holatga o'rganib qoladi va ustanovkaga aylanib qolishi mumkin. Shuning uchun ham biz ijtimoiy normalar va sanksiyalar vositasida bunday qarama-qarshilik va tafovut bo'lmashligiga yoshlarni o'rgatib borishimiz kerak. Bu Shaxsning istiqboli va faoliyatining samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'z – o'zini tekshirish savollari:

1. Shaxs tushunchasini izohlang.
2. Individuallik nima?
3. Ekstrovert va introvert iboralarini tushuntiring.
4. K.Yung psixologiyasining mazmuni nimadan iborat ?
5. Gumanistik psixologiya tushunchasiga ta'rif bering.

7 - Ma'ruza: Mehnat psixologiyasi

Reja:

7. 1. *Shaxs va guruh.*
7. 2. *Mehnat psixologiyasi va yoshlarning kasbiy yo'nalganligi.*
7. 3. *Shaxsning individual (tipologik) psixologik xususiyatlari.*
7. 4. *Insonning mehnatdagi holati va mehnat faoliyati.*
7. 5. *Kasbiy faoliyat motivlari va kasbiy fikrlashning xususiyatlari.*

Adabiyotlar: 8, 13, 16, 33, 38, 40.

Tayanch iboralar: shaxslararo munosabat, guruh, referent guruh, individual xususiyatlar, xarakter, temperament, qobiliyat, mehnat faoliyati, kasbiy fikrlash, kasb tanlash, mehnat tarbiyasi;

7. 1. Shaxs va guruh.

Shaxslararo munosabatlar asosan guruh sharoitida, shaxs ma'lum insonlar davrasida, guruhida, jamoada bo'lgan takdirda ro'y beradi. Shuning uchun ham mutaxassislar jamoalarda ro'y beradigan shaxslararo ta'sirning qonuniyatlari va mexanizmlarini bilishlari va ularni guruhda odamlar mehnatini tashkil etishda albatta inobatga olishlari kerak.

Har bir shaxsning fe'l-atvorida, hatti-harakatlarida u mansub bo'lgan millat, folk, xudud, professoinal toifa, mehnat qiladigan jamoasi, yaqin atrofdagi mukim guruhi, oilasining ta'siridan paydo bo'lgan sifatleri va xususiyatlari bo'ladi. Mehnat jamoasida professoinal rollarni bajarish jarayonidagi xulq-atvori shaxsning ma'naviy va psixologik ko'rinishidagi asosiy omil bo'lib, katta yoshdagi odam psixologiyasini tubdan o'zgartirish uchun uning professional faoliyatini ham o'zgartirish kerak, deyiladi.

Shunday qilib, shaxsga bir vaqtning o'zida turli ijtimoiy guruhlarning ta'siri bo'lib turadi. To'g'ri, ma'lum davrda bir ijtimoiy guruhning shaxsga ta'siri sezilarliroq va ahamiyatliroq, ikkinchisidiki esa sal kamroq bo'ladi. Masalan, o'quvchilik yillarida maktabdagi o'quvchilar guruhining ta'siri mahalladagi o'rtoqlar davrasididan kuchliroq bo'lishi, yangi xonadonga kelin bo'lib tushgan qiz uchun yangi oila muhitining ta'siri talabalik guruhididan kuchliroq bo'lishi tabiiy. Lekin har bir alohida daqiqada biz doimo ma'lum guruhlar ta'sirida bo'lamiz. Xo'sh, guruhning o'zi nima?

Guruh - ma'lum ijtimoiy faoliyat maqsadlari asosida to'plangan, muloqot ehtiyojlari qondiriladigan insonlar uyushmasidir. Demak, guruh uchun ikkita asosiy mezon mavjud: biror faoliyatning bo'lishligi (mehnat, o'qish, o'yin, muloqot, maishiy manfaatlar) hamda u erda odamlarning

o'zaro muloqoti uchun imkoniyatning mavjudligi. Guruh- bu muayyan belgiga, masalan, sinfiy mansublikka, birgalikda faoliyat ko'rsatishning mumkinligiga va uning xarakteriga, tashkil topish xususiyatlari va shu kabilar asosida ajralib turadigan umumiylikdir. Guruhlarning klassifikatsiyasi ham shunga muvofiq tarzda bo'lib, kichik va katta guruhlar bo'linadi - o'z navbatida ular ham real (bog'langanlik, shartli formal (rasmiy), hamda noformal (norasmiy) guruhlar, rivojlanish darajasi turlicha bo'lgan ya'ni rivojlangan (jamoalar) va yetarli darajada rivojlanmagan yoki kam rivojlangan guruhlar (uyushmalarga, birlashmalarga, aralash guruhlar) bo'linadi.

Har bir shaxs uchun taraqqiyotning har bir alohida bosqichida shunday odamlar guruhi bo'ladiki, u ularning niyatlari, qiziqishlari, harakat normalari, g'oya va fikrlariga ergashishga tayyor bo'ladi, harakatlaridan andoza oladi, ularga taqlid qiladi. Bunday guruh psixologiyada referent guruh deb ataladi. Amerikalik sosiologlar referent guruhlarning bir necha turlarini farqlaydilar.

Normativ guruhlar - bu shaxs uchun shunday insonlar guruhi, ularning normalarini u ma'qullaydi, ularga amal qilishga hamisha tayyor bo'ladi. Bunday guruhlar birinchi navbatda oilani, diniy yoki milliy uyushmalarni, professional guruhlarni kiritish mumkin. Masalan, o'zbek halki uchun dasturxon atrofiga o'tirgan xaxoti yuzga fotiha tortish, mezbonlarning mehmonlarga «Xush kelibsizlar» deyishlari norma hisoblanadi va har bir oilada shunday harakatlarga nisbatan ijobiy ustanovka shakllanadi. Bunda bola uchun referent rolini ota-onasi, kattalar, mahalladagi hurmatli insonlar o'ynaydi.

Qiyoslash guruhlari - bu shunday guruhki, shaxs o'sha guruhga kirishni, uning ma'qullashiga muxtoj bo'lmaydi, lekin o'z harakatlarini yo'lga solishda unga asoslanadi va korreksiya qiladi. Masalan, talabalar guruhida shunday yoshlar bo'lishi mumkinki, shaxs ular bilan umuman muloqotda bo'lmaydi, ularning fikrlari yoki qarashlarini yoqlamaydi, lekin bu guruh aynan o'shalarga o'xshamaslik va o'z ustida ko'proq ishlashga o'zini safarbar qilish uchun kerak. Yoki talaba yoshlar sessiya yakunlariga ko'ra differensial stipendiya oladilar. O'rtacha o'zlashtiruvchi talaba uchun «hamma talabalar» oladigan stipendiya mikdori nazarida tutib, o'zini tinchlantiradi, a'lochi esa, o'zinikini nafaqat oddiy, o'rtachalar bilan balki, davlat stipendiyalari oladiganlar bilan ham solishtiradi. Ko'rsatgichlar qanchalik yuqori bo'lsa, shunga mos da'vogarlik darajasi ham yuqori bo'ladi, shaxsning qiyoslash guruhlari ham ortiqroq bo'ladi.

Negativ guruhlar - shundayki, shaxs ularning hatti-harakatlaridan ataylab voz kechadi, chunki ular shaxsiy qarashlardan mutloq farq qiladi. Masalan, ikki qo'shni bir-biri bilan muhosalar kelishmasa, hattoki, devorlarini oqlashda ham biri tanlagan rangni ikkinchisi tanlamaydi. Biri «oq» desa, ikkinchisi - aksincha, «qora» deb turaveradi

7. 2. Mehnat psixologiyasi va yoshlarning kasbiy yo'nalganligi.

Mehnat shaxs va jamiyatning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy mahsulotlarni etishtirishga qaratilgan faoliyatdir. Mehnat inson faoliyatining tarixan vujudga kelgan dastlabki turi bo'lib, odam yashashining asosiy va birinchi shartidir. Mehnat tufayli odam ongi shakllanadi.

Mehnat shaxsni rivojlanish shartidir. Odamning psixik jarayonlari faqat faoliyat jarayonida vujudga keladi. Shuning uchun faoliyatning turli ko'rinishlarini o'rganish keng psixologik ahamiyatga egadir. Odamning hayot kechirishi va bilish faoliyatining asosiy sharti bo'lgan odam faoliyati ongining rivojlanishi sharti hamdir. Mehnat jarayonida odam o'z tabiatini o'zgartira bordi.

Mehnatda bola ma'naviy jihatdan o'zgaradi... Mehnatni mensimaydigan, tantiq, erka, nozik – nihol bolalarda ijobiy sifatlarni tarbiyalashga alohida e'tibor berish muhimdir.

Mehnat jarayonida insonning hamma ijobiy sifatlari: o'z – o'zini tuta bilish, sabr, toqat, hamkorlik, do'stlik va birodarlik, chidam kabi hislatlari shakllanadi. Shuning uchun ham mehnat odam psixikasining tarkib topish faktori sifatida tan olinadi. Bu haqda K. D. Ushinskiy shunday deydi: _“odamda jiddiy mehnatga qattiq havas o'tini yoqish kerak, odam bunday mehnatsiz inson sha'niga yarashadigan hayot qura olmaydi ham, baxtli hayot kechira olmaydi ham” .1

Mehnat ma'lum ijtimoiy foydali, moddiy yoki ma'naviy mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyatdan iboratdir. Mehnat faoliyati odamning asosiy, etakchi faoliyatidir. Agar mehnat qilishdan to'xtab qolinadigan bo'lsa, insoniyat zoti o'z hayotini tugatgan bo'lur edi. Shuning uchun ham mehnat faoliyatiga odamning yashashini ta'minlovchi boshqa turlar ustidan g'alaba

qozontiruvchi hamda tabiat kuchlari va narsalaridan va odamni foydalandiruvchi maxsus insoniy hatti – harakat turi deb qarash mumkin.

Mehnat orqali mehnatsevarlik tarkib topadi.

Mehnatsevarlik – bu oddiy so'z emas. Unda uch asosiy tushuncha: zarur, qiyin va go'zal degan tushunchalar yig'indisi mujassamlashgan. Basharti maktabda ham, oilada ham mana shu uchta tushunchaning birligi hukmron bo'lsa edi, u holda umuman mehnat tarbiyasi to'g'risida to'xtalib o'tmasa ham bo'ladi. Inson ma'naviy qiyofasining eng muhim belgisi bo'lgan mehnatsevarlik ahloqiy tarbiyaning intellektual, emosional va irodaviy tarbiya jarayonlarida ham tarbiyalab boriladi. Chunki, inson qanchalik aqlli, his – hayajonga boy va irodali bo'lsa, unda mehnat faoliyatining xilma – xil turlariga shunchalik intilish kuchli bo'ladi.

Mehnat tarbiyasi o'qish bilan bog'liqdir. O'qish o'quvchining ma'naviy hayotida asosiy o'rin egallaydi. Shuning uchun ham mehnat tarbiyasi o'quv muassasalarida mehnatdan boshlanishi kerak. Chunki mehnat tarbiyasining zamini, poydevori o'qishdir. Tafakkur, mushohada, dunyoni bilish, bilim egallash, dunyoqarash, e'tiqodni shakllantirish – bular bari o'quvchi mehnatini tashkil etadi.

O'smirlar va yigit qizlar ijtimoiy mehnatda qatnashib bilimlarini oshiradilar, ma'naviy qiyofalarini o'zgartiradilar. Ularda tashkilotchilik qobiliyati o'sadi, ijtimoiy manfaatlar yuzaga chiqadi, iroda sifatлари hosil bo'ladi, o'rtoqlar bilan munosabatda bo'lish ularni kuchlari ortadigan zarur, qiziqarli ishlarga jalb qilish ko'nikmasi paydo bo'ladi.

Agar tarbiya bolaning ichki faolligini hisobga olgandagina, tarbiyaviy ta'sir natijalarining qanday bo'lishini bolalarning psixik xususiyatlariga va faol faoliyatiga qarab oldindan aytib bergandagina tarbiya taraqqiyotning qudratli va hal qiluvchi omili bo'ladi. Shuning uchun ham mehnat faoliyati shaxs ijobiy sifatlarini, ijobiy munosabatini mehnat ishtirokchilari bilan muomala madaniyatini shakllantirish imkoni paydo bo'ladi. Mehnatda bola faqat chiniqibgina qolmaydi, balki shaxs sifatida shakllanadi.

Odamning ongli va maqsadga qaratilgan mehnat faoliyati har vaqt ma'lum motivlarning bo'lishini taqozo qiladi va u odamni ma'lum faoliyatga yo'naltiradi.

Mehnat faoliyatining hamma turlari (aqliy, jismoniy, ijtimoiy, foydali mehnat) bir - birlariga ta'sir qiladi, bir – birini to'ldiradi, bu bilan odamning mehnat faoliyati to'laqonli bo'la boradi. Mehnat faoliyati inson umrini har tomonlama shakllantiradi. Har tomonlama rivojlanish shaxsni tarbiyalashning asosiy sharti uning ongli faolligidir. Psixologik tadqiqotlarning ko'rsatishicha, odam biror maqsadni ko'zlab mehnat qilsa, bu mehnatning samarasini oldindan tasavvur qilsa, o'sha mehnat unumli bo'ladi. Mehnatda o'quvchi shaxsining harakteri va irodasi tarbiyalanadi, kuzatuvchanligi, diqqati rivojlanadi, analiz va sintez qilishga o'rganadi, umumlashtiradi va taqqoslaydi. Mehnat yoshlarni ziyrak bo'lishga, farosatlilik, epchillik, ixchamlik kabi sifatlarini, xayolini o'stiradi.

Mehnat faoliyati o'quvchining ahloqiy rivojlanishi va mukammallashishida katta ahamiyatga ega. Mehnat bolalarni jismonan chiniqtiradi, estetik didlarni, nerv sistemasini mustahkam bo'lishini ta'minlaydi.

Ta'lim - tarbiya jarayoni odamni ijtimoiy foydali mehnatning har xil turlari uchun zarur bo'lgan bilimlar, malaka hamda ko'nikmalar bilan qurollantiradi. Ma'lumki inson o'z tabiati jihatidan mehnat faoliyati bilan shug'ullanmay yashay olmaydi. O'quvchi shaxsi tarkib topishining yo'llaridan biri – mehnat faoliyatidir.

Mehnat jarayoni shaxsni mehnatsevarlik, faollik, ozodalik kabi mehnatga bo'lgan munosabatni ifodalash hislarini tarkib toptirishga, qiyinchiliklarni eng a olish fazilatlarini, kuch – g'ayratini, aktivlik, qat'iylik kabi muayyan maqsadni ko'zlash hislarini o'stirishiga; yalqovlik, loqaydlik, passivlikka barham berish kabi yosh avlodni har tomonlama etuk, barkamol tarbiyalashga qaratilgandir.

7. 3. Shaxsning individual (tipologik) psixologik xususiyatlari.

Shaxs –qaytarilmas, u o'z sifatleri va borligi bilan noyobdir. Ana shu qaytarilmaslik va noyoblikning asosida uning individual psixologik xususiyatlar majmui yotadi. Inson shaxsining eng xarakterli tomonlaridan bir uning individualligidir. «Individuallik» deganda shaxs psixologik

xususiyatlarining qaytarilmaydigan birikmasi tushuniladi. Individuallik faktiga, ya'ni shaxsning individual xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

Xarakter, temperament, qobiliyat, irodaviy sifatlar, hissiyot va motivatsiya;

Mana shu yuqorida ko'rsatilgan psixik xususiyatlar birikmasi bir xilda qo'shilib keladigan inson yo'q. Ushbu individual psixologik xususiyatlarning ahamiyati katta bo'lib, ular bizning jamiyatdagi o'rnimiz, obro'-e'tiborimiz, ishdagi va o'qishdagi yutuqlarimiz, inson sifatidagi qiyofamizni, kim ekanligimizni, kerak bo'lsa, o'zligimizni belgilaydi. Demak, individual sifatlar bizning ongli hayotimizning ajralmas qismi, idrokimiz, xotiramiz va fikrlarimiz yo'naltirilgan muhim predmet ekan. Chunki, aynan ular bizning turli faoliyatlarni amalga oshirish va ishlarni bajarishdagi individual uslubimizga bevosita aloqador. Kimdir juda yaxshi qoyilmaqom ish qiladi, lekin juda sekin, kimdir ishga yuzaki qarab, nomiga uni bajarsa, boshqa bir odam unga butun vujudi va e'tiqodi bilan munosabatda bo'lib, tinimsiz izlanadi va jamiyat uchun manfaat qidiradi. Shuning uchun ham individuallikning faoliyat va muloqatdagi samarasini inobatga olib, eng muhim individual – psixologik xususiyatlarni alohida o'rganamiz.

Xarakter tug'ma bo'lmaydi. Faqat layoqat nishonalari tug'ma bo'lishi mumkin, ular nerv sistemasining xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Xarakter shaxsning individual xususiyatidir.

Xarakter – kishining voqelikka bo'lgan munosabatlarini ifodalovchi va uning axloqi hamda hatti-harakatlarida namoyon bo'luvchi barqaror psixik xossalarning individual tarzda birga qo'shilishidir. Xarakterning aynan tarjimai «bosilgan tamg'a», «xislat» degan ma'noni bildiradi.

Xarakterning ko'p hislatlari odamning hatti-harakatini belgilab beruvchi chuqur va faol mayllar hisoblanadi. Ma'lumki, turli kishilarning xakteri turlicha. Shu sababli ham bir xil sharoitlarda, aynan bir xil maqsadga intiluvchi kishilar shu maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan harakatning turli usullariga moyil bo'ladilar. Xarakterning shakllanishi ijtimoiy munosabatlar bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar oiladagi, o'quv jamoasidagi muhim xayrihohlik, zolimlik, badjahllik, ichi qoralik, kamtarinlik, raqobat, o'zaro yordam va boshqalarni o'z ichiga oladi. Xarakterning shakllanishi, tarkib topishi odamning aktiv faoliyati jarayonida ro'y beradi.

Temperament xarakterdan farqli o'laroq, tug'ma xususiyatlar majmuasi bo'lib, oliy nerv faoliyat tiplarining inson xulq atvorida namoyon bo'lishni ifodalaydi. Temperamentning aynan tarjimai, lug'aviy ma'nosi «aralashma», «qorishma», «mijoz» ma'nolarini anglatadi. Temperament termini fanga birinchi bo'lib eramizdan avvalgi V asrda yashagan grek vrachi Gippokrat tomonidan kiritilgan.

Insonning xatti-harakati va faoliyatida namoyon bo'luvchi Shaxsiy –psixologik xususiyatlarning yig'indisiga **temperament deyiladi**.

Psixologiyada temperamentning to'rtta tipi farqlanadi: sangvinik, xolerik, flegmatik, melanxolik.

Sangvinik temperament tipiga mansub kishilar o'zini ishchan, faol, g'ayratli kishi sifatida namoyon qiladi. Ularda jo'shqinlik, va chaqqonlikning namoyon bo'lishi kuzatiladi. Sangvinikda quvonch, qayg'u, yoqtirish va yoqtirmaslik, mehribonlik va nafrat hislari tez hosil bo'ladi, biroq undagi bu xislatlarning namoyon bo'lishi beqaror, ular tezda paydo bo'lib tezda yo'qoladilar.

Sangvinik temperamentdagi kishilarda his-tuyg'ular, odatda tashqi ko'rinishda yorqin ifodalangan bo'ladi: ma'noli mimika, ravshan imo-ishora, tez harakatlar qilish, tez gapirish, harakatchanlik va chaqqonlik. Ular atrofdagi kishilar bilan tez til topishadigan, odamshavanda, kishilar bilan osonlikcha yaxshi munosabat o'rnatadigan va jamoada xushchaqchaqdir.

Flegmatik temperamentdagi kishi nihoyat og'ir, yuvosh, jahlini chiqarish qiyin, bamaylixotir, harakatlari salmoqli bo'ladi. Faoliyatida asosli, o'ylab, qat'iyat bilan ishlash namunalari ko'rsatadi. U odatda, boshlagan ishini oxiriga yetkazadi.

Xolerik temperamentli kishilar chaqqon, g'ayratli, nihoyatda harakatchan, qo'zg'aluvchan bo'ladilar. Xoleriklar tinib-tinchimas, o'zini tuta bilmasligi, jo'shqinligi, serjahlligi, kungli soviydiganligi bilan farqlanadi. Haddan ortiq dangallik, serjahllik, ko'ngilga qattiq tegadigan so'zlar ishlatish va boshqalar tufayli ba'zilar bunday kishilarni jamoada yoqtirmaydilar.

Melanxolik temperamentli kishilar ishda odatda passiv, harakatlari sust, ko'pincha kam qiziquvchan bo'ladilar. Ularda hissiyot va hayajonli holatlar sekin paydo bo'ladi, biroq chuqurligi,

zo'r kuchi va davomiyligi bilan farq qiladilar, melanxoliklarni ranjitish oson, tez xafa bo'ladi va xafagarchilikka bardosh bera olmaydilar. Melanxoliklar odamlarga aralashmaslikka va yolg'izlikka moyil bo'ladilar. Uncha tanish bo'lmagan, yangi kishilar bilan aloqa qilishdan o'zlarini chetga tortadilar, yangi sharoitda ko'pincha o'zlarini noqulay sezadilar. Ta'lim jarayonida melanxolik o'quvchilar kuchli va uzoq davom etadigan zo'r berishlikni ko'tara olmaydilar, chunki bunday holda ular miyasidagi nerv hujayralari tezlik bilan muhofaza tormozlanishiga o'tib oladilar.

Qobiliyat odamning shunday psixologik xususiyatidirki, bilim, ko'nikma va malakalarni ortirishning samardorligi, tezligi shu xususiyatlarga bog'liq bo'ladi, lekin bu xususiyatlarning o'zi bilim, ko'nikma va malakalarga taaluqli bo'lmaydi. **Qobiliyat deb**, biror faoliyatni muvaffaqiyatli egallash sharti hisoblangan va buning uchun kerak bo'ladigan bilim, malaka va ko'nikmalarni egallashda namoyon farqlarni belgilab beradigan psixologik xususiyatlar yig'indisiga aytiladi. Qobiliyatlar individual-psixologik xususiyatlar sifatida xarakterlanadi, ya'ni bir odamning boshqa odamdan farq qiladigan sifatlarini ochib beradi.

Qobiliyatlarni miqdor jihatdan o'lchash muammosi psixologiyada katta tarixga egadir. XIX asrning oxiri XX asrning boshlaridayoq bir qator psixologlar (Kettel, Termen, Spirman va boshqalar) ommaviy ixtisoslar uchun kasb tanlashni amalga oshirish zarurati bilan uzviy bog'liq bo'lgan talablar ta'siri ostida ta'lim olayotganlarning qobiliyat darajasini aniqlashni talab qilib chiqdilar.

O'sha paytlarda qobiliyatlarini o'lchash usuli sifatida aqliy iste'dod testlari dan foydalaniladi. Aqliy iste'dod testlarining yordami bilan bir qator mamlakatlarda (AQSH, Buyuk Britaniya va boshqalar) qobiliyatlarni aniqlash va maktablarda o'quvchilarni saralash, armiyada ofitserlik xizmatini bajarish, ishlab chiqarishda rahbarlik lavozimini tanlash va shu kabilarda amalga oshiriladi.

Qobiliyat suhbat, test yordamida aniqlanadi. Qobiliyatlarning umumiy va maxsus turlari farqlanadi. Umumiy qobiliyatlar mavjud bo'lganda kishi faoliyatning turli xillari bilan muvaffaqiyatli shug'ullana oladi. Maxsus qobiliyatlar kishiga qandaydir bir muayyan faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug'ullanish imkoniyatini beradi.

7. 4. Insonning mehnatdagi holati va mehnat faoliyati.

Inson shaxsini etuk, barkamol tarbiyalash vositasi bo'lgan mehnatni mohiyati uning maktab o'quvchisi yoki yoshlar hayotida qanday o'rin tutganligida emas, balki o'quvchining, yoshlarning eng muhim ijtimoiy tushuncha munosabatini qandayligidan, qanday harakterda ekanligidan, o'quvchining mehnat jarayonida kattalar va o'rtoqlari bilan qanday munosabatda bo'lishlaridan iboratdir.

Yoshlarni mehnatga ijobiy munosabatda bo'lish, jamiyatga hurmat, o'z xatti – harakatlarini kerakli tarzda yo'lga solish va tuzatish jarayonlarini tarkib toptirish - bularning hammasi har qanday mehnat jarayonida ham emas, balki maxsus uyushtirilgan, muayyan sharoitlarda amalga oshiradigan mehnat faoliyatidagina yuz beradi. Shuning uchun yoshlarni, o'quvchilarni, bolalarning mehnat tarbiyasini to'g'ri uyushtirish – to'g'ri tashkil qila olish shu qadar muhimdir. Mehnat tarbiyasi tajribalari, pedagogik – psixologik izlanishlarga doir materiallar mehnatni haqiqatdan ham tarbiya omiliga aylantiradigan quyidagi shartlarni ifodalab berish ikoniyatini yaratadi:

I. O'quvchilar mehnati ijtimoiy foydali bo'lishi kerak. Yoshlar va o'quvchilar o'z mehnatining muayyan ijtimoiy qiymatga, ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini, kishilarga, jamiyatga, jamoalarga foyda keltirishini anglab etmog'i lozim.

II. Ijtimoiy qiymatga ega bo'lgan foydali mahsulot mehnat natijasi bo'lishi. O'quvchi o'z mehnatini yaqqol va aniq ko'rishi lozim. Shu munosabat bilan o'quvchining o'z mehnati natijalarining ijtimoiy vazifasi bilan mufassal tanishtirish, o'quvchiga uning mehnatini kimga kerakligini ko'rsatish juda muhim. Masalan: o'quvchilar tomonidan temir – tersak, qog'oz yig'ishlar va uning natijasini bilish yoki jamoa xo'jaliklarida sabzovot – meva terish kabilarga qatnashtirish maqsadga muvofiqdir.

III. O'quvchilarning mehnati jamoa mehnati bo'lmog'i kerak. Jamoa mehnati – umumiy mehnat vazifalarini birgalikda bajaradigan, umumiy maqsad, umumiy vazifalar bilan birlashib qilinadigan mehnatdir. Mehnat faoliyati jarayonida shaxsiy yutuqlargina mehnat manbai bo'lsa, jamoatchilik sifatlarini tarkib toptirish uchun asos bo'lmaydi. Jamoa bilan amalga oshiriladigan ish esa o'quvchilarda mehnatning umumiy natijalari o'zining har bir a'zosining ko'rsatgichlariga bevosita bog'liq bo'ladi.

IV. O'quvchining mehnati tashabbuskor va ijodiy mehnat bo'lishi kerak. Mana shunda mehnat ishning ijodiy tomoniga qiziqadigan, shunchaki, bir foydali ish qilishga emas, balki yangilikka, o'z tashabbusini namoyish qilish imkoniyatlarini qidirishga intiladigan o'smirlar va yuqori sinf o'quvchilarining yosh psixologik xususiyatlariga mos bo'ladi. Mehnat qanchalik ko'p intellektual kuch – g'ayrat sarflashni talab etsa, o'quvchilar unga shunchalik ko'p kuch – g'ayrat sarf qiladilar, ko'p tayyorgarlik qiladilar.

V. Mehnat jarayonida ayniqsa yoshlar, o'quvchilar o'z – o'zini uyushtirish va mustaqil mehnat qilishning har – xil shakllarini qo'llashlari lozim. Gap faqat o'quvchilarning tashkilotchilik malakalarini hosil qilishdangina emas, balki o'z – o'zini uyushtirishning mustaqillikka rahbarlik qilish va bo'ysundirish malakalarni, ijodiy tashabbusni, ma'suliyat hamda jamoat manfaatlarini, ijodiy tashabbusni, his qilish sifatlarini taraqqiy ettirishga yordam beradi.

VI. O'quvchilarning mehnati ularning o'zlari uchun qiziqarli bo'lishi lozim. Ayniqsa, kichik maktab o'quvchilarining mehnati bevosita qiziqishlarga asoslanadi, lekin o'quvchilarni qiziqarli bo'lmagan mehnat bilan shug'ullanishga ham odatlantirish ahamiyatlidir.

VII. O'quvchilarning mehnati ularning kuchiga yarasha bo'lmog'i lozim. Mehnat o'quvchilarni haddan tashqari ko'p kuch sarf qilishga, juda toliqib qolishga olib bormasligi lozim. Mehnat bolaning kuchiga mos bo'lsa unda bola muvaffaqiyatga erishadi, aksincha u mos bo'lmasa bola psixikasiga qattiq ta'sir qiladi, bola o'z kuchiga ishonchini yo'qotadi, hatto kuchi etadigan ishni bajarishdan ham bo'yin tovlaydi.

VIII. O'quvchilarning mehnati ta'lim faoliyati bilan bog'liq bo'lishi yaxshi natija beradi. Chunki ularning nazariy olgan bilimlari bilan mehnat faoliyatlarini uzviy ravishda shunday bog'lash zarurki, ularning mehnati biologiya, ximiya, geometriyani bilishni, chizmalar chizish hamda ularni tushunib o'la bilishni talab etsin.

IX. O'quvchilarni mehnat bilan jazolashga va mehnati uchun jazolashga aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Chunki bola unga kuch sarf qiladi, mashaqqat chekadi.

X. O'quvchidan ishni shunchaki bajarishni emas, balki asbob – uskunalarga, materiallarga, mehnat qurollariga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab etish zarur. Bu shartlarga amal qilish – yoshlar uchun mehnat faoliyatini qiziqarli faoliyatga aylanishiga imkon yaratadi. Inson shaxsini shakllanishi bolani mehnatga bo'lgan ijobiy munosabati orqali paydo bo'ladi. Yoshlar mehnat qilish orqali o'zini anglaydi, o'z mehnati samarasini ko'rish esa uni mehnatga ijobiy munosabatini shakllantiradi. K.D. Ushinskiy “Mehnatning psixologik va tarbiyaviy ahamiyati” maqolasida shunday deydi: _

Mehnatning moddiy samaralari odamzod mulkidir, lekin mehnatning kuchi, ma'naviy hayotbaxsh kuchi odamzod qadr – qimmatini manbai bo'lib hizmat qiladi, shu bilan birga odob - axloq va baxt - saodat manbai bo'lib ham xizmat qiladi. Demak, yoshlar bajaradigan mehnat jiddiy mehnatga havas o'tini yoqishi lozim, bunday mehnatsiz odam inson sha'niga yarashadigan hayot kechira olmaydi ham.

7.5. Kasbiy faoliyat motivlari va kasbiy fikrlashning xususiyatlari.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish umumiy o'rta ta'lim maktablari ishining tarkibiy qismidir. Ma'lumki, agar kasb to'g'ri tanlangan bo'lsa, inson uchun mehnat quvonch, ijodiy ilhom manbaiga aylanadi, bu esa inson uchun ham, jamiyat uchun ham foydalidir. Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar yoshlar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Erkin fikr, ijodiy fikrlash jarayoni kichik bog'cha yoshidan, maktab, oliy o'quv yurtlarida amalga oshiriladi. Ijodiy fikr, erkin fikrning to'g'ri yo'naltirilmog'i bilan bog'liqdir. Bu kasbiy fikrlash jarayoniga yo'l ochadi.

Kasbga yo'naltirish tizimi - Shaxsga kasbni va uning Shaxsiy sifatlarini o'rganishda yordam beruvchi maqsadlar, mohiyat va printsiplar, uslub va vositalar birligidir. Kasbga yo'naltirish barcha o'quv tarbiya ishlari bilan bog'lab olib boriladi. Ongli kasb tanlash uchun yoshlarda avvalo kasbiy fikrlash, fikr uyg'unligi yaxshi shakllangan bo'lishi lozim. Har tomonlama rivojlangan, yetuk, kasb tayyorgarligi bor kishidagina kasbiy fikrlash yuksak darajada ijobiy shakllangan bo'ladi, shuningdek fikriy mulohazalari boy va ijodiy izlanuvchan xususiyatlarga ega bo'ladi.

Kasbiy fikrlashni yuzaga kelishi uchun, kasbga yo'naltirishda turli kasblar, ularga quyiladigan talablar, bu kasbni qayerda egallashlari mumkinligi, kasblarning murakkab jihatlari to'g'risida o'quvchilarga ma'lumot berish katta ahamiyatga ega.

Kasb tanlash-jiddiy va mas'uliyatli ishdir. O'z hayot yo'lini jiddiy suratda belgilab olish - oson ish emas. Buning uchun uzoq vaqt maxsus tayyorgarlik ko'rish talab etiladi. O'quvchilarning kasb-hunarga layoqatini o'rganish uchun ularning aqliy, jismoniy qobiliyatlarini, kasbiy fikrlashini bilish, malaka va ko'nikmalarini o'rganish lozim.

Biror sohada tashabbus ko'rsatish uchun har bir kishi o'zi faoliyat ko'rsatayotgan sohani mukammal bilishi, ustasi bo'lishi, bu sohani mahsuliy jarayonida nimalar taraqqiyotga, rivojlanishga muvaffaqiyat olib keluvchi va to'siq bo'luvchi mezonlarni aniq bilishi, hamda yutuq va kamchiliklarining asosini aniq bilishi kabi nazariy - amaliy bilimlarga ega bo'lishi lozim. Tashabbuskorlik sifati insonlarning ichki faollik omillari: birinchidan har bir kishining o'z qiziqishi, aqliy va o'quv qobiliyatiga mos hayot yo'lini topish orqali o'z qadrini ruyobga chiqarish hissi bo'lsa, ikkinchidan Shaxsiy manfaatdorlik, Shaxsiy mulkning faqat moddiy emas, balki ma'naviy qadriyatlarni ishga tushirish orqali o'zini va davlat, jamiyat va olamni takomillashtirishga hissa qo'shishidan iborat. Kasbiy fikrlash, kasb ahloqi kishilarning hissiy kechinmalari, axloqiy ideallar va e'tiqod bilan uzviy birlikda yaxlit holda shakllanadi.

O'z – o'zini tekshirish uchun savollar:

1. Shaxs va guruh tushunchalarini qanday izohlaysiz?
2. Guruhning o'zi nima?
3. Mehnat psixologiyasi va mehnat faoliyatining inson hayotidagi o'rnini tavsiflang.
4. Lider xususiyatlarini keltiring.
5. Mehnat faoliyatining qanday turlarini bilasiz.
6. Individual tipologik xususiyatlar deganda nimani tushunasiz?
7. Xarakter nima?
8. Kasbiy fikrlash, kasbga yo'naltirish deganda nimani tushunasiz?
9. Temperament nima, uning qanday tiplari mavjud?
10. Kasb tanlash nima uchun jiddiy va mas'uliyatli ishdir

AMALIY MASHG‘ULOTLAR

MAVZULARI

1-mavzu: Pedagogika nima uchun o‘rganiladi?

Reja:

- 1. 1. Pedagogika inson tarbiyasi to‘g‘risidagi fan.*
- 1. 2. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi.*
- 1. 3. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi.*
- 1. 4. Milliy g‘oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan o‘rni*

1.1. Pedagogika inson tarbiyasi to‘g‘risidagi fan.

Pedagogika darsliklarida, bir qancha kitoblarda pedagogikaning bahsi (predmeti) turlicha yaqinlik darajasida ta’rif berilib tushuntirilgan.

Pedagogika – inson tarbiyasi to‘g‘risidagi, yoshlarni va kattalarni tarbiyasi to‘g‘risidagi fan. Pedagogika ta’lim-tarbiyaning maqsad va vazifalari, ularning mazmuni, usullari hamda tashkil etish shakllari haqida ma’lumot beruvchi fanga aylandi.

Pedagogika grekcha «paydagogik» so‘zidan olingan bo‘lib, «bola yetaklovchi» degan ma’noni bildiradi. Mustaqil pedagogika fani XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida vujudga kelgan. Pedagogika tarbiya haqidagi fan sifatida tarbiyaning mohiyatini tushunishni, uning qonuniyatlarini ochib berishni va shu orqali inson manfaatlari uchun tarbiya jarayonlariga ta’sir etishni nazarda

tutadi. Demak pedagogika fani o'sib kelayotgan yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash uchun ta'lim-tarbiyaning mazmuni, umumiy qonuniyatlari va amalga oshirish yo'llarini o'rgatuvchi fandır.

1. 2. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi.

O'zbek pedagogikasining vazifasi respublikamizda yashovchi turli millat-elatlarning orzu-istaklariga monand ta'lim-tarbiyaning ham nazariy, ham amaliy muammolarini milliy qadriyatlar asosida to'g'ri hal etib berishdir. Haqiqatdan ham bola dunyoga kelar ekan, o'z zamonasining jamiyat rivojlanganlik darajasiga ko'tarilishi, oldida turgan ijtimoiy tarixiy tajribalarni egallashi, hayotda o'z o'rnini topishi, milliy taraqqiyotda faol ishtirok etishi, boshqacha qilib aytganda ta'lim-tarbiya olishi zarur.

Tarbiya kishilik jamiyati ibtidosida paydo bo'lgan va bashariyat manfaatlari uchun xizmat qilib kelgan tarbiya avlodlar o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Kattalar o'zlari turmush jarayonida orttirgan tajribalarini o'zidan keyingi avlodga o'rgatib borganlar. Demak, tarbiyalash avvalo ijtimoiy hayot jarayonida yig'ilgan tajribalarni avlodlarga yetkazib berishdir. Tajriba ijtimoiy hodisa sifatida inson shaxsini tarkib toptirish uni hayotga tayyorlash va shunday bo'lib qoladi. Tarbiya bevosita mehnat bilan bog'liq holda berib borilgan. Shaxs kamoloti murakkab dialektik jarayon bo'lib, kishiga ta'sir ko'rsatadigan ob'ektiv, sub'ektiv omillar stixiyali va maxsus (ongli) yo'naltirib boriladi.

1. 3. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi.

Bilish bu avvalo sezishdan, hissiy sezishdan boshlanadi. Bilish jarayoni kabi ta'lim jarayonida ham o'quvchi bilmaslikdan bilishga, noaniq bilishdan aniqroq bilishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tadi. Ushbu jarayonda hissiy idrok etish ham, abstrakt tafakkur ham, amalda sinab ko'rish ham bo'ladi.

Bilish ikki pallaga – nazariya va amaliyotga bo'linadi. Nazariya yangi bilimni, yangicha bilishni ifodalovchi tizimli fikrdir. Nazariya har xil shakllarda ifodalanadi: aksioma, teorema, qonun, formula, grafik, raqam va shu kabilar. Nazariyada g'oya shakllanadi. Amaliyot bilimlarning haqiqiylikini ko'rsatuvchi mezondir. Kuzatish, tajriba, o'zgartirish, yaratish, - bular amaliyot shakllariga kiradi. Amaliyot ijtimoiy hayot va tabiatning murakkab jarayonlarini bilib olishda inson uchun asosiy qurol bo'lib xizmat qiladi.

1. 4. Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan o'rni

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng o'z tarixini, jumladan pedagogika tarixini o'rganish uchun keng yo'l ochdi. O'tmishdagi pedagogik tafakkur daholarning shuhratini tiklash, ularning g'oyalarini hayotga tadbiq etishdek ulug' ishlar amalga oshirilmogda. Agar yoshlar masalasini umumjamiyat miqyosidagi masala tarzida idrok etadigan bo'lsak, yoshlarni ma'naviy axloqiy tarbiyalash – ularning ongi va ruhiyatini muayyan g'oyalar va qarashlarga qaratmogdan iboratdir. Yoshlar qanday g'oyalar bilan qurollangan bo'lsa, ularning amaliyotdagi faoliyati hamda fe'l-atvori ham shunga yarasha bo'ladi. Jumladan kelajagimiz bo'lmish talaba yoshlarni ma'naviy axloqiy tarbiyalash borasida milliy istiqlol g'oyasini ular ongiga singdirib, ular ruxiyatida ma'naviy kuch-qudrat hosil qilish lozim.

2 - mavzu: Zamonaviy ta'lim-tarbiya va uning mohiyati

Reja:

2.1. Pedagogika fanining tarmoqlari, pedagogika fanlari tizimi.

2.2. *Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari*

2.3 *Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari*

2.4. *Ta'lim jarayoni mohiyati va uning ikki tomonlama xususiyati.*

2.1. *Pedagogika fanining tarmoqlari, pedagogika fanlari tizimi.*

Pedagogika yosh avlod tarbiyasida uning yosh va individual (psixologik) xususiyatlarini hisobga olib boradi. Shu bois pedagogika uchun pedagogik psixologiyaning bola xususiyatlari, ularda o'tadigan psixik jarayonlarining qonuniyatlari haqidagi ma'lumotlar muhimdir. Pedagogika fani ob'ekti yil sayin kengayib bormoqda, natijada uning tarmoqlari ham bir necha guruhlariga ajralmoqda.

Pedagogika fanini ulkan katta daraxtga qiyoslash mumkin. Hozirgi vaqtda pedagogika bir necha tarmoqlarga bo'lingan. Ular pedagogika fanlari tizimlari deb ataladi. Ular: Umumiy pedagogika (maktab yoshidagi o'quvchilarni tarbiyalash va o'qitish haqida bahs yuritadi), maktabgacha tarbiya pedagogikasi (maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash muammolari bilan shug'ullanadi), madaniy-oqartuv pedagogikasi (madaniy-ma'rifiy ishlarni boshqarish muammolarini o'rganadi), hunar-texnika ta'limi pedagogikasi, harbiy pedagogika kabi tizim tarmoqlari mavjud.

Umumiy pedagogika (insonga, shaxsga ta'lim tarbiya, ma'lumot berish shakli, mazmuni, usullari va ularni shakllantirishning, tarbiyalashning umumiy qonuniyatlarini tadqiq qiladi va amaliyotda qo'llashga o'rgatadigan);

Yoshlar pedagogikasi (turli yoshdagi kishilarga ta'lim tarbiya berish, shaxsni shakllantirishning o'ziga xos tomonlarini o'rganadi);

Maktab pedagogikasi (maktab yoshdagi o'quvchilar ta'lim tarbiya sohasining o'ziga xos tomonlarini o'rganadi);

Maktabgacha tarbiya pedagogikasi (maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitish, tarbiyalashning o'ziga xos tomonlarini);

Pedagogika tarixi (turli tarixiy davrlarda maktablar ta'lim tarbiyasi, pedagogik g'oyalarning mazmuni, rivojlanish masalalarini);

Metodika (ta'limning umumiy qonuniyatlarini muayyan predmetlaridan (ya'ni ona tili, adabiyot, tarix, fizika, ximiya, matematika, jismoniy tarbiya) dars berishda qo'llashning o'ziga xos xususiyatlarni, usullarini tadqiqi qiluvchi sohasi);

Oila pedagogikasi (oila muhiti, a'zolari, sharoiti, ta'lim tarbiyasining umumiy masalalarini);

Kasb pedagogikasi (ishlab chiqarish), (turli kasblarning o'rganishning umumiy masalalarini);

Qiyosiy pedagogika (G'oyalarni taqqoslab xulosa chiqarish masalalari);

Xalq pedagogikasi (mazkur xalqi ta'lim tarbiyasi, maktabi, ijtimoiy turmush tarzi, madaniyati, ma'naviyati, ahloq odobi singarilarni);

Ijtimoiy pedagogika (barcha yoshdagi fuqarolarni tarbiyalashning zamonaviy imkoniyatlari, vositalari va manbalarini); ***Tibbiyot pedagogikasi; Harbiy pedagogika;***

Mehnat pedagogikasi singari tarmoqlari mavjud.

Maxsus pedagogika (Defektologiya) Pedagogika faqat sog'lom o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi bilangina emas, balki kamolotda qusuri bor bolalar ta'lim-tarbiyasini ham o'rganadi. Bunday tarmoqlarni maxsus pedagogika deb yuritiladi.

Pedagogika fani yakka holda mukammallikka erisha olmaydi. U ham boshqa fanlar singari ijtimoiy fan yutuqlaridan foydalanadi va mazmunan boyib boradi. Hozirgi kuniizda umumbashariyat tomonidan yaratilgan bilimlar va kelajak haqida ma'lumot beruvchi nazariyalar muayyan darajada pedagogika fani uchun manba bo'ladi. Boshqa fanlar kabi pedagogika har bir insonning ijtimoiy kamolotiga xizmat qiladi.

Ta'lim-tarbiya tarixi, pedagogika tarixi fanidan xabardor bo'lmay turib pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish mumkin emas..

2.2. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari

Har bir predmet uning metodlari bilan chambarchas bog'langan.

Pedagogika o'z mazmunini boyitish va yangilash maqsadida mavjud pedagogik hodisa va jarayonlarni uning maqsadi va vazifalariga muvofiq keladigan usullari bilan o'rganadi. Shu ma'noda pedagogikaning ilmiy-tadqiqot usullari deganimizda yosh avlodni tarbiyalash, bilimli qilish va o'qitishning real jarayonlariga xos bo'lgan ichki aloqa va munosabatlarni tekshirish, blish yo'llari, uslublari va vositalari majmuini tushunamiz. Boshqa fanlar qatorida pedagogika fani ham o'z tadqiqot ob'ektiga va ilmiy tadqiqot metodlariga ega.

Pedagogikaning ilmiy tadqiqot usullari qanchalik to'g'ri tanlansa ta'lim-tarbiya mazmunini yangilash va takomillashtirish shu darajada yaxshilanadi, pedagogika fani ham boyib boradi. Shu sababli pedagogik ilmiy-tadqiqot usullariga dogmatik yondashish mumkin emas. Ikkinchi tomondan, ilmiy tadqiqot usullari tizimi hali hozircha fanda to'la yaratilgan, hal etilgan emas.

Ilmiy tadqiqot pedagogika fanini ham takomillashtirib borishga, ayrim pedagogik hodisalarni tekshirishga, ularni to'g'ri hal etish yo'llarini aniqlashga yordam beradi. Hozirgacha mavjud va ishlab chiqilgan quyidagi ilmiy-tadqiqot usullariga tayanib fikr yuritish mumkin:

- 1) Kuzatish usuli; 2) suhbat usuli;
- 3) Adabiyotlar bilan ishlash usuli; 4) Test, so'rovnomalar usuli;

2.3. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari

Didaktika pedagogikaning bir qismi bo'lib, unda ta'lim nazariyasi bayon etiladi. Didaktika ta'lim jarayonining umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi qismidir.

Didaktika grekcha so'z bo'lib, «Didayko» - o'qitish, «Didaskol» - o'rgatuvchi degan ma'noni anglatadi. Uning so'zma-so'z tarjimasini Ta'lim nazariyasini bildiradi. Ta'lim nazariyasi ta'lim jarayoni, uning mohiyatini, ta'lim qoidalari, usullari hamda tashkiliy formalarini o'z ichiga oladi. Didaktika o'z oldiga o'qitishning o'quvchi-talabalarni har tomonlama tarbiyalash maqsadlariga javob beruvchi umumiy qonuniyatlarini bilib olish vazifasini quyadi.

2.4. Ta'lim jarayoni mohiyati va uning ikki tomonlama xususiyati.

Jarayon – bu lotinchadan olingan bo'lib, oldinga harakat qilish tushuniladi. Ta'lim jarayonining mazmunini bilim, ko'nikma va malakalar tashkil qiladi.

Ta'lim jarayoni - o'quvchi (talaba)ning bilmaslikdan bilishga tomon, oddiydan murakkabga tomon, uncha tuliq bo'lmagan bilimdan ancha to'liq, aniqroq va chuqurroq bo'lgan bilim tomon sodir bo'ladigan jarayondir. Bu o'qituvchi rahbarligida amalga oshiriladi. O'qituvchi bilim egallash yo'llarini o'quvchi-talabalarga ko'rsatadi, ya'ni kishilik jamiyati tomonidan bor, hamda bunday bilimlarga ega bo'lmagan bola ongida vositachilik qiladi. O'qituvchining faoliyati tufayli ta'lim puxta uylab chiqilgan maqsad, mazmun va dasturlar asosida olib boriladigan jarayonga aylanib, kutilgan natijalarni beradi.

3 - Mavzu: Pedagogik texnologiyalar va Pedagogik muloqot

Reja:

3.1. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlarini

3.2. Ta'lim usullari va vositalari.

3.3. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar

3.4. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida.

3.5. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.

3.1. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlar.

Pedagogik texnologiya tushunchasi XX asrda paydo bo'ldi va 1940-1950 yillarda “ta’lim texnologiyasi” tarzida qo'llanilib, mazmunan o'quv jarayonida audio-vizual texnika vositalaridan foydalanishni anglatgan. Atama dastlab AQSh, Angliyada qo'llana boshladi. O'tgan asrning 80-yillarida pedagogik texnologiya kompyuterli va axborot texnologiyalari bilan sinonim tarzda ishlatila boshladi.

Dastlab «Texnologiya» tushunchasi fanga 1872 yilda kirib keldi va grekcha ikki so'zdan - «texnos» -hunar va «logos»-fan, so'zlaridan tashkil topib, «hunar fani» ma'nosini anglatadi. Qator yillardan beri, pedagogik texnologiyaga o'quv jarayonini texnik vositalar yordamida amalga oshirish, deb qarab kelindi. Faqat 70-yillardan boshlab pedagogik adabiyotlarda bu tushuncha yangicha talqin etila boshlandi.

3.2. Ta'lim usullari va vositalari.

Ta'lim jarayonida to'g'ri usul tanlar ekanmiz, ko'zlangan natijaga komil ishonch va qisqa yo'l bilan erisha olamiz. Pedagogika tarixidan, pedagogika amaliyotida ham o'qitish usullarining juda katta boyligi to'plangan.

Ta'lim usuli deganda, ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning kutilgan maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlari tushuniladi. O'qitish usullari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi-talaba faoliyatining qanday bo'lishini, o'qitish jarayonini qanday qilib tashkil etish va olib borish kerakligini belgilab beradi.

Ta'lim usullari, o'qituvchining o'qitish faoliyati to'g'risida o'tmishda ham, jumladan Markaziy Osiyo olimlarining asarlarida alohida asoslab berilgan. Abu Nasr Forobiyning «Fan va san'atning afzalligi» risolasida o'quv jarayonini tashkil etishga va o'qitish metodlariga qo'yiladigan talablar mukammal ifodalangan. Hozirda yangi pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayonida kengroq joriy etilishi zahirida o'quvchi-talabaga berilishi lozim bo'lgan ilmiy bilimlar ko'lamini o'qitish usullari va shakllarining doirasini kengashtirish zarurligini taqozo etmoqda.

Ta'lim jarayonining qiziqarli va samarali bo'lishida, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malakalarni mukammal egallashlari uchun o'qituvchining asosiy vazifasi darsda samarali usul-metodlardan foydalanib, o'quvchi-talabalarning ilmiy salohiyatini oshirish, mustaqil hayotga tayyorlash, shuningdek ularda axloqiy sifatlarni tarkib toptirishdan iboratdir. Ta'lim tizimida o'quvchilarga bilim berishning eng qulay imkoniyatlarga asoslangan holda o'qitish usullarini quyidagi turlarga bo'lib o'rganamiz.

1. Ta'limning og'zaki usullari.
2. Ta'limning ko'rgazmali usullari.
3. Ta'limning amaliy usullari.
4. Ta'limning muammoli-izlanish va reproduktiv usuli.
5. Ta'limning induktiv va deduktiv usuli.
6. O'quvchilarning o'quv faoliyatlarini rag'batlantirish va tanbeh berish usullari.
7. O'qitishda nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish usuli.
8. Kitob bilan ishlash usuli.

3.3. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar va ularning tavsifi.

Zamonaviy sharoitda ta'lim jarayonining barcha imkoniyatlariga ko'ra shaxsni rivojlantirish, ijtimoiylashtirish va unda mustaqil, tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilishi talab qilinmoqda. O'zida ana shu imkoniyatlarni namoyon eta olgan ta'lim shaxsga yo'naltirilgan ta'lim deb nomlanadi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarda, o'quvchi shaxsi pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratiladi.

3.4. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida. *Muloqot* - odamlar amalga oshiradigan faoliyatlar ichida etakchi o'rinni egallab, u insondagi eng muhim ehtiyojni — jamiyatda yashash va o'zini shaxs deb hisoblash bilan bog'liq ehtiyojini qondiradi.

Muloqot - yunoncha so'z bo'lib, so'zlashuv, suhbatlashuv, shaxslararo suhbat va fikr almashinuv, og'zaki nutq shakli, ikki yoki undan ortiq shaxslarning so'zlashuvidir.

Muloqot jarayoni shaxslarning qiziqishlari, dunyoqarashlari, muomala va madaniyatlari bilan uzviy bog'liq.

3.5. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.

Muomala - insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqa vositalaridir. Muomala o'zaro munosabatlar doirasida sodir bo'ladi. Boshqarish vositasi bo'lgan muomala o'quvchilarning faoliyatiga hamrohlik qiladi nihoyat, boshqarish vositasi bo'lgan muomala faoliyatidan keyin boradi. Muomala - axloq ko'rki sanaladi. Har bir kishining qanday dunyoqarashga egaligi, bilimliligi uning muomalasidan ma'lum bo'ladi.

4 – Mavzu: O'quv faoliyatni tashkil qilish shakllari

Reja:

- 4. 1. O'qitishni tashkil etish shakllari haqida tushuncha.**
- 4. 2. Sinf – dars shaklidagi mashg'ulotlarni tashkil etish.**
- 4. 3. Darsga bo'lgan talablar, darslarning tuzilishi.**
- 4. 4. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning tashkiliy shakllari.**

4.1. O'qitishni tashkil etish shakllari haqida tushuncha.

Ta'lim insoniyat jamiyati rivojlanishining dastlabki paytlaridayoq katta rol o'ynagan. Maktabning tarixan taraqqiy etish davrida ta'limni tashkil qilish shakllari turlicha bo'lgan. Ta'limni tashkil etish shakllari ma'lum ijtimoiy tuzum va shu tuzumning manfaatlariga mos holda shakllangan. Uzluksiz rivojlangan jamiyatda ta'limning mukammal jamoa shakli ya'ni dars necha yillardan beri takomillashib, unga qo'yilgan talablar murakkablashib va zamonaviylashib bormoqda.

XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) tarixda birinchi bo'lib maktab ta'limida sinf-dars tizimini yaratdi.

4. 2. Sinf – dars shaklidagi mashg'ulotlarni tashkil etish.

Ta'lim maskanlari oldida turgan yangi vazifalar va ehtiyojlar o'quvchi-talabalarga beriladigan ta'lim va tarbiya sifatini oshirish, uni yanada rivojlantirish va yuqori bosqichga ko'tarishni talab qiladi. Har bir darsning muvaffaqiyati ko'p jihatdan mashg'ulotni to'g'ri tashkil etishga bog'liq. Maktablarimizda darsning boshlanish davrini - darsning tashkiliy daqiqalari deb ataladi. Biroq, bu dars shaklining biror bosqichi yoki tuzilishiga kirmasligi kerak. Tashkiliy daqiqada sinfning tayyorgarligini sinchiqlab kuzatish muhimdir. Tajribali va mahoratli o'qituvchilar fursatni qo'ldan bermay, o'quvchilar diqqatini chalg'itmay, darhol ish boshlab yuboradilar. Ayni paytda o'qituvchi oldida ikki vazifa – butun sinf o'quvchilari diqqatini o'ziga jalb qilish va butun sinf o'quvchilarini tezlik bilan mashg'ulotga faol kirishishlarini ta'minlash vazifalari turadi.

4. 3. Darsga bo'lgan talablar, darslarning tuzilishi.

Dars - o'qituvchilar va o'quvchilar faoliyatini tashkil etishning shakli bo'lib, u bolalarni o'qitish, tarbiyalash va kamol toptirish vazifalarini amalga oshiradi. Dars o'qitishni tashkil etishning o'zgarmas shakli emas. O'quv amaliyoti va pedagogik tafakkur doimo uni takomillashtirish yo'llarini izlaydi. Bu soxada ko'pgina islohatlar amalga oshirilmoqda.

Turli-tuman fikr va mulohazalarni hisobga olgan holda dars quyidagi umumiy didaktik talablarga javob berishi lozim:

- 1. Har bir dars ma'lum bir maqsadni amalga oshirishga qaratilgan va puxta rejalashtirilgan bo'lmog'i lozim.
- 2. Har bir dars mustahkam g'oyaviy-siyosiy yo'nalishga ega bo'log'i lozim.

3. Har bir dars turmush bilan, amaliyot bilan bog'langan bo'lmog'i, shuningdek xilma xil usul, uslub va vositalardan unumli foydalangan holda olib borilmog'i lozim.
4. Darsga ajratilgan har bir soat va daqiqalarni tejab, undan unumli foydalanmoq zarur.
5. Dars o'qituvchi va o'quvchilarning faolligi birligini ta'minlamog'i lozim.
6. Darsda o'quv materialining mazmuniga oid ko'rsatmali qurollar, texnik vositalar va kompyuterlardan foydalanish imkoniyatini yaratmoq lozim.
7. Darsda har bir o'quvchining individual xususiyatlarini ham hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

4. 4. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning tashkiliy shakllari.

Oliy maktabdagi o'qitish jarayoni o'qitishning shakl va metodlarini tashkil etishning ko'p qirrali yagona tizimiga asosan amalga oshiriladi. Oliy o'quv yurtlaridagi o'qitishning shakl va usullari tasnifi o'zaro bog'langan va o'zaro shartlangan ikki faoliyatga tayanadi:

- o'quv jarayonini boshqarish va tashkil etish bo'yicha o'qituvchilarning faoliyati;
- talabalarning o'quv va bilish faoliyati.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gi qonunida «Oliy ta'lim yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni ta'minlaydi» deyilgan. Shu bilan birga oliy ta'lim talabalarni ilmiy tadqiqot ishlariga ham o'rgatadi. Shu o'rinda yurtboshimiz ta'kidlaganidek «Ayniqsa o'sib kelayotgan avlod taqdiriga hech kim befarq qaray olmaydi. Bunda oliy o'quv yurtlarining ahamiyati kattadir. Yoshlarni qay usulda o'qitish, ularni tarbiyalash, mustaqil mamlakatning yetuk mutaxassislari bo'lishiga qayg'urish har birimizning muqaddas burchimizdir». Shu nuqtai nazardan oliy maktablarda bilimlarni hozirgi zamon darajasida berib borish alohida ahamiyatga ega. Hozirda oliy ta'lim ikki bosqichdan iborat, ya'ni bakalavriat va magistratura. Mana shu bosqichlarni amalga oshirishda, aniqrog'i, oliy ma'lumotli yetuk mutaxassis tayyorlashda o'qitishning bir qancha tashkiliy shakllari qo'llaniladi.

Oliy o'quv yurtlarida o'quv ishlari va bilim berishning tashkiliy shakllari «Ta'lim to'g'risida» gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» ga asosan olib boriladi.

Oliy maktabdagi o'quv jarayoni shakllariga ma'ruza, seminar va amaliy mashg'ulotlar, laboratoriya mashg'ulotlari, o'quv anjumanlar, maslahatlar, ekskursiya, ekspeditsiya, o'quv ishlab chiqarish pedagogik amaliyoti, kurs va diplom ishlari, talabalarning mustaqil ta'limi kabilar kiradi.

5-Mavzu: Psixologiya predmeti.

Reja:

- 5. 1. Psixologiya fanining predmeti**
- 5. 2. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi**
- 5.3. Psixik hodisalar va ularning shakllari**
- 5.4. Psixologik nazariyalarni yo'nalishlari va psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'rni.**
- 5.5. Psixologik tadqiqot utkazishning asosiy bosqichlari.**
- 5.6. Hozirgi zamon psixologiya fanining metodlari.**

5.1. Psixologiya fanining predmeti. Har bir fan boshqa fanlardan o'z predmeti bilan farq qiladi. Boshqa fanlardan farqli ravishda, psixologiya fanining predmeti, u bahs yurituvchi hodisalarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va tushunish qiyinroq. Buning sababi psixik hodisalarning o'zgaruvchanligi, odamni qurshab turgan tashqi olamdagi hodisalardan farq qilishida. Psixologiyaning predmeti psixika deb atalmish turli hodisalar (idrok, xotira, tafakkur, iroda va huquq) bo'lib, ular voqelikdagi haqiqiy hodisa va fanlarga qarama-qarshi qo'yib kelingan. «Psixologiya» so'zi ikki (grekcha so'z «psyux» «jon, ruh», «logos» «ta'limot») birikmasidan iborat bo'lib, «ruh, jon» haqidagi ta'limot degan ma'noni anglatadi. Psixik hodisalarning barchasi «psixika», «odam psixikasi», «kishining ichki dunyosi», «ruhiy hayoti» kabi nomlar bilan ataladi.

Psixologiya rivojlanish tarixida psixologik bilimlarning to'planishi ikki yo'nalishda amalga oshgan:

1. Hayotiy psixologiyaning rivojlanishi;
2. Ilmiy psixologiyaning rivojlanishi.

Psixik jarayonlar, psixik xususiyatlar, psixik holatlar haqidagi bilimlar hali yuzaga kelmagan juda qadim zamonlardayoq hayotiy tajriba asosida yuzaga kelgan. Bu bilimlar turli amaliy faoliyat, hamkorlik, o'zaro munosabatlar jarayonida shakllanib avloddan-avlodga o'tib, tilda, xalq ijodiyotida, maqollarda, san'at asarlarida o'z ifodasini topgan. Masalan, odam xotira jarayonlari haqida ilmiy bilimga ega bo'lmasa ham biror matnni takror-takror o'qishi uni yaxshi esga olib qolishga yordam berishini bilgan.

5.2. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi. Psixologiya tashqi olamni faol ravishda sezgilar, idrok, tafakkur, hissiyot va boshqa shaklda aks ettiruvchi psixik jarayonlar va psixik hodisalar haqidagi fandir.

Qadimgi zamonlardan boshlab ijtimoiy hayot ehtiyojlari har bir kishidan boshqa kishilarning psixologik xususiyatlarini, ularning xarakterlarini xulq-atvorini o'rganishni va hisobga olishni taqozo qilgan. Hayot davomida boshqalarning xulq-atvorini kuzatish, ulardan amalda foydalanishga intilish jarayonida kishi ruhiy olamida (psixikasida) ko'p tushunarsiz, ba'zan sirli hodisalarga duch kelganlar. Bunday hodisalar jonning ishi deb tushunilgan. Ularning tasavvuricha, jon o'z mohiyatiga ko'ra o'lmas, boqiy, ko'rinmas, hidsiz, ilohiy (xudo tomonidan berilgan) xususiyatlardir. Tana jon uchun vaqtinchalik joy. Jon tanadan chiqib ketishi, qaytib kelishi mumkin, jon tanani boshqaradi deb hisoblaganlar. Kishilar hayotida uchraydigan (masalan, tush ko'rish, alahsirash, jahl, o'lim va h.k.) hodisalar jonning faoliyati va xususiyati bilan tushuntirilgan. Masalan, tush ko'rish-jonning tanadan chiqib ketishi va boshqa jonlar bilan uchrashishi, o'lim-jonning qaytib kelmasligi bilan tushuntirilgan. Jonning o'zini turlicha tasavvur qilganlar. Gretsiyalik mutafakkirlardan Geraklit (eramizdan oldingi VI asr) jonni «uchquncha»dan, Demokrit (eramizdan oldingi V asr) «olov atomi»dan iborat deb hisoblaganlar. Shu bilan birga tabiatni o'rganish, aniq va tibbiy fanlardagi rivojlanish, kishi tanasi tuzilish haqidagi bilimlarning boyishi natijasi psixika (jon) haqidagi bilimlar ham ilmiylashib borgan.

Eramizdan oldingi VI asrda yashab o'tgan grek vrachi Alkmeon anatomiya hamda tibbiyot sohasidagi tajribalarga asoslanib, psixikaning organi Miya degan fikrni ilgari surdi. Keyinchalik ko'pchilik olimlar (shu jumladan Aristotel ham) psixikaning asosiy organi yurak degan fikrni himoya qilganlar. «Meditina fanining otasi» Gippokrat (eramizdan oldingi V asr) temperament haqidagi (Sharqda temperament «mijoz» deb yuritilgan) ta'limotni yaratdi. Ularning fikricha kishi temperamenti kishi tanasidagi «sharbatlar» (suyuqliklar) aralashmasi va ularning nisbati bilan tushuntirilgan. Shunday qilib psixikani ilmiy tushunishga katta qadam qo'yilgan.

Ko'pchilik adabiyotlarda psixologiya fanining asoschilaridan biri («otasi») makedoniyalik mutafakkir Aristotel (eramizdan oldingi IV asr) deb ko'rsatiladi. Aristotel jonning rivojlanishi tirik tabiatning rivojlanishi bilan muvofiq boradi degan g'oyani ilgari surdi va himoya qildi. Unga qadar jon va tirik tana ikki xil narsa deb qaralar edi. Aristotel jon va tananing birligi haqidagi g'oyani maydonga tashladi. U psixika haqidagi fikrlarini «Jon haqidagi» risolasida aks ettirdi. Bu risola psixologiya fani sohasida maxsus yozilgan birinchi asar hisoblanadi. Aristotel tomonidan yoritilgan chizgilar, ularning turlari, asotsiatsiyalar haqidagi fikrlar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

Eramizdan oldingi II asrda rimlik vrach Ralen fiziologiya va meditsina sohasida erishilgan yutuqlarni umumlashtirib, psixikaning fiziologik asoslari haqidagi tasavvurlarni birmuncha boyitdi.

XVII asr biologik va psixologik bilimlar taraqqiyotida yangi davrni ochib berdi. Tana va jonni tushunish sohasida tubdan o'zgarishlar yuz berdi. Inson tanasi mashinaga o'xshatildi. Tana ham mashina singari ishlaydi deb qaraladi. Buyuk frantsuz matafakkiri Dekart hatti-harakatlarning reflektor («refleks») so'zi frantsuz tilidan kirib kelgan bo'lib «aks ettirish» degan ma'noni anglatadi) xarakteri haqidagi g'oyani ilgari surdi.

XIX-XX asrga kelib barcha fanlar sohasida ayniqsa biologik va aniq fanlar erishilgan yutuqlar ta'siri ostida psixologiya fanida psixikani tushunish juda kata o'zgarishlar ro'y berdi.

XIX-XX asrda psixologiya mustaqil eksperimental fan sifatida rivojlandi. Bunga tabiiy fanlar sohasida ayniqsa biologiya, sezgi organlari fiziologiyasi, psixofizika va psixofiziologiya, oliy nerv faoliyati fiziologiyasining rivojlanishi psixologiyaga pedagogika, meditsina, ishlab chiqarishning talabining kuchayishi sabab bo'ldi.

Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi tarixini to'rt bosqichga bo'lish mumkin:

5.3. Psixik hodisalar va ularning shakllari. Psixologiya fanining taraqqiyoti jarayonida uning o'rganish ob'ekti ham aniqlashib bordi. Hozirgi zamon psixologiya fani «jon, «ruhni emas, balki insoning ichki dunyosini, ya'ni uning psixik xususiyatlarining yuzaga chiqishini o'rganadi. Inson psixikasining barcha shakllari umumiy qilib psixik hodisalar deb ataladi. odatda psixik hodisalarning uchta katta guruhi farqlanadi: psixik jarayonlar, psixik xususiyatlar (sifalar) va psixik holatlar.

Psixik jarayonlar-ob'ektiv voqelikning sub'ektiv aks ettirilishi shakllaridir. Psixik jarayonlar yordamida tashqi olam o'rganiladi, turli bilim, ko'nikma, malakalar shakllantiriladi. Psixik jarayonlarning quyidagi asosiy turlari farqlanadi: sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol, tasavvur, emotsiyalar, iroda. Ular quyidagi uch guruhga birlashtiriladi: bilish jarayonlari, emotsional (hissiy) va irodaviy xususiyatlar.

Psixik xususiyatlar (sifatlar) – Shaxsning individual psixologik xususiyatlari bo'lib, ular bir kishini boshqalardan ajratib turuvchi, ular faoliyatining tipologiyasi, o'ziga xos xususiyatlarini belgilab beradi. Psixik xususiyatlar (sifatlar) kishinig nisbatan turgan xususiyatlaridir. Ular individual hayot davomida asta-sekinlik bilan va kam darajada o'zgaradi. Faqat juda katta ta'sirga ega bo'lgan, favquloddagi ta'sirlar ostidagina psixik xususiyatlar keskin o'zgarishi mumkin. Psixik xususiyatlarga temperament, xarakter, qobiliyatlar kiradi.

Psixik holatlar–kishi psixikasining dinamikasini, vaqt davomidagi o'zgarishini aks ettiradi. Psixik holatlar turli tashqi va ichki omillar ta'siri ostida yuzaga keladi va faoliyatning (o'qish, mehnat, o'yin) samaradorligiga ta'sir qiladi. Shu bilan birga psixik holatlar ma'lum faoliyatning natijasiga munosabat oqibati shaklida ham yuzaga keladi. Psixik holatlarga toliqish, bezovtalik, g'azab, stress, monotonlik, depresiya, affekt, kayfiyat va boshqalar kiradi.

5.4. Psixologik nazariyalarni yo'nalishlari va psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'rni.

Psixologiya fanining ko'p yillik taraqqiyoti bir qancha yo'nalishlar maydonga keldi.

Psixologiya oqimlaridan biri BIXYeVORIZM (inglizcha bhaviour so'zidan olingan bo'lib, xulq-atvor ma'nosini bildiradi) dastavval AQSHda hayvonlarni kuzatish sifatida yuzaga keldi. Uning namoyondalari – D.Uotson (asoschisi), E.Torndayk. Bixevorizmning asosida psixologik tadqiqotning predmeti sifatida psixikani ongni inkor qilish yotadi. Ularning fikricha psixologiyaning o'rganish predmeti xulq-atvordir. Bixevoristlarning fikricha, psixologiyaning vazifasi stimulg (turtki, qo'zg'atuvchi) (S) ga qarab bunga qanday javob, reaksiya (R) bo'linishi va aksincha reaksiyaga qarab uning stimulini aniqlash aytib berishdan iboratdir. Klassik bixevorizmning formulasi $S - R$ demakdir. Klassik bixevorizm mexanistik yo'nalish bo'lib, bu yo'nalish tarafdorlari ishining xulq-atvorini oddiy mexanik, bir taraflama tushuntirishga harakat qilganlar. Lekin hayotda bir stimul ko'plab, turli-tuman reaksiyalar, harakatlar tug'dirishi va aksincha bir xil reaksiyaning asosida bir-biriga o'xshamagan turli stimullar yetishi mumkin. Stimul va reaksiya orasidagi bog'lanishlar atrof-muhitning ta'siriga, kishining ichki dunyosiga, ongiga, qiziqishiga va boshqalarga bog'liq holda yuzaga chiqadi.

FREYDIZM. Asoschisi venalik psixiatr va psixolog Z.Freyd. ko'pchilik psixologik oqimlar orasida eng ta'sirga ega bo'lgan oqimlardan biri. Ularning fikricha odamning hulk-atvori, hatti-harakatlari ikkita printsipga «rohatlanish printsipi» (hayvonlar instinktiga o'xshash jinsiy moyillik ko'zda tutilgan) va «reallik printsipi» (jamiyat talabiga mos kelmaydigan, uyat va man qilingan o'zining jinsiy hirsilariga erk bermasligi) ga bo'ysunadi.

Rohatlanish va reallik printsiplarining to'qnashishi natijasida qondirilmagan mayllar ongsizlik (ong osti) sohasiga siqib chiqariladi. Ammo ular butunlay yo'qotilmaydi, balki ongsizlik sohasidan turib kishi xulq-atvori va hatti-harakatlariga ta'sir qilib ba'zan boshqarib turadilar.

Hozirgi vaqtda psixologiya o'zining predmetiga, maxsus vazifalariga va maxsus tekshirish metodlariga ega. Bugungi kunda psixologiya sohasiga taalluqli bir qancha psixologik tashkilotlar, ilmiy muassasalar, o'quv yurtlari va nashriyotlari mavjud. Shuningdek, psixologlarning ilmiy assotsiatsiyalari va psixologlar jamiyati ish ko'rmoqda. Psixologiya muammolar bo'yicha Respublikamizda xalqaro konferentsiyalar, kongresslar o'tkazilmoqda. Ma'lumki psixologiya fani XX asrda falsafa fani tarkibidan mustaqil fan sifatida ajralib chiqdi. O'z-o'zidan ravshanki bu bilan psixologiya falsafadan chetda qolib, undan butunlay uzoqlashgani yuk. Hozirgi zamon psixologiya fanining asosini falsafadagi ilmiy-falsafiy tasavvurlar, turli falsafiy qarashlar tashkil qiladi. Shu bilan birga psixologiya sohasida erishilayotgan ilmiy va amaliy yutuqlar o'z navbatida falsafa fanini, falsafiy amaliyot va nazariyani boyitadi.

Hozirgi zamon texnik taraqqiyoti kishi psixikasiga katta talablar qo'yadi. Barcha sohalarida psixik omillarning roli oshib bormoqda. Kishining xotirasiga, tafakkuriga, idrokiga, temperamenti xususiyatlariga reaksiya tezligini hisobga olishga e'tibor kuchaymoqda. Chunki odamning ishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasligi, ishini buzmasligi uning psixik va Shaxsiy fazilatlariga ko'p jihatdan bog'liq. Shu sababli «odam-mashina» tizimini to'g'ri tashkil qilishda psixologiya fanining ahamiyati ortib bormoqda. Bu esa texnik fanlar va psixologiya o'rtasidagi aloqalarning mustahkamlanishiga, bir-biriga kirishib ketishiga olib kelmoqda.

5.5. Hozirgi zamon psixologiya fanining metodlari. Barcha fanlar kabi psixologiya fani o'zining taraqqiyot ob'ektiga tadqiqot metodlariga ega. Psixologiyaning metodlari juda turli-tuman bo'lishiga qaramay ularning barchasi umumiy talablarga va qoidalarga bo'ysunadi. Bular tadqiqotning dialektik metod bilan ob'ektiv ravishda olib borish va genetik printsiptiga amal qilishdir. Shunday talablardan biri dialektik metod talabidir. Ilmiy psixologik metodlarning ob'ektivligi psixikani o'rganishda psixik hodisalar paydo bo'lishining ob'ektiv shart-sharoitlari va ob'ektiv nomoyon bo'lishlari tekshiriladi.

Genetik printsiptga amal qilishning mohiyati shundan iboratki, o'rganilayotgan har qanday psixik hodisaga jarayon tarzida qaraladi. O'rganilayotgan psixik faktning tarixini taraqqiyot momentlarini, bu momentlarning o'rin almashishlarini o'rganishdan iborat.

Hozirgi zamon psixologiya fani qancha aniq, tekshirilib, sinovdan o'tkazilgan, samarali metodlarga ega. Ularning asosiylariga qisqa to'xtalib o'tamiz.

Kuzatish metodi- psixologiya fanida qadimdan keng qo'llanilib kelayotgan metodlardan biridir. Hayotiy psixologiyada aytarli barcha faktlar kuzatish yordamida to'planadi. Ular asosida xulosalar, maqollar, matallar to'plangan. Kuzatish metodining ikki turi farqlanadi: o'z-o'zini kuzatish va tashqi kuzatish.

O'z-o'zini kuzatish o'z vaqtida psixologiyaning eng asosiy metodi deb hisoblangan. Chunki bu nuqtai-nazar tarafdorlari fikricha, kishining haqiqiy ruhiy holatlarni kishining o'zi biladi va tushunadi xolos. Boshqa kishi bu hodisalarni oxirigacha hech qachon tushuna olmaydi. Haqiqatda esa o'z-o'zini kuzatish sub'ektivlikka egadir.

Tashqi kuzatish- bir kishining boshqa kishi tomonidan kuzatilishi. Kuzatishning bu turi turli vositalar (fotoapparat, kinokamera, xronometraj va boshqa murakkab kuzatish va ma'lumotlarni aks ettirish vositalari) qo'llab olib boriladi.

Kuzatish psixik hodisalarning tashqi alomatlarini tasvirlash bilan cheklanib qolmay, balki bu hodisalarning psixologik tabiatini tushuntirib bersagina, u haqiqiy psixologik tadqiqot metodi bo'la oladi. Ilmiy psixologik kuzatish turmushdagi kuzatishdan farq qiladi va olingan ilmiy natijalarni tahlil qilishga yo'naltirilgan.

Ilmiy kuzatish quyidagi talablarga javob berishi shart (talablar):

- gipoteza (faraz)ning mavjudligi uni tekshirish;
- kuzatishning aniq reja asosida olib borilishi;
- kuzatilayotgan kishining kuzatish va uning maqsadini bilmasligi (yashirinligi);
- kuzatishning sistemali ravishda olib borilishi;

-kuzatishning ob'ektivligi (kuzatuvchining Shaxsiy munosabatlari, hissiyotlari natijasida aks etmasligi lozim).

Eksperiment – yangi psixologik faktlarni olishning va ob'ektiv ilmiy bilishning asosiy qurollaridan biri.

Eksperiment metodi keyingi yillarda psixologiya fanining eng yetakchi metodlaridan biriga aylandi.

Eksperiment-kishini maxsus jihozlangan laboratoriya sharoitlarida o'rganish. Psixologik eksperiment psixologik faktni aniq namoyon qilishga yordam beradigan sharoitni yuzaga keltirish maqsadida tadqiqotchining tekshiriluvchi faoliyatiga aralashishini taqozo qiladi. Eksperiment metodining ikkita asosiy turi farqlanadi: laboratoriya eksperimenti va tabiiy eksperiment.

Laboratoriya eksperimenti laboratoriya sharoitida maxsus psixologik apparatlar yordamida o'tkaziladi. Tekshiriluvchi kishining nima qilishlari lozimligi ularga oldindan ogohlantirib qo'yiladi.

Tabiiy eksperiment (1910 yilda A.F. Lazurskiy tomonidan tavsiya qilingan) mohiyatiga ko'ra eksperiment sharoitida tekshiriluvchiga o'zi ustida tajriba olib borilayotganligini bildirmaslikka qaratilgan bo'lib, tadqiqotni odatdagi tabiiy sharoitga ko'chiriladi. Eksperimentning yuqoridagi ikkita turidan tashqari psixologo-pedagogik eksperiment va shakllantiruvchi eksperiment deb ataluvchi ikkita tur mavjud bo'lib, ular pedagogikada keng qo'llaniladi.

Faoliyat maxsulotini psixologik tahlil qilish–psixologik metodlarning bir ko'rinishidir. Faoliyat natijalarini tahlil qilish jarayonida mahsulotning o'zi emas, balki shu mahsulotni hosil qilish bilan bog'liq faoliyat psixologik jihatdan baholanadi. Bu metod ayniqsa, bolalar psixologiyasida keng qo'llaniladi. Bolalarning chizgan rasmlarini o'rganish orqali ularning psixikasi va taraqqiyoti haqida ma'lumot olinadi. Bu metodlarning o'rganilayotgan Shaxsda biror xususiyatning mavjudligi uning taraqqiyot darajasi, turli metodlarga mos kelishi darajasini aniqlashdir. Shunday metodlarning barchasi umumiy nom bilan test deb yuritiladi.

Test - qisqa muddat ichida bajariladigan standart vazifalardan iborat. Ularning natijalarini sifat va miqdor jihatdan tahlil qilish orqali o'rganilayotgan psixik funktsiya va xususiyatlarning nechog'lik takomillashganligi va rivojlanganlik darajasi baholanadi. Testlar yordamida kishining biror kasbga layoqatliligi, aqliy rivojlanish darajasi, bilim darajasi o'rganiladi. Testlar ichida proektiv testlar deb nomlanuvchi testlar ham borki, testning asl maqsadi tekshiriluvchiga sir bo'ladi. Bulardan tashqari psixologiya fanida anketa, suxbat, biografiya metodlari keng qo'llaniladi.

5.6. Psixologik tadqiqot utkazishning asosiy bosqichlari. Har qanday tadqiqot va o'rganishlar o'z maqsadiga, yo'nalishiga, qo'llanilayotgan vositalarning xususiyatiga, amaliy yoki nazariy ahamiyatiga ko'ra turlicha o'tkaziladi. Shu bilan birga ularning umumiy tomonlari ham mavjud. Masalan, har qanday tadqiqot to'rt bosqichda o'tkaziladi.

Birinchi bosqich – tayyogarlik bosqichi. Bu bosqichda material turli vositalar bilan o'rganiladi, o'rganilayotgan hodisalar haqida dastlabki materiallar to'planadi. To'plangan materiallar tahlil qilinadi. Bu bosqichda ma'lum gipoteza (faraz) paydo bo'la boshlaydi. Bu faraz tadqiqot jarayonida yoki tasdiqlanadi. Yoki inkor qilinadi. Har qanday tadqiqotning samaradorligi to'g'ri tadqiqot yo'lini tanlash ko'p jihatdan tayyogarlik bosqichiga bog'liq.

Ikkinchi bosqich-bevosita tadqiqot o'tkazish bosqichi. Bunda tadqiqotning konkret metodlari ishga solinadi. Bu bosqichda tadqiqotchi o'z tadqiqotlar maqsadidan kelib chiqqan holda bir yoki bir necha konkret metodiklardan (eksperimentlardan) foydalanadi. Tekshirish (eksperiment) o'tkazilib zaruriy tadqiqot (eksperimental) ma'lumotlar yig'iladi.

Uchinchi bosqich tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlarni miqdor jihatdan ishlab chiqish. Psixologiya fani bu bosqichda ko'plab samarali matematik statistika usullaridan foydalaniladi.

Tadqiqotning to'rtinchi bosqichi olingan natijalarni tushuntirib berishdan iborat. Bu bosqichda to'plangan va matematik metodlar yordamida ishlab chiqilgan ma'lumotlar psixologik

nazariya asosida izohlanadi va tadqiqot gipotezasining to'g'ri yoki noto'g'riligi o'zil-kesil hal qilinadi.

O'z –o'zini tekshirish uchun savollar va topshiriqlar:

1. Psixologiya so'zining lug'aviy ma'nosini aytib bering.
2. Psixologiya fanining predmeti nima ?
3. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishida Demokrit ta'limotini tushuntiring.
4. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishida asosiy to'rt bosqichni tushuntring.
5. Psixik jarayonlar deganda nimani tushunasiz ?
6. Psixologik nazariyalarini asosiy yo'nalishlarini tushuntiring.
7. Bixevorizm yo'nalishini ta'riflang.
8. Freydizm nazariyasining asosini nima tashkil etadi ?
9. Psixik hodisalarning shakllarini aytib bering.

6--Mavzu: Shaxs va uning faoliyati

Reja:

- 6.1. Shaxsning psixologik xarakteristikasi. Psixologiyada Shaxs tushunchasi.**
- 6.2. Shaxs tuzilishida biologik va ijtimoiy omillar**
- 6.3. Shaxs va uning faolligi**
- 6.4. Faoliyat turlari, jismoniy va aqliy harakatlar**
- 6.5. Ijtimoiy xulq motivlari va shaxs motivatsiyasi.**

6.1. Shaxsning psixologik xarakteristikasi. Psixologiyada shaxs tushunchasi. Inson, odam ko'plab fanlarning o'rganish ob'ekti bo'lib hisoblanadi. Ular odamlarning turli tomonlarini va hayot tarzini, rivojlanishi va boshqalarni o'rganadi. Psixologiya fani odamni jamiyatda, boshqalar bilan munosabatda bo'luvchi ongli faoliyat sub'ekti sifatida o'rganadi. Psixologiya fanida odamni ta'riflashda ko'plab tushunchalar qo'llaniladi. Shu jumladan «Shaxs», «indivd», «individuallik» tushunchalari ham qo'llaniladi.

Odamning insonlik jinsiga mansubligi individ tushunchasi bilan ifodalanadi. Katta yoshdagi kishilar, chaqaloqlar, tilni va oddiy malakalarni o'zlashtira olmaydigan ruhiy kasallar (telbalar) ham individdir. Individ tushunchasida kishining biologik turga mansubligi aks ettirilgan. Barcha kishilar odamlar individdir. Yangi tug'ilgan chaqaloqning ham, katta yoshning ham, tafakkurni ham, aqli zaif ovsarni ham, yovvoyilik bosqichidagi qabilaning vakilini ham, madaniyatli mamlakatda yashayotgan yuksak bilimli kishini ham individ deb hisoblash mumkin.

Individ sifatida kishi alohida sotsial fazilat kashf etadi, shaxs bo'lib yetishadi. Individ sifatida dunyoga kelgan odam keyinchalik, jamiyatdagina Shaxsga aylanadi. Ijtimoiy munosabatlarga kirishuvchi, ongi yuksak taraqqiy etgan, ijtimoiy taraqqiyotda ishtirok etuvchi odamgina Shaxs deyiladi. Shaxsning eng asosiy belgisi-uning ongli faoliyat egasi ekanligidir. Ma'lumki kishi ongi faqat jamiyatda, boshqalar bilan o'zaro munosabatda til yordamida ijtimoiy tajribani o'zlashtirishda shakllanadi. Binobarin Shaxs ham faqat jamiyatdagina Shaxsga aylanishi mumkin.

Shaxs ijtimoiy tajribani faol ravishda tahlil qiladi, o'zlashtiradi, o'zi uchun o'zgartiradi-bu jarayon davomida o'zi ham Shaxs sifatida shakllanadi. Shaxsning faolligi o'zi hayot uchun yo'l tanlashida, bu yo'lni egallashida. Shaxs shakllanib borgan sayin tashqi ta'sirlar, shu jumladan ijtimoiy ta'sirlar ham uning ichki dunyosi, psixologiyasiga qarab turli odamlarga turlicha ta'sir qiladilar. Masalan, bir xil baho turli o'quvchilarga turlicha ta'sir qiladi.

Odamning shaxs sifatidagi asosiy belgisi: sotsiolligi, ongi va tilidir.

Inson Shaxsining xarakterli tomonlaridan biri uning **individualligidir**.

6.2. Shaxs tuzilishida biologik va ijtimoiy omillar

Shaxs xislatlarining bir butunligi va o'zaro bog'liqligi uning psixologik tuzilishini, dinamik strukturasini hosil qiladi. Shaxsni, uning tuzilishini o'rganishdan maqsad nima? Shaxsni, uning tuzilishini o'rganishdan maqsad uni boshqa odamlardan ajratib turuvchi individual xususiyatlarni aniqlashdir. Bu boradagi psixologik tadqiqotlar va nazariy ishlar asosida turli «Shaxs tillari»ning ajratishga, ularni o'rganishga olib keladi. Nazariyalar orasida shaxsda ikkita qism, ikkita omilni ajratuvchi yo'nalishlar ko'rinarli o'rin egallagan. Ular Shaxs tuzilishida ikkita omil, biologik va ijtimoiy omillarni ajratib ko'rsatadilar.

Ma'lumki, shaxs ijtimoiy mavjudod bo'lishi bilan birga, o'zida tabiiy, biologik tuzilish belgilarini saqlab qoladi. Ammo ikki faktorni bir-biriga qarama-qarshi qo'yib bo'lmaydi, ular birlikni tashkil qiladi, birgalikda yuzaga chiqadi.

Shaxs tashqi turmush sharoitlari ta'sirida shakllanadi, ammo bir sharoitda tarbiyalangan ikki bola ikki xil bo'ladi. Chunki ularning tabiiy qobiliyatlari turlicha bo'ladi. Demak Shaxsning shakllanishiga sotsial omillardan tashqari biologik faktorlar ham ta'sir qiladi. Bu ikki narsa bir-biri bilan chambarchas bog'liq.

Psixologiya tarixida shaxs rivojlanishning biogenetik va sotsiogenetik kontseptsiyalari nomini olgandir. Biogenetik kontseptsiya inson Shaxsining rivojlanishi biologik, asosan rasmiy omillar bilan belgilanishga asoslanadi.

Sotsiogenetik kontseptsiya shaxsni tevarak-atrofdagi ijtimoiy mohiyatning bevosita ta'sir natijasi deb, muhitdan olingan nusxa deb hisoblanadi. Bunda ham xuddi biogenetik kontseptsiya kabi rivojlanib borayotgan kishining xususiy faolligini hisobga olinmaydi, uning tevarak atrofdagi vaziyatga moslashayotgan mavjudodga xos sust rol uynashigina mumkin deb hisoblanadi. Agar sotsiogenetik kontseptsiyaga amal qilinadigan bo'lsa, nima uchun ba'zi vaqtlarga bir xildagi ijtimoiy muhitlarda har xil odamlar yetishib chiqishini tushuntirib bo'lmaydi.

Shaxsning shakllanishi jamiyatda ro'y beradi. Individdning Shaxs bo'lishi yangi jamiyatni qurishning faol ishtirokchisi bo'lish kabi ehtiyoji aynan jamoada to'laqonli qondiriladi. Shaxsning shakllanishida unga maqsadga yo'naltirilgan tarzda ta'sir o'tkazishda tarbiya yetakchi rol o'ynaydi. Tarbiya shaxsni rivojlantirishning jamiyat tomonidan qo'yilgan maqsadlarga muvofiq tarzda yo'naltirib boradi va uyushtiradi.

Shaxs haqidagi psixologik nazariyalar. Shaxs haqidagi psixologik nazariyalar uzoq vaqt davomida rivojlanib keldi. Buning natijasida ko'plab nazariyalar, yondoshishlar yuzaga keldi. Ular orasidan g'arb mamlakatlarida rivojlangan va tan olingan asosiy nazariyalarga to'xtalib o'tish lozim. Shaxs haqidagi barcha nazariyalarni rivojlanish bosqichiga ko'ra uch guruhga birlashtirish mumkin:

1. Shaxs haqida an'anaviy nazariyalar (V.Diltey, K.Levin, V.SHtern, Z.Freyd, K.Yung va boshqalar).

2. Shaxs haqidagi yangi nazariyalar (G.Ayzenk, D.Kettel, A.Maslou, G.Olporp, K.Rodjers, K.Xorin va boshqalar).

3. Eng yangi nazariyalar (E.Bern, K.Leongard, D.Mid, G.Sallivn, Sirs, E.Fromm va boshqalar).

Ko'rsatib o'tilgan nazariyalar quyidagi psixologik yo'nalishlarning tarkibida rivojlangan yoki ularning asosi bo'lgan:

Freydizmning kontseptsiyasi neofreydizm (yangi freydizm), postfreydizm, bixevorizm va neo freydizm, gumanistik psixologiya, interaktsionizm, ekzistentsionalizm, sotsiologik nazariyalar, eliktik nazariyalar va h.k.

An'anaviy nazariyalar. Shaxs haqidagi an'anaviy nazariyalar orasida freydizm alohida o'ringa ega. E Freyd turli xil kasalliklarni (asosan nevroz bilan bog'liq bo'lgan) tahlil qilish natijasida bu kasalliklarning sabablari kasalning hayotida oldin ruy bo'rgan va uning psixika (ruhiyati)da yoki rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan voqealar degan xulosaga keldi, bu ta'sirlar ko'pincha odamlar tomonidan unitiladi va anglanmaydi, ammo ular kishilarning xulq-atvoriga

ta'sir qilishda davom etadilar, ba'zida xulq-atvor buzilishiga olib keladilar. E.Freyd turli psixoterapevtik usullar yordamida ularni topish va ularni anglashga yordam berish samarali davolash usuli ekanligini aniqladi. Izlanishlar natijasida Z.Freyd odamning psixik hayotida uch darajani ajratdi: ongsizlik, ong osti (ong oldi) va ong.

Ongsizlik-instinktiv harakatlarning asosi. Ular orasida ayniqsa, jamiyat tomonidan ta'qiqlanganligi sababli anglanmaydigan bo'lib qolgan jinsiy mayllar (libido) alohida o'rin tutadi.

6.3. Shaxs va uning faolligi.

Jamiyat bilan doimiy munosabatni ushlab turuvchi, o'z-o'zini anglab, har bir harakatini muvofiqlashtiruvchi shaxsga xos bo'lgan eng muhim va umumiy xususiyat – bu uning **faolligidir**. Faollik (lotincha «actus» - harakat, «activus» - faol so'zlaridan kelib chikkan tushuncha) Shaxsning hayotdagi barcha xatti harakatlarini namoyon etishini tushuntiruvchi kategoriyalardir. Bu- o'sha oddiy qo'limizga qalam olib, biror chiziqcha tortish bilan bog'liq elementar harakatimizdan tortib, toki ijodiy uyg'onish paytlarimizda amalga oshiradigan mavhum fikrlashimizgacha bo'lgan murakkab harakatlarga aloqador ishlarimizni tushuntirib beradi. Shuning uchun ham psixologiyada shaxs, uning ongi va o'z-o'zini anglashi muammolari uning faolligi, u yoki bu faoliyat turlarida ishtiroki va uni uddalashiga aloqador sifatleri orqali bayon etiladi.

Fanda inson faolligining asosan ikki turi farqlanadi:

1. Tashqi faollik- bu tashqaridan o'z ichki istak-xoxishlarimiz ta'sirida bevosita ko'rish, qayd qilish mumkin bo'lgan harakatlarimiz, mushaklarimizning harakatlari orqali namoyon bo'ladigan faollik.

2. Ichki faollik – bu bir tomondan u yoki bu faoliyatni bajarish mobaynidagi fiziologik jarayonlar (moddalar almashinuvi, qon aylanish, nafas olish, bosim o'zgarishlari) hamda, ikkinchi tomondan, bevosita psixik jarayonlar, ya'ni aslida ko'rinmaydigan, lekin faoliyat kechishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni o'z ichiga oladi.

Faoliyat- inson ongi va tafakkuri bilan boshqariladigan, undagi turli-tuman ehtiyojlardan kelib chiqadigan, hamda tashqi olamni va o'z-o'zini o'zgartirish va takomillashtirishga qaratilgan o'ziga xos faollik shaklidir. Bu-yosh bolaning real predmetlar mohiyatini o'z tasavvurlari doirasida bilishga qaratilgan o'yin faoliyati, bu-moddiy ne'matlar yaratishga qaratilgan mehnat faoliyati, bu-yangi kashfiyotlar ochishga qaratilgan ilmiy-tadqiqotchilik faoliyati, bu-rekordlarni ko'paytirishga qaratilgan sportchining mahorati va shunga o'xshash. Shunisi xarakterliki, inson har daqiqada qandaydir faoliyat turi bilan mashg'ul bo'lib turadi.

6.4. Faoliyat turlari, jismoniy va aqliy harakatlar.

Har qanday faoliyat real shart-sharoitlarda, turli usullarda va turlicha ko'rinishlarda namoyon buladi. Qilinayotgan har bir harakat ma'lum narsaga – predmetga qaratilgani uchun xam, faoliyat predmetli harakatlar majmui sifatida tasavvur qilinadi. Predmetli harakatlar tashki olamdagi predmetlar xususiyatlari va sifatini o'zgartirishga qaratilgan bo'ladi.

Aqliy harakatlar-Shaxsning ongli tarzda, ichki psixologik mexanizmlar vositasida amalga oshiradigan turli – tuman harakatlaridir. Eksperimental tarzda shu narsa isbot qilinganki, bunday harakatlar doimo motor harakatlarni ham o'z ichiga oladi. Bunday harakatlar quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin:

pertseptiv-ya'ni bular shunday harakatlarki, ularning oqibatida atrofdagi predmetlar va hodisalar to'g'risida yaxlit obraz shakllanadi;

mnemik faoliyat – narsa va hodisalarning mohiyati va mazmuniga aloqador materialning eslab qolinishi, esga tushirilishi hamda esda saqlab turilishi bilan bog'liq murakkab faoliyat turi;

fikrlash faoliyati - aql, faxm – farosat vositasida turli xil muammolar, masalalar va jumboklarni yechishga qaratilgan faoliyat;

imajitiv – («image»-obraz suzidan olingan) faoliyati shundayki, u ijodiy jarayonlarda xayol va fantaziya vositasida xozir bevosita ongda berilmagan narsalarning xususiyatlarini anglash va xayolda tiklashni taqozo etadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, har qanday faoliyat ham tashqi harakatlar asosida shakllanadi va motor komponentlardan iborat bo'lishi mumkin. Agar tashqi faoliyat asosida psixik jarayonlarga o'tish ruy bergan bo'lsa, bunday jarayonni psixologiyada interiorizatsiya deb ataladi, aksincha, aqlda shakllangan g'oyalarni bevosita tashqi harakatlarda yoki tashqi faoliyatga ko'chirilishi eksteriorizatsiya deb yuritiladi.

Faoliyat turlari yana ongning bevosita ishtiroki darajasiga kura xam farqlanadi. Masalan, shunday bo'lishi mumkinki, ayrim harakatlar boshida xar bir elementni jiddiy ravishda, alohida-alohida bajarishni va bunga butun diqqat va ongning yunalishini talab qiladi. Lekin vaqt o'tgach, bora-bora unda ongning ishtiroki kamayib, ko'pgina qismlar avtomatlashib boradi. Bu oddiy tilga ugirilganda, malaka hosil bo'ladi deyiladi. Masalan, har birimiz shu tarzda xat yozishga o'rganganmiz. Agar malakalarimiz qat'iy tarzda bizdagi bilimlarga tayansa, faoliyatning maqsadi va talablariga ko'ra harakatlarni muvaffaqiyatli bajarishni ta'minlasa, biz buni ko'nikmalar deb ataymiz.

Inson faoliyatining quyidagi turlari farqlanadi: Bu – muloqot, o'yin, o'qish va mehnat faoliyatlaridir.

Muloqot- Shaxs individual rivojlanishi jarayonida namoyon bo'ladigan birlamchi faoliyat turlaridan biri. Bu faoliyat insondagi kuchli ehtiyojlardan biri - inson bo'lish, odamlarga o'xshab gapirish, ularni tushunish, sevish, o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirishga qaratilgan ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Shaxs o'z taraqqiyotini aynan shu faoliyat turini egallashdan boshlaydi va nutqi orqali (verbal) va nuqtsiz vositalar (noverbal) yordamida boshqa faoliyat turlarini mukammal egallashga zamin yaratadi.

O'yin – shunday faoliyat turiki, u bevosita biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlar yaratishni nazarda tutmaydi, lekin uning jarayonida jamiyatdagi murakkab va xilma-xil faoliyat normalari, harakatlarning simvolik andozalari bola tomonidan o'zlashtiriladi. Bola toki o'ynamaguncha, kattalar xatti-harakatlarining ma'no va mohiyatini anglab yetmaydi.

O'qish faoliyati ham Shaxs kamolotida katta rol o'ynaydi va ma'no kasb etadi. Bu shunday faollikki, uning jarayonida bilimlar, malaka va turlarni ko'nikmalar o'zlashtiriladi.

Mehnat qilish ham eng tabiiy ehtiyojlarga asoslangan faoliyat bulib, uning maqsadi, albatta biror moddiy yoki ma'naviy ne'matlarni yaratish, jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shishdir.

Har qanday kasbni egallash, nafaqat egallash, balki uni mahorat bilan amalga oshirishda faoliyatning barcha qonuniyatlari va mexanizmlari amal qiladi. Oddiygina biror kasb malakasini egallash uchun ham unga aloqador bo'lgan ma'lumotlarni eslab qolish va kerak bo'lganda yana esga tushurish orqali uni bajarish bo'lmay, balki ham ichki (psixik), ham tashqi (predmetgayunalitirishgan) harakatlarni ongli tarzda bajarish bilan bog'liq murakkab jarayonlar yotishini unutmaslik kerak. Lekin har bir Shaxsni u yoki bu faoliyat turi bilan shug'ullanishiga majbur qilgan psixologik omillar- sabablar muhim bo'lib, bu faoliyat motivlaridir

6.5. Ijtimoiy hulq motivlari va shaxs motivatsiyasi.

Yuqorida biz tanishib chiqqan faoliyat turlari o'z-o'zidan ro'y bermaydi. Shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy xulqi va o'zini qanday tutishi, egalagan mavqei ham sababsiz, o'z-o'zidan ro'y bema'di. Faoliyatning amalga oshishi va shaxs hulq-atvorini tushuntirish uchun psixologiyada «motiv» va «motivatsiya» tushunchalari ishlatiladi.

«Motivatsiya» tushunchasi «motiv» tushunchasidan kengroq ma'no va mazmunga ega. **Motivatsiya** – inson xulq-atvori, uning bog'lanishi, yo'nalishi va faolliginitushuntirib beruvchi psixologik sabablar majmuini bildiradi. Bu tushuncha u yoki bu shaxs xulqini tushuntirib berish kerak bo'lganda ishlatiladi, ya'ni: «nega?», «nima uchun?», «nima maqsadda?» degan savollarga javob qidirish- motivatsiyani qidirish demakdir. Shaxsning jamiyatda odamlar orasidagi xulqi va o'zini tutishi sabablarini o'rganish tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan narsa bo'lib, masalani yoritishning ikki jihati farqlanadi: a) ichki sabablar, ya'ni xatti-harakat egasining sub'ektiv psixologik xususiyatlari nazarda tutiladi (motivlar, ehtiyojlar, maqsadlar, mo'ljallar, istaklar, qiziqishlar va hokozolar); b) tashqi sabablar – faoliyatning tashqi shart-sharoitlari va holatlari. Ya'ni, bular ayni konkret holatlarni kelib chiqishiga sabab bo'ladigan tashqi stimullardir.

Shaxs xulq-atvorini ichkaridan, ichki psixologik sabablar tufayli boshqarish odatda shaxsiy dispozitsiyalar ham deb ataladi. Ular Shaxs tomonidan anglanishi yoki anglanmasligi ham mumkin. Ya'ni, ba'zan shunday bo'ladi, Shaxs o'zi amalga oshirgan ishi yoki o'zidagi o'zgarishlarga nisbatan shakllangan munosabatning haqiqiy sababini o'zi tushunib yetmaydi, «Nega?» degan savolga «O'zim ham bilmay qoldim, bilmayman», deb javob beradi. Bu anglanmagan dispozitsiyalar yoki ustanovkalar deb ataladi. Agar shaxs biror kasbga ongli tarzda qiziqib, uning barcha sir-asrorlarini egallash uchun astoydil harakat qilsa, bunda vaziyat boshqacharoq bo'ladi, ya'ni, dispozitsiya anglangan, ongli hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan motiv – konkretroq tushuncha bo'lib, u shaxsdagi u yoki bu hulq – atvorga nisbatan turgan moyillik, hozirlikni tushuntirib beruvchi sababni nazarda tutadi. Mashhur nemis olimi Kurt Levin motivlar muammosi, ayniqsa, shaxsdagi ijtimoiy xulq motivlari borasida katta keng qamrovli tadqiqotlar olib borib, shu narsani aniqlaganki, har bir odam o'ziga xos tarzda u yoki bu vaziyatni idrok qilish va baholashga moyil bo'ladi. Shu ma'noda Shaxs hulqining motivatsiya turli sharoitlardan orttirilgan tajribaga tayangan, ongli tahlillar hattoki, ijtimoiy tajriba normalarining ta'siri shakllanadigan sabablar kompleksini o'z ichiga oladi.

Har qanday motivlarning orqasida shaxsning ehtiyojlari yotadi. Ya'ni, maqsadli hayotda Shaxsda avval u yoki bu ehtiyojlar paydo bo'ladi va aynan ularning tabiati va zaruratiga bog'liq tarzda hulq motivlari namoyon bo'ladi. Misol uchun talabaning o'quv faoliyatini olish mumkin. Bilim olish maqsadi bilim, ilm olish, qiziquvchanlik ehtiyojini paydo qiladi. Bu ehtiyoj taraqqiyotning ma'lum bir davrida, masalan, bog'cha yoshidan boshlab qoniqtirila boshlaydi.

Motivlarning turlari. Turli kasb egalari faoliyati motivlarini o'rganishda motivlar xarakterini bilish va ularni o'zgartirish muammosi ahamiyatga ega. Shunday motivlardan biri turli xil faoliyat sohaslarida **muvaqqiyatga erishish motivi** bo'lib, bunday nazariyaning asoschilari amerikalik olimlar D. Maklelland, D. Atkinson va nemis olimi X. Xekxausenlar hisoblanadi. Ularning fikricha, odamda turli ishlarni bajarishini ta'minlovchi asosan ikki turdagi motiv bor: **muvaqqiyatga erishish motivi** hamda **muvaqqiyatlardan qochish motivi**. Odamlar ham u yoki bu turli faoliyatlarni kirishishda qaysi motivga mo'ljallanishlariga qarab farq qiladilar. Masalan, faqat muvaqqiyat motivi bilan ishlaydiganlar oldindan ishonch bilan shunday ish boshlaydilar, nima qilib bo'lsa ham yutuqqa erishish ular uchun oliy maqsad bo'ladi. Ular hali ishni boshlamay turib, yutuqni kutadilar va shunday ishni amalga oshirishsa, odamlar ularning barcha harakatlarini ma'qullashlarini biladilar. Bu yo'lda ular nafaqat o'z kuch va imkoniyatlarini, balki barcha tashqi imkoniyatlar – tanish-bilishlar, mablag' kabi omillardan ham foydalanadilar.

Motivlarning anglanganlik darajasi: ijtimoiy ustanovka va uni o'zgartirish muammosi. Motivlar, ya'ni hatti-harakatlarimizning sabablari biz tomonimizdan anglanishi yoki anglanmasligi ham mumkin. Yuqorida keltirilgan barcha misollarda va holatlarda motiv aniq, ya'ni shaxs nima uchun u yoki bu turli faoliyatni amalga oshirayotganligini, nima sababdan muvaqqiyatga erishayotganligi yoki mag'lubiyatga uchraganini biladi. Lekin har doim ham ijtimoiy xulqimizning sabablari bizga ayon bo'lavermaydi. Anglanmagan ijtimoiy xulq motivlari avvalgi ma'ruzada ta'kidlanganidek, ijtimoiy ustanovka (inglizcha «attitud») hodisasi orqali tushuntiriladi.

O'z – o'zini tekshirish savollar va topshiriqlar:

1. Shaxs tushunchasini izohlang.
2. Individuallik nima?
3. Ekstrovert va introvert iboralarini tushuntiring.
4. K. Yung psixologiyasining mazmuni nimadan iborat ?
5. Gumanistik psixologiya tushunchasiga ta'rif bering.
6. Faollik va faoliyat tushunchalarini izohlang.
7. Psixologiyada shaxslararo munosabatning o'rni nimada ? .

7 - Mavzu: Mehnat psixologiyasi

Reja:

- 7.1. Shaxs va guruh.
- 7.2. Mehnat psixologiyasi va yoshlarning kasbiy yo'nalganligi.
- 7.3. Shaxsning individual (tipologik) psixologik xususiyatlari.
- 7.4. Insonning mehnatdagi holati va mehnat faoliyati.
- 7.5. Kasbiy faoliyat motivlari va kasbiy fikrlashning xususiyatlari.

7. 1. Shaxs va guruh.

Shaxslararo munosabatlar asosan guruh sharoitida, shaxs ma'lum insonlar davrasida, guruhida, jamoada bo'lgan takdirda ro'y beradi. Shuning uchun ham mutaxassislar jamoalarda ro'y beradigan shaxslararo ta'sirning qonuniyatlari va mexanizmlarini bilishlari va ularni guruhda odamlar mehnatini tashkil etishda albatta inobatga olishlari kerak.

Har bir shaxsning fe'l-atvorida, hatti-harakatlarida u mansub bo'lgan millat, halk, xudud, professoinal toifa, mehnat qiladigan jamoasi, yaqin atrofdagi mukim guruhi, oilasining ta'siridan paydo bo'lgan sifatlari va xususiyatlari bo'ladi. Mehnat jamoasida professoinal rollarni bajarish jarayonidagi xulq-atvori shaxsning ma'naviy va psixologik ko'rinishidagi asosiy omil bo'lib, katta yoshdagi odam psixologiyasini tubdan o'zgartirish uchun uning professional faoliyatini ham o'zgartirish kerak, deyiladi.

Guruh - ma'lum ijtimoiy faoliyat maqsadlari asosida to'plangan, muloqot ehtiyojlari qondiriladigan insonlar uyushmasidir. Demak, guruh uchun ikkita asosiy mezon mavjud: biror faoliyatning bo'lishligi (mehnat, o'qish, o'yin, muloqot, maishiy manfaatlar) hamda u erda odamlarning o'zaro muloqoti uchun imkoniyatning mavjudligi. Guruh- bu muayyan belgiga, masalan, sinfiy mansublikka, birgalikda faoliyat ko'rsatishning mumkinligiga va uning xarakteriga, tashkil topish xususiyatlari va shu kabilar asosida ajralib turadigan umumiylikdir. Guruhlarning klassifikatsiyasi ham shunga muvofiq tarzda bo'lib, kichik va katta guruhlarga bo'linadi - o'z navbatida ular ham real (bog'langanlik, shartli formal (rasmiy), hamda noformal (norasmiy) guruhlarga, rivojlanish darajasi turlicha bo'lgan ya'ni rivojlangan (jamoalar) va yetarli darajada rivojlanmagan yoki kam rivojlangan guruhlarga (uyushmalarga, birlashmalarga, aralash guruhlarga) bo'linadi.

Normativ guruhlar - bu shaxs uchun shunday insonlar guruhiki, ularning normalarini u ma'qullaydi, ularga amal qilishga hamisha tayyor bo'ladi. Bunday guruhlarga birinchi navbatda oilani, diniy yoki milliy uyushmalarni, professoinal guruhlarni kiritish mumkin. Masalan, o'zbek halki uchun dasturxon atrofiga o'tirgan xaxoti yuzga fотиha tortish, mezbонlarning mehmonlarga «Xush kelibsizlar» deyiшlari norma hisoblanadi va har bir oilada shunday harakatlarga nisbatan ijobiy ustanovka shakllanadi. Bunda bola uchun referent rolini ota-onasi, kattalar, mahalladagi hurmatli insonlar o'ynaydi.

Qiyoslash guruhlari - bu shunday guruhki, shaxs o'sha guruhga kirishni, uning ma'qullashiga muxtoj bo'lmaydi, lekin o'z harakatlarini yo'lga solishda unga asoslanadi va korreksiya qiladi. Masalan, talabalar guruhida shunday yoshlar bo'lishi mumkinki, shaxs ular bilan umuman muloqotda bo'lmaydi, ularning fikrlari yoki qarashlarini yoqlamaydi, lekin bu guruh aynan o'shalarga o'xshamaslik va o'z ustida ko'proq ishlashga o'zini safarbar qilish uchun kerak. Yoki talaba yoshlar sessiya yakunlariga ko'ra differensial stipendiya oladilar. O'rtacha

o'zlashtiruvchi talaba uchun «hamma talabalar» oladigan stipendiya miqdorini nazarda tutib, o'zini tinchlantiradi, a'lochi esa, o'zinikini nafaqat oddiy, o'rtachalar bilan balki, davlat stipendiyalari oladiganlar bilan ham solishtiradi. Ko'rsatgichlar qanchalik yuqori bo'lsa, shunga mos da'vogarlik darajasi ham yuqori bo'ladi, shaxsning qiyoslash guruhlarini ham ortiqroq bo'ladi.

Negativ guruhlar - shundayki, shaxs ularning hatti-harakatlaridan ataylab voz kechadi, chunki ular shaxsiy qarashlardan mutloq farq qiladi. Masalan, ikki qo'shni bir-biri bilan murosalarini kelishmasa, hattoki, devorlarini oqlashda ham biri tanlagan rangni ikkinchisi tanlamaydi. Biri «oq» desa, ikkinchisi - aksincha, «qora» deb turaveradi.

7.2. Mehnat psixologiyasi va yoshlarning kasbiy yo'nalganligi.

Mehnat shaxs va jamiyatning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy mahsulotlarni etishtirishga qaratilgan faoliyatdir. Mehnat inson faoliyatining tarixan vujudga kelgan dastlabki turi bo'lib, odam yashashining asosiy va birinchi shartidir. Mehnat tufayli odam ongi shakllanadi.

Mehnat shaxsni rivojlanish shartidir. Odamning psixik jarayonlari faqat faoliyat jarayonida vujudga keladi. Shuning uchun faoliyatning turli ko'rinishlarini o'rganish keng psixologik ahamiyatga egadir. Odamning hayot kechirishi va bilish faoliyatining asosiy sharti bo'lgan odam faoliyati ongining rivojlanishi sharti hamdir. Mehnat jarayonida odam o'z tabiatini o'zgartira bori.

Mehnatda bola ma'naviy jihatdan o'zgaradi... Mehnatni mensimaydigan, taniqli, erka, nozik – nihol bolalarda ijobiy sifatlarni tarbiyalashga alohida e'tibor berish muhimdir.

Mehnat jarayonida insonning hamma ijobiy sifatlari: o'z – o'zini tuta bilish, sabr, toqat, hamkorlik, do'stlik va birodarlik, chidam kabi hislatlari shakllanadi. Shuning uchun ham mehnat odam psixikasining tarkib topish faktori sifatida tan olinadi. Bu haqda K. D. Ushinskiy shunday deydi: “odamda jiddiy mehnatga qattiq havas o'tini yoqish kerak, odam bunday mehnatsiz inson shah'iga yarashadigan hayot qura olmaydi ham, baxtli hayot kechira olmaydi ham”.1

Mehnat ma'lum ijtimoiy foydali, moddiy yoki ma'naviy mahsulot ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyatdan iboratdir. Mehnat faoliyati odamning asosiy, etakchi faoliyatidir. Agar mehnat qilishdan to'xtab qolinadigan bo'lsa, insoniyat zoti o'z hayotini tugatgan bo'lur edi. Shuning uchun ham mehnat faoliyatiga odamning yashashini ta'minlovchi boshqa turlar ustidan g'alaba qozontiruvchi hamda tabiat kuchlari va narsalaridan va odamni foydalandiruvchi maxsus insoniy hatti – harakat turi deb qarash mumkin.

7.3. Shaxsning individual (tipologik) psixologik xususiyatlari.

Shaxs –qaytarilmas, u o'z sifatlari va borligi bilan noyobdir. Ana shu qaytarilmaslik va noyoblikning asosida uning individual psixologik xususiyatlar majmui yotadi. Inson shaxsining eng xarakterli tomonlaridan biri uning individualligidir. «Individuallik» deganda shaxs psixologik xususiyatlarining qaytarilmaydigan birikmasi tushuniladi. Individuallik faktiga, ya'ni shaxsning individual xususiyatlariga quyidagilar kiradi:

Xarakter, temperament, qobiliyat, irodaviy sifatlar, hissiyot va motivatsiya;

Mana shu yuqorida ko'rsatilgan psixik xususiyatlar birikmasi bir xilda qo'shib keladigan inson yo'q. Ushbu individual psixologik xususiyatlarning ahamiyati katta bo'lib, ular bizning jamiyatdagi o'rnimiz, obro'-e'tiborimiz, ishdagi va o'qishdagi yutuqlarimiz, inson sifatidagi qiyofamizni, kim ekanligimizni, kerak bo'lsa, o'zligimizni belgilaydi. Demak, individual sifatlari bizning ongli hayotimizning ajralmas qismi, idrokimiz, xotiramiz va fikrlarimiz yo'naltirilgan muhim predmet ekan. Chunki, aynan ular bizning turli faoliyatlarni amalga oshirish va ishlarni bajarishdagi individual uslubimizga bevosita aloqador. Kimdir juda yaxshi qoyilmaqom ish qiladi, lekin juda sekin, kimdir ishga yuzaki qarab, nomiga uni bajarsa, boshqa bir odam unga butun vujudi va e'tiqodi bilan munosabatda bo'lib, tinimsiz izlanadi va jamiyat uchun manfaat qidiradi. Shuning uchun ham individuallikning faoliyat va muloqatdagi samarasini inobatga olib, eng muhim individual – psixologik xususiyatlarni alohida o'rganamiz.

7. 4. Insonning mehnatdagi holati va mehnat faoliyati.

Inson shaxsini etuk, barkamol tarbiyalash vositasi bo'lgan mehnatni mohiyati uning maktab o'quvchisi yoki yoshlar hayotida qanday o'rin tutganligida emas, balki o'quvchining, yoshlarning eng muhim ijtimoiy tushuncha munosabatini qandayligidan, qanday xarakterda ekanligidan,

o'quvchining mehnat jarayonida kattalar va o'rtoqlari bilan qanday munosabatda bo'lishlaridan iboratdir.

Yoshlarni mehnatga ijobiy munosabatda bo'lish, jamiyatga hurmat, o'z xatti – harakatlarini kerakli tarzda yo'lga solish va tuzatish jarayonlarini tarkib toptirish - bularning hammasi har qanday mehnat jarayonida ham emas, balki maxsus uyushtirilgan, muayyan sharoitlarda amalga oshiradigan mehnat faoliyatidagina yuz beradi. Shuning uchun yoshlarni, o'quvchilarni, bolalarning mehnat tarbiyasini to'g'ri uyushtirish – to'g'ri tashkil qila olish shu qadar muhimdir. Mehnat tarbiyasi tajribalari, pedagogik – psixologik izlanishlarga doir materiallar mehnatni haqiqatdan ham tarbiya omiliga aylantiradigan quyidagi shartlarni ifodalab berish ikoniyatini yaratadi:

Mehnatning moddiy samaralari odamzod mulkidir, lekin mehnatning kuchi, ma'naviy hayotbaxsh kuchi odamzod qadr – qimmatini manbai bo'lib hizmat qiladi, shu bilan birga odob - axloq va baxt - saodat manbai bo'lib ham xizmat qiladi. Demak, yoshlar bajaradigan mehnat jiddiy mehnatga havas o'tini yoqishi lozim, bunday mehnatsiz odam inson sha'niga yarashadigan hayot kechira olmaydi.

7. 5. Kasbiy faoliyat motivlari va kasbiy fikrlashning xususiyatlari.

O'quvchilarni kasbga yo'naltirish umumiy o'rta ta'lim maktablari ishining tarkibiy qismidir. Ma'lumki, agar kasb to'g'ri tanlangan bo'lsa, inson uchun mehnat quvonch, ijodiy ilhom manbaiga aylanadi, bu esa inson uchun ham, jamiyat uchun ham foydalidir. Demokratik jamiyatda bolalar, umuman, har bir inson erkin fikrlaydigan etib tarbiyalanadi. Agar yoshlar erkin fikrlashni o'rganmasa, berilgan ta'lim samarasi past bo'lishi muqarrar. Erkin fikr, ijodiy fikrlash jarayoni kichik bog'cha yoshidan, maktab, oliy o'quv yurtlarida amalga oshiriladi. Ijodiy fikr, erkin fikrning to'g'ri yo'naltirilmog'i bilan bog'liqdir. Bu kasbiy fikrlash jarayoniga yo'l ochadi.

Kasbga yo'naltirish tizimi - Shaxsga kasbni va uning Shaxsiy sifatlarini o'rganishda yordam beruvchi maqsadlar, mohiyat va printsiplar, uslub va vositalar birligidir. Kasbga yo'naltirish barcha o'quv tarbiya ishlari bilan bog'lab olib boriladi. Ongli kasb tanlash uchun yoshlarda avvalo kasbiy fikrlash, fikr uyg'unligi yaxshi shakllangan bo'lishi lozim. Har tomonlama rivojlangan, yetuk, kasb tayyorgarligi bor kishidagina kasbiy fikrlash yuksak darajada ijobiy shakllangan bo'ladi, shuningdek fikriy mulohazalari boy va ijodiy izlanuvchan xususiyatlarga ega bo'ladi.

Kasb tanlash-jiddiy va mas'uliyatli ishdur. O'z hayot yo'lini jiddiy suratda belgilab olish - oson ish emas. Buning uchun uzoq vaqt maxsus tayyorgarlik ko'rish talab etiladi. O'quvchilarning kasb-hunarga layoqatini o'rganish uchun ularning aqliy, jismoniy qobiliyatlarini, kasbiy fikrlashini bilish, malaka va ko'nikmalarini o'rganish lozim.

O'z – o'zini tekshirish uchun savollar va topshiriqlar:

1. Shaxs va guruh tushunchalarini qanday izohlaysiz?
2. Guruhning o'zi nima?
3. Mehnat psixologiyasi va mehnat faoliyatining inson hayotidagi o'rnini tavsiflang.
4. Lider xususiyatlarini keltiring.
5. Mehnat faoliyatining qanday turlarini bilasiz.
6. Individual tipologik xususiyatlar deganda nimani tushunasiz?
7. Xarakter nima?
8. Kasbiy fikrlash, kasbga yo'naltirish deganda nimani tushunasiz?
9. Temperament nima, uning qanday tiplari mavjud?
10. Kasb tanlash nima uchun jiddiy va mas'uliyatli ishdur

MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI

Mustaqil ishlarni tashkil etishning shakli va mazmuni

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi.

- darslik va o'quv qo'llanmalardan fan boblari va mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar asosida ma'ruzalar qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlarasosida fan bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- talabaning o'quv-ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fan bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari;
- nazariy va seminar mashg'ulotlar o'tish davomida talabalarni ijodiy jarayonga yo'naltirish, ularni tahlil qilish, mustaqil ishlashga o'rgatish, mashqlar bajarish;
- badiiy asarlarni psixologik jihatdan tahlil qilish, klassik asarlar matni ustida ishlash, adabiy jarayonni psixologik tomondan kuzatib borish.

1. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari va tushunchalari.
2. Pedagogikaning metodlari.
3. Pedagogikaning tarmoqlari.
4. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorligi.
5. Ta'lim nazariyalari va ularning turlari.
6. "Psixologiya" fanining tarmoqlari.
7. SHarq mutafakkirlarining psixologik qarashlari.
8. Psixologiyaning tadqiqot metodlari.
9. Psixologiyaning rivojlanish bosqichlari.
10. Psixologik testlar va ularning imkoniyatlari.
11. Psixologiyaning tabiiy-ilmiy asoslari.

12. Psixologiya va pedagogika.
13. Nerv tizimining tuzilishi, uning vazifalari va xususiyatlari.
14. Mehnat psixologiyasi

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Asosiy adabiyotlar

1. J.Xasanboyev, X.To'raqulov, I.Alqarov, N.Usmonov Toshkent-2011 yil
2. Karimova V.M. Psixologiya. T.: SHarq, 2000. -256b.
3. Ivanov P.I., Zufarova M.E. "Umumiy psixologiya" T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008. -480b.
4. F.Abduraxmonov, Z.Abduraxmonova, J.Xalmuratova "Pedagogika Psixologiya" Toshkent-2015 yil

Qo'shimcha adabiyotlar:

5. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, «O'zbekiston», 2017 yil, 488 bet.
6. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, «O'zbekiston», 2016 yil, 56 bet.
7. Mirziyoev SH.M. Qonun ustvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent, «O'zbekiston», 2017 yil, 48 bet.
8. J.Xasanboev, X.To'raqulov, M.Xaydarov, O.Xasanboeva, N.Usmonov. Pedagogika fanidan izohli lug'at. -T.: "Fan va texnologiya", 2009.
9. Abramova M. Prakticheskaya psixologiya M.: Мысл. 2003. -480s.
10. Maklakov A.G. Общaya psixologiya. – SPb.: Piter, 2003. -582s.
11. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. -T. Yangi asr avlodi, 2006. -204b.
12. Nemov R.S. Psixologiya. M.: Vldos, 2003. 1-t. -240s.
13. Psixologiya. Pod red. E.I.Rogova. – M.: Vldos, 2005. -584s.
14. Rubinshteyn S.L. Основы общей psixologii. – SPb.: Piter, 2007. -848s

15. G'oziev E.G'. Umumiy psixologiya. –T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati. 2010. -488b.

16. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. –T.: TDPU, 2010. –400b

Internet saytlari

17. [www. Ziyonet.uz](http://www.Ziyonet.uz)

18. www.Pedagog.uz

19. www.Psichology.uz

20. www.Psichology.net.ru

GLOSSARIY

Tushuncha	O'zbekcha	Ruscha	Inglizcha
Bilim olish- Познание Cognition (Learning)	Borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor va faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni	Понимание, изучение окружающего мира и улучшение существующих знаний на основе упражнений и определенного опыта, процесс укрепления умений и навыков поведения и деятельности	Comprehension, studying the surrounding world and enriching the knowledge based on exercises and certain experience and the process of strengthening the skills of behavior and activity
Boshqarish Управление Regulation	Ta'lim jarayonini tartibga solish va yo'naltirish jarayoni	Процесс упорядочивания и направления образовательного процесса	Process of control and direction of the educational process
Jarayon Процесс Process	O'quv faoliyatining izchil tashkil etilishi, rivoji	Непрерывная организация, развитие учебной деятельности	Continuous organization, development of educational process
Nazorat Контроль Control	O'quvchilar tomonidan BKMni o'zlashtirilishi ustidan doimiy ko'zatish, tekshirish	Постоянное наблюдение, надсмотр над освоением знаний, умений и навыков учеников	Regular inspection, supervision over the mastering of knowledge and skills

Natijalarni baholash va tahlil qilish Оценка и анализ результатов Evaluation and analysis of results	O'quvchining xatti-harakati yoki BKM darajasiga baho berish hamda o'quvchilar faoliyatini nazorat qilish orqali olingan natijalarni turli jihatdan tekshirish	Всесторонний анализ полученных результатов посредством оценки поведения ученика или уровня его ЗНУ, а также контроля над его деятельностью	Comprehensive analysis of gained results by means of assessment of a student's behavior and the level of his/her knowledge, competence and skills as well as control over his/her activity
Rejalashtirish Планирование Planning	Ta'lim jarayonini tartibga solish va boshqarish rejasini to'zish	Организация, составление плана контроля над учебной деятельностью	Organization and compilation of a plan control of educational process
Tashkil etish Организовать Organization	Ta'lim jarayonini barcha omillarni inobatga olgan holda oqilona uyushtirish	Правильное проведение учебного процесса, учитывая все факторы учебного процесса	Correct organization of educational process taking into consideration all factors of educational process
Ta'lim Образование Education	Bilim berish, ko'nikma va malakalarni hosil qilish jarayoni	Процесс формирования умений и навыков и просвещения	The process of a formation of skills and competence and enlightenment
Faoliyat Деятельность Activity	O'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi harakati	Совместное действие преподавателя и учеников	Joint action of a teacher and students
O'qituvchi Учитель Teacher	Pedagogik, psixologik va maxsus ma'lumotga ega mutaxassis	Специалист, обладающий специальными знаниями и информацией	A specialist that possesses special knowledge and information
SNaхs Личность Person	Psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi	<u>Социальная природы человека</u> , являющийся субъектом социо-культурной жизни, носителя индивидуального начала, самораскрывающегося в контексте социальных отношений	Socially human nature, which is the subject of socio-cultural life, bearer of the individual principle, self-expanding in the context of social relations
O'quvchi Ученик Pupil	Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim muassasasida	Личность, обучающаяся в средней школе или	Person studying at secondary school or high school

	ta'lim olayotgan shaxs	средне-специальном учебном заведении	
Ta'lim Образование Education	O'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon	Процесс формирования ума, характера и физических способностей личности, посредством которого общество через школы, , университеты и другие институты целенаправленно передаёт своё культурное наследие	The process of forming the mind, character or physical ability of the individual, by which society through schools, colleges, universities and other institutions deliberately transmits its cultural heritage
Tarbiya Воспитание Upbringing	Muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni	Комплекс технологий, направленных на целенаправленное формирование личности ребенка (воспитание) или изменение личности (перевоспитание)	Complex technologies aimed at purposeful formation of child's personality (education) or a change of an identity
Bilim Знание Knowledge	SHaxsning ongida tushunchalar, jadvallar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui	Результат познавательной деятельности человека и форма существования и систематизации результатов познавательной деятельности человека	The result of human cognitive activity and form of existence and ordering of the results of human cognitive activity
Tarbiya nazariyasi Теория воспитания Theory of education	Tarbiyaviy jarayon mazmuni, tamoyillari, qonuniyatlari, uni tashkil etish masalalari, metodikasi, shakllari, metodlari, vositalari va usullarini hamda muammolarini o'rganadi	Основная составная часть дисциплины Педагогика, изучающая сущность, факторы, законы, вопросы организации, формы, методы, средства, пути и проблемы воспитательного процесса	The main component of the discipline Psychology, studies the essence, factors, laws, issues of organization, forms, methods, means, ways and problems of the educational process
Tarbiya mazmuni Сущность воспитания	SHaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi	Сущность социальных требований, выдвигаемые для	The essence of social demands put forward to the

Essence of education	ijtimoiy talablar mohiyati	формирования личности	formation of personality
Tarbiya Воспитание Education	SHaxsni ijtimoiy maqsadga muvofiq kamolga etkazish uchun yushtirilgan pedagogik jarayon	Педагогический процесс, осуществляемый для воспитания личности в соответствии с социальной целью	Teaching process carried out for the education of the individual in accordance with a social purpose
Tarbiya jarayoni Процесс воспитания Process of education	O'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida tashkil etiluvchi va aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayoni	Совместный процесс, осуществляемый между преподавателем и учениками и направленный на достижение определенной цели	Joint process carried out between the teacher and students and naprvlenie to achieve a certain goal
O'zini o'zi tarbiyalash Самовоспитание Self-education	SHaxsni o'zida ijtimoiy qadrga ega bo'lgan fazilatlarni hosil qilish va takomillashtirish, salbiy xislatlarni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyat	Деятельность личности, направленная на формирование и совершенствование в себе социально ценных качеств, предотвращение вредных привычек	The activities of the individual, aimed at the development and improvement of a socially valuable qualities, preventing bad habits
O'z-o'zini qayta tarbiyalash Перевоспитание Re-education	SHaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarini yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyati	Внутренняя деятельность личности, направленная на предотвращение вредных привычек и качеств	The internal activities of the individual, aimed at preventing bad habits and qualities

ILOVALAR

TARQATMALAR

TESTLAR

“Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun test savollari

1. Psixologiya fanining predmetini aniqlang?

- A) inson ruhiy dunyosiga aloqaor barcha hodisa va jarayonlar.
- B) insonning barkamolligi va jamiyat taraqqiyotiga ta'siri.
- S) inson – texnika munosabati.
- D) o‘zaro munosabatlar.

2. Psixika – bu ... ?

- A) shaxs hulq-atvori va faoliyatining o‘ziga xos jihatlari.

- B) ichki imkoniyat va salohiyat.
- S) inson ichki ruhiy olami bo'lib, tashqi olamni ongli tarzda aks ettirish, bilish, anglash.
- D) bilimdonlik va tashqi xatti-harakatlar tizimi.

3. *“Psixologiya” fanining tarmoqlarini aniqlang?*

- A) tarix, falsafa, sotsiologiya, pedagogika, tabiiy fanlar, kibernetika, texnika fanlari.
- B) umumiy psixologiya, ijtimoiy psixologiya, mehnat psixologiyasi, muhandislik psixologiyasi, yuridik psixologiya.
- S) tibbiyot, fizika, kimyo, iqtisodiyot.
- D) amaliy psixologiya, maxsus psixologiya, psixodagnostika.

4. *“Psixologiya” fanining metodlarini aniqlang?*

- A) modellashtirish, ko'rgazmali, amaliy.
- B) intervyu, blits-so'rov, tushunchalar tahlili.
- S) dala eksperimenti, matematik - statistika.
- D) kuzatuv, suhbat, anketa, test, tajriba-sinov.

5. *“SHaxs” tushunchasiga izohni ko'rsating?*

- A) shaxs – bu aqlli zot.
- B) shaxs – ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli.
- S) shaxs – bu homo sapiens.
- D) shaxs – biologik omillar ta'sirida rivojlangan individ.

6. *Ijtimoiy normalarni shaxs hulqida namoyon bo'lishini nazorat qiluvchi jazo va rag'batlantirish mexanizmiga nimalar kiradi?*

- A) odob-axloq normalari.
- B) shaxsning o'z-o'zini tarbiyalash xususiyati.
- S) ijtimoiy sanksiyalar.
- D) jamiyat tomonidan belgilangan qonun-qoidalar.

7. *SHaxsning o'z-o'ziga baho berishida qaysi ijtimoiy guruhning fikri ko'proq ijobiy ta'sir qiladi?*

- A) referent guruh.
- B) negativ guruh.
- S) normativ guruhlar.
- D) qiyoslash guruhi.

8. Oila qanday guruh tarkibiga kiradi?

- A) rasmiy guruh.
- B) normativ guruhlar.
- S) qiyoslash guruhi.
- D) negativ guruh.

9. Noadekvatlik effekti qaysi bir baholash jarayonida kuzatiladi?

- A) past baholash.
- B) realistik baho.
- S) ichki dialog asosida baholash.
- D) o‘z-o‘ziga o‘ta yuqori baholashda.

10. SHaxs ijtimoiylashuvi deganda nimani tushunasiz?

- A) shaxsning jamiyatdan beshonalashuvi.
- B) shaxsning dunyoni bilishi, o‘zini va atordagilarni anglashi hamda ijtimoiy munsabatlarga tezda kirishishi.
- S) shaxsning o‘z-o‘zini anglashi.
- D) shaxsni muloqotga kirishishi.

11. Temperament turlari qaysi olimlar tomonidan aniqlangan?

- A) Forobiy, Gippokrat, I.Pavlov, V.S.Merlin.
- B) E.Krechner, U.S.Heldon, D.Karnegi.
- S) Lombrozo, Z.Freyd, CH.Darvin, Nitsshe.
- D) Ibn Sino, Gippokrat, I.Pavlov, V.S.Merlin.

12. Psixologik ta’sir turlarini aniqlang?

- A) verbal, noverbal, paralingvistik.
- B) gipnoz, paralingvistik.
- S) neyrolingvistik dasturlash.
- D) noverbal, paralingvistik, gipnoz.

13. Muloqot vositalarini aniqlang?

- A) texnik vositalar, nutq.
- B) til, telekommunikatsiya vositalari,
- S) yozma, og‘zaki muloqot.
- D) chat, onlayn.

14. Sotsiometriya metodi muallifini aniqlang?

- A) U.S.Heldon.
- B) D.Karnegi.
- S) Djon Moreno.
- D) CH.Darvin.

15. Oilaviy munosabatlar tizimini belgilang?

- A) o‘qituvchi va o‘quvchi.
- B) rahbar va ishchi xodim.
- S) qaynona – kiyov.
- D) er-xotin, ota-ona va farzand.

16. Tarbiya turlarni aniqlang?

- A) aqliy tarbiya, ahloqiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, nafosat tarbiyasi, estetik tarbiya, iqtisodiy tarbiya, ekologik tarbiya.
- B) moddiy tarbiya, ma’naviy tarbiya, madaniy tarbiya.
- S) badantarbiya, jismoniy tarbiya.
- D) diniy – dunyoviy tarbiya, ruhiy tarbiya.

17. Pedagogikaning tarkibiy qismlarini aniqlang?

- A) metod va metodologiya.
- B) didaktika va tarbiya nazariyasi.
- S) nazariya va metodika.
- D) nazariya va amaliyot.

18. Pedagogika fanining tarmoqlarini aniqlang?

- A) umumiy pedagogika, maxsus pedagogika, ishlab chiqarish pedagogikasi, harbiy pedagogika, davolash pedagogikasi, pedagogik menejment.
- B) pedagogik psixologiya, kasbiy ta’lim metodikasi, pedagogika tarixi va nazariyasi.
- S) innovatsion pedagogika, ontologiya, antropologiya.
- D) falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik.

19. Tarbiya usullarini aniqlang?

- A) rag‘batlantirish va jazolash.
- B) amaliy xatti-harakatlar, so‘z orqali ifodalash.
- S) so‘z orqali ifodalash, ko‘rgazmalilik, rag‘batlantirish va jazolash.
- D) suhbat, munozara, ma’ruza, hikoya.

20. O‘qitish vositalarini aniqlang?

- A) ma’ruza matni, lug‘at, uslubiy ko‘rsatma.
- *B) o‘quv-didktik materiallar, texnik vositalar, chizmalar, model, maket.
- S) o‘quv-me’yoriy hujjatlar, o‘quv – uslubiy kompleks.
- D) kompyuter, proektor, kodoskop.

21. SHaxs shakllanishiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlang?

- A) irsiy, tarbiya, muhit, o‘zaro munosabatlar.
- B) oila, mahalla jamiyat.
- S) tengdoshlar, aka-uka, opa-singil.
- D) ijtimoiy, biologik.

22. Barkamollikning ma’naviy sifatlarini aniqlang?

- A) ayyorlik, tilyog‘lamalilik, nosamimiylik.
- B) buzg‘unchilik, befarqlik, badfe’llik.
- S) rostgo‘ylik, kamtarlik, sodiqlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, samimiylik, bunyodkorlik, ezgulik.
- D) manmanlik, uddaburonlik, xudbinlik, takabburlik.

23. Tarbiya nazariyasiga xissa qo‘shgan sharq mutafakkirlarini aniqlang?

- A) Forobiy, Gippokrat, Nizmomi Ganjaviy, Umar Xayyom.
- B) Navoiy, Atoiy. Dilshodi Barno, E.Krechner.
- S) Lombrozo, Z.Freyd, CH.Darvin, Nitsshe.
- D) Ibn Sino, Forobiy, Beruniy, Navoiy, YUsuf Xos Xojib, Naqshbandiy, Jomiy.

24. Sinf – dars tizimini yaratgan pedagog olimni aniqlang?

- A) YAn Amos Kamenskiy.
- B) E.Krechner.
- S) YUsuf Xos Xojib.
- D) Munavvarqori Abdurashidxonov.

25. Buyuk didaktika asarining muallifini aniqlang?

- A) E.Krechner.
- *B) YAn Amos Kamenskiy.
- S) YUsuf Xos Xojib.
- D) Munavvarqori Abdurashidxonov.

26. Oila maqsadini belgilang?

- A) erkak va ayol o'rtasidagi farzandlar tarbiyasiga oid munosabatlar.
- B) ikki jinsning o'zro kelishuv asosida farzandni dunyoga keltirish va jamiyatning davomiyligini ta'minlash.
- S) voyaga etgan ikki jinsning sevishi, ardoqlashi va umumiy birlikni hosil qilish.
- D) oiladagi erkak va ayolning o'z manfaati yo'lida jamiyat foydasi uchun harakat.

27. Ta'lim nazariyasining asosiy kategoriyalarini aniqlang?

- A) ta'lim berish va tahsil olish.
- B) bilimlarni o'zlashtirish va baholash, nazorat.
- S) reyting, ball, baho.
- *D) bilim, ko'nikma, malaka, o'qish, rivojlanish.

28. Didaktikaning ma'nosini ko'rsating?

- A) lotincha – o'qish, o'qitish, ta'lim berish.
- B) inglizcha – bilim darajasini baholash.
- S) yunoncha – o'qish, o'qitish, ta'lim berish.
- D) lotincha – tarbiyalash.

29. Pedagogika sohasida yaratilgan birinchi ilmiy asar?

- A) «Buyuk Didaktika» asari
- B) Pedagogika;
- S) Pedagogika tarihi;
- D) Pedagogik konfliktologiya

30. Ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llaniladigan innovatsion metodlarni aniqlang?

- A) suhbat, intervyu, munozara, hikoya, aqliy hujum.
- B) ma'ruza, doklad, loyiha, keys-stadi.
- S) imak, san, ajil, triz.
- D) munozara, ma'ruza, yozma dumaloq stol.

NAZORAT SAVOLLARI

BIRINCHI ORALIQ NAZORAT SAVOLLARI

1. Pedagogika inson tarbiyasi to'g'risidagi fan.
2. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi.
3. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi.
4. Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan o'rni
5. Pedagogikaning maqsadi va vazifalari
6. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari va ilmiy tadqiqot metodlari

7. Pedagogika fanining tarmoqlari, pedagogika fanlari tizimi.
8. Pedagogikaning fanlar bilan aloqasi
9. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari
10. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari
11. Ta'lim jarayoni mohiyati va uning ikki tomonlama xususiyati.
12. Tarbiya usullari
13. Tarbiya tamoyillari
14. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari
15. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani amalga oshirish yullari
16. Ta'lim va tarbiyaning uzviyligi
17. Ta'lim metodlari
18. Ta'lim vositalari
19. Pedagogik texnologiyaning umumiy asoslari
20. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlari
21. Ta'lim usullari
22. Ta'lim vositalari.
23. Muammoli ta'lim texnologiyasi
24. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar
25. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida.
26. Muloqot vositalari va turlari
27. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.
28. Pedagogik texnologiyaning tavsifiy jihatlari
29. Ta'lim tamoyillarining mohiyati
30. Ta'lim shakllari

IKKINCHI ORALIQ NAZORAT SAVOLLARI

1. Psixologiya fanining predmeti
2. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi
3. Psixik hodisalar va ularning shakllari
4. Psixologik nazariyalarni yo'nalishlari va psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'рни. Psixologik tadqiqot utkazishning asosiy bosqichlari.

5. Hozirgi zamon psixologiya fanining metodlari.
6. Shaxsning psixologik xarakteristikasi.
7. Psixologiyada shaxs tushunchasi.
8. Shaxs tuzilishida biologik va ijtimoiy omillar
9. Shaxs va uning faolligi
10. Faoliyat turlari, jismoniy va aqliy harakatlar
11. Ijtimoiy xulq motivlari va shaxs motivatsiyasi.
12. Shaxs va guruh.
13. Mehnat psixologiyasi va yoshlarning kasbiy yo'nalganligi.
14. Shaxsning individual (tipologik) psixologik xususiyatlari.
15. Insonning mehnatdagi holati va mehnat faoliyati.
16. Kasbiy faoliyat motivlari va kasbiy fikrlashning xususiyatlari.
17. Shaxs iqtidori va qobiliyatlar diagnostikasi
18. Temperament va faoliyatning individual xususiyatlari
19. Xarakter va shaxs
20. Irodaviy sifatlar, tuzilishi
21. Tafakkurning turlari, shakllari
22. Nutq turlari
23. Faoliyatning turlari
24. Xissiyot emotsiya tug'risida tushuncha
25. Shaxs ijtimoiy tasirlar mahsuli sifatida
26. Idrok va uning xususiyatlari
27. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar
28. Sezgilarning tug'risida umumiy tushuncha
29. Sezgi turlari
30. Diqqat haqida tushuncha
31. Diqqatning turlari va xususiyatlari
32. Individual - psixologik xususiyatlarning klassifikatsiyasi
33. Tafakkurning turlari, shakllari

YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI

1. Pedagogika inson tarbiyasi to‘g‘risidagi fan.
2. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi.
3. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi.
4. Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan
5. o'rni
6. Pedagogikaning maqsadi va vazifalari
7. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari va ilmiy tadqiqot metodlari
8. Pedagogika fanining tarmoqlari, pedagogika fanlari tizimi.
9. Pedagogikaning fanlar bilan aloqasi
10. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari
11. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari
12. Ta'lim jarayoni mohiyati va uning ikki tomonlama xususiyati.
13. Tarbiya usullari
14. Tarbiya tamoyillari
15. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari
16. Ma'naviy-axloqiy tarbiyani amalga oshirish yullari
17. Ta'lim va tarbiyaning uzviyligi
18. Ta'lim metodlari
19. Ta'lim vositalari
20. Pedagogik texnologiyaning umumiy asoslari
21. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlari
22. Ta'lim usullari
23. Ta'lim vositalari.
24. Muammoli ta'lim texnologiyasi
25. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar
26. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida.

27. Muloqot vositalari va turlari
28. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.
29. Muammoli ta'lim texnologiyasi
30. Ta'lim tamoyillarining mohiyati
31. Ta'lim shakllari
32. Psixologiya fanining predmeti
33. Psixologiyaning fan sifatida rivojlanishi
34. Psixik hodisalar va ularning shakllari
35. Psixologik nazariyalarni yo'nalishlari va psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'rni.
36. Psixologik tadqiqot utkazishning asosiy bosqichlari.
37. Hozirgi zamon psixologiya fanining metodlari.
38. Shaxsning psixologik xarakteristikasi.
39. Psixologiyada shaxs tushunchasi.
40. Shaxs tuzilishida biologik va ijtimoiy omillar
41. Shaxs va uning faolligi
42. Faoliyat turlari, jismoniy va aqliy harakatlar
43. Ijtimoiy xulq motivlari va shaxs motivatsiyasi.
44. Shaxs va guruh.
45. Mehnat psixologiyasi va yoshlarning kasbiy yo'nalganligi.
46. Shaxsning individual (tipologik) psixologik xususiyatlari.
47. Insonning mehnatdagi holati va mehnat faoliyati.
48. Kasbiy faoliyat motivlari va kasbiy fikrlashning xususiyatlari.
49. Shaxs iqtidori va qobiliyatlar diagnostikasi
50. Temperament va faoliyatning individual xususiyatlari
51. Xarakter va shaxs
52. Irodaviy sifatlar, tuzilishi
53. Tafakkurning turlari, shakllari
54. Nutq turlari
55. Faoliyatning turlari

- 56.Xissiyot emotsiya tug'risida tushuncha
- 57.SHaxs ijtimoiy tasirlar mahsuli sifatida
- 58.Idrok va uning xususiyatlari
- 59.Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar
- 60.Sezgilar tug'risida umumiy tushuncha
- 61.Sezgi turlari
- 62.Diqqat haqida tushuncha
- 63.Diqqatning turlari va xususiyatlari
- 64.Individual - psixologik xususiyatlark lassifikatsiyasi
- 65.Tafakkurning turlari, shakllari

NAZORAT SAVOLLARI

BIRINCHI ORALIQ NAZORAT SAVOLLARI

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

1-variant

1. Pedagogika inson tarbiyasi to'g'risidagi fan
2. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi
3. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

2-variant

1. Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan o'rni
2. Qadimgi Yunoniston va Rim davlatlarida ta'lim-tarbiya.

3. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

3-variant

1. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari.
2. Sharq uyg'onish davrida ilm-fan, madaniyat.
3. Ta'lim usullari va vositalari.

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

4-variant

1. Pedagogika fanining tarmoqlari, pedagogika fanlari tizimi.
2. Pedagogika fanining boshqa fanlar bilan aloqasi va uning mazmuni
3. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

5-variant

1. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari
2. Ta'lim jarayoni mohiyati va uning ikki tomonlama xususiyati.
3. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

6-variant

1. Ta'lim usullari va vositalari
2. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar
3. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

7-variant

1. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi
2. Ta'lim mazmuni haqida tushuncha
3. O'quv rejalari va dasturlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

8-variant

- 1.O'quv tarbiyaviy jarayonini loyihalashtirish prinsipi
- 2.O'qitish jarayonini loyihalash va loyihalash bosqichlari
- 3.Dars loyihasi va uni amalga oshirish modeli

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

9-variant

1. O'qitishni tashkil etish shakllari haqida tushuncha
2. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari
3. Darsga bo'lgan talablar, darslarning tuzilishi

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrasining 2018. 24.01.№11 sonli bayonnomasi bilan tasdiqlangan

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

10-variant

1. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning tashkiliy shakllari
2. O'qitishda nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish usullari
3. Ta'lim maqsadlariga erishilganini baholash

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

11-variant

1. Test vazifalarining shakllari
2. Reyting tizimi va uning o'quv jarayonida qo'llanishi
3. Ta'lim tizimini boshqarish masalalari va vazifalari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

12-variant

1. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatları
2. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi
3. Milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantirishda pedagogikaning tutgan o'rni

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

13-variant

1. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida
2. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari
3. Shaxsga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalar

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

14-variant

1. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.
2. Darsga bo'lgan talablar, darslarning tuzilishi.
3. Test vazifalarining shakllari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

15-variant

1. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi
2. Sharq uyg'onish davrida ilm-fan, madaniyat.
3. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

16-variant

1. Ta'lim usullari va vositalari
2. Muloqot vositalari va turlari
3. O'quv tarbiyaviy jarayonini loyihalashtirish prinsipi

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

17-variant

1. Oliy o'quv yurtlarida o'qitishning tashkiliy shakllari.
2. Ta'lim maqsadlariga erishilganini baholash.
3. Ta'lim tizimini boshqarish masalalari va vazifalari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

18-variant

1. O'quvchilarni bilim, malaka ko'nikmalarini nazorat qilish va baholash usullari
2. Tarbiya usullari
3. O'zbekiston hududida eng qadimgi yodgorliklarda inson tarbiyasiga oid fikrlar

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

19-variant

1. O'quv tarbiyaviy jarayonini loyihalashtirish prinsipi
2. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlari
3. O'quv rejalari va dasturlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

20-variant

1. Ta'lim mazmuni haqida tushuncha
2. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi
3. Tarbiya jarayonining mohiyati

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

21-variant

1. Ta'lim usullari
2. O'qitishni tashkil etish shakllari haqida tushuncha.
3. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

22-variant

1. Ta'lim usullari va vositalari
2. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida
3. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

23-variant

1. Test vazifalarining shakllari
2. Darsga bo'lgan talablar, darslarning tuzilishi.
3. Ta'lim mazmuni haqida tushuncha

**“Pedagogika va jismoniy madaniyat” kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan
bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari**

24-variant

1. Ta'lim maqsadlariga erishilganini baholash
2. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi
3. Sharq uyg'onish davrida ilm-fan, madaniyat

IKKINCHI ORALIQ NAZORAT SAVOLLARI

**“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan
bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari**

1-variant

1. Psixologiya fanining maqsadi va vazifasi
2. Psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o'рни
3. Shaxs ijtimoiy tasirlar mahsuli sifatida

**“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan
bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari**

2-variant

1. Sezgilar tug'risida umumiy tushuncha
2. Idrok qilish qonunlari
3. Diqqat haqida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

3-variant

- 1.Tafakkur haqida tushuncha
- 2.Hayol turlari va shakllari
3. Iroda tug’risida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

4-variant

- 1.Shaxs iqtidori va qobiliyatlar diagnostikasi
2. Temperament vafaoliyatning individual xususiyatlari
- 3.Xarakter va shaxs

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

5-variant

1. Irodaviy sifatlar, tuzilishi
- 2.Tafakkurning turlari, shakllari
3. Nutq turlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

6-variant

1. Faoliyatning turlari
2. Xissiyot emotsiya tug’risida tushuncha
3. SHaxs ijtimoiy tasirlar mahsuli sifatida

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

7-variant

1. Psixologiyaning tarmoqlari.
2. Qobiliyatlar va qiziqishlar diagnostikasi
3. Psixologiya fanining zamonaviy metodlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

8-variant

1. Idrok va uning xususiyatlari
2. Qobiliyatlardagi tug'ma va o'rttirilgan sifatlar
3. Sezgi turlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

9-variant

1. Nutqturlari
2. Hayol turlari va shakllari
3. Xissiyot shakllari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

10-variant

1. Xissiyot emotsiya tug'risida tushuncha
2. Psixologiya fanining zamonaviy metodlari
3. Diqqat haqida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

11-variant

1. Diqqatning turlari va xususiyatlari
2. Motivlarning turlari
3. Xissiyot emotsiya tug'risida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

12-variant

1. Psixologiya fanining zamonaviy metodlari
2. Nutq turlari
3. Iroda tug'risida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

13-variant

1. Motivlarning turlari
2. Hayol turlari va shakllari
3. Diqqatning turlari va xususiyatlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

14-variant

1. Sezgi turlari
2. Psixologiyaning tarmoqlari
3. Diqqat haqida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

15-variant

1. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar
2. Individual - psixologik xususiyatlarning klassifikatsiyasi
3. Irodaning tug'risida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

16-variant

1. Sezgilarning tug'risida umumiy tushuncha
2. Psixologiyaning tarmoqlari
3. Xislatning tug'risida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

17-variant

1. Diqqat haqida tushuncha
2. Tafakkurning turlari, shakllari
3. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar.

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun birinchi oraliq nazorat savollari

18-variant

1. Individual - psixologik xususiyatlar klassifikatsiyasi
2. Sezgi turlari
3. Psixologiyaning tarmoqlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

19-variant

1. Nutq turlari
2. Psixologiya fanining zamonaviy metodlari
3. Sezgilarning tug'risida umumiy tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

20 -variant

1. Individual - psixologik xususiyatlar klassifikatsiyasi.
2. Diqqatning turlari va xususiyatlari
3. Iroda tug'risida tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

21 -variant

1. Xissiyot shakllari
2. Sezgi turlari
3. Motivlarning turlari

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

22 -variant

1. Tafakkurning turlari, shakllari
2. Xissiyot emotsiya tug'risida tushuncha
3. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar.

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

23 -variant

1. Iroda tug'risida tushuncha
2. Nutq turlari
3. Sezgilar tug'risida umumiy tushuncha

“Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan bakalavr talabalari uchun ikkinchi oraliq nazorat savollari

24 -variant

1. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar
2. Tafakkurning turlari, shakllari
3. Psixologiyaning tarmoqlari

YAKUNIY NAZORAT SAVOLLARI

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

1-variant

1. Ta’lim tamoyillari
2. Psixologiyaning fanlar tizimida tutgan o’rni
3. Shaxs ijtimoiy tasirlar mahsuli sifatida
4. Ta’lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari.
5. Ta’lim metodlari va vositalari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

2-variant

1. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari va ilmiy tadqiqot metodlari
2. Idrok qilish qonunlari
3. Diqqat haqida tushuncha
4. Sharq uyg'onish davrida ilm-fan, madaniyat
5. Pedagogikaning maqsadi va vazifalari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

3-variant

1. Tarbiya usullari va tamoyillari
2. Hayol turlari va shakllari
3. Ta’lim metodlari va vositalari
4. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari va ilmiy tadqiqot metodlari
5. Muammoli ta’lim va uni tashkil etish.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

4-variant

1. Tarbiya usullari va tamoyillari
2. Ta’lim jarayoni va moxiyati va vazifalari
3. Hissiyot shakllari
4. Tafakkur haqida tushuncha
5. Nutq turlari.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

5-variant

1. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi
2. Tafakkurning turlari, shakllari
3. Ta’lim tamoyillarining moxiyati va tizimi.
4. Temperament va faoliyatning individual xususiyatlari.

5. Xissiyot emotsiya tugʻrisida tushuncha.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yoʻnalishi boʻyicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

6-variant

1. Tarbiya jarayonining mohiyati
2. Xissiyot emotsiya tugʻrisida tushuncha
3. Ta’lim metodlari va vositalari
4. Tarbiya usullari va tamoyillari.
5. Pedagogik texnologiyaning umumiy asoslari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yoʻnalishi boʻyicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

7-variant

1. Ta’lim jarayoni va mohiyati va vazifalari
2. Qobiliyatlar va qiziqishlar diagnostikasi
3. Ta’lim jarayonining tuzilish bosqichlari
4. Pedagogikaning fanlar bilan aloqasi va pedagogika fanlar tizimi
5. Muloqotning mohiyati va tuzilishi

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yoʻnalishi boʻyicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

8-variant

1. Tarbiya metodlari va vositalari
2. Sezgi turlari
3. Muammoli ta’lim va uni tashkil etish.
4. Temperament va faoliyatning individual xususiyatlari.
5. Ta’lim usullari

Ijtimoiy fanalar» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yoʻnalishi boʻyicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

9-variant

1. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari va ilmiy tadqiqot metodlari
2. Hayol turlari va shakllari
3. Tarbiya metodlari va vositalari
4. Pedagogikaning fanlar bilan aloqasi va pedagogika fanlar tizimi.
5. Tarbiya metodlari va vositalari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yoʻnalishi boʻyicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

10-variant

1. Muloqot – pedagogik hamkorlik vositasi sifatida
2. Tarbiya usullari va tamoyillari
3. Diqqat haqida tushuncha
4. Ta’lim mazmuni haqida tushuncha

5. Muammoli o'qitish texnologiyasining maqsadi va vazifasi

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

11-variant

1. Pedagogikaning fanlar bilan aloqasi va pedagogika fanlar tizimi
2. Motivlarning turlari
3. Xissiyot emotsiya tug'risida tushuncha
4. Muammoli ta'lim texnologiyasi.
5. Pedagogika fanining maqsadi va vazifalari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

12-variant

1. Psixologiya fanining zamonaviy metodlari
2. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari
3. Iroda tug'risida tushuncha
4. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi
5. Individual – psixologik xususiyatlar klassifikatsiyasi.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

13-variant

1. Motivlarning turlari
2. Hayol turlari va shakllari
3. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari
4. Pedagogikaning asosiy kategoriyalari va ilmiy tadqiqot metodlari
5. Muammoli o'qitish texnologiyasining maqsad va vazifalari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

14-variant

1. Tarbiya metodlari va vositalari
2. Psixologiyaning tarmoqlari
3. Diqqat haqida tushuncha
4. Pedagogika fanining maqsadi va vazifalari
5. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta’lim yo’nalishi bo’yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

15-variant

1. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari

2. Individual - psixologik xususiyatlar klassifikatsiyasi
3. Iroda tug'risida tushuncha
4. Ta'lim tamoyillarining mohiyati va tizimi.
5. Ta'lim maqsadlariga erishilganini baholash.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrasi - «Pedagogika.Psixologiya» fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

16-variant

1. Ta'lim va tarbiyaning uzviyligi.
2. Pedagogik jarayonda nazariya va amaliyot tushunchasi
3. Xissiyot, emotsiya tug'risida tushuncha
4. Muloqot vositalari va turlari
Ta'lim tamoyillari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrasi - «Pedagogika.Psixologiya» fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

17-variant

1. Oila jamiyatning asosiy bug'ini
2. Tafakkurning turlari, shakllari
3. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar.
4. Xissiyot emotsiya tug'risida tushuncha.
5. Temperament va faoliyatning individual xususiyatlari.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrasi - «Pedagogika.Psixologiya» fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

18-variant

1. Individual - psixologik xususiyatlar klassifikatsiyasi
2. Ta'lim nazariyasi (Didaktika) va uning vazifalari
3. Psixologiyaning tarmoqlari
4. Pedagogik texnologiyaning umumiy asoslari
5. Muammoli ta'lim texnologiyasi.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrasi - «Pedagogika.Psixologiya» fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

19-variant

1. O'qitishda nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish usullari
2. Psixologiya fanining zamonaviy metodlari
3. Sezgilar tug'risida umumiy tushuncha
4. Irodaviy sifatlar, tuzilishi
5. Pedagogikaning maqsadi va vazifalari.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrasi - «Pedagogika.Psixologiya» fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

20 -variant

1. Muomala – muloqot va boshqarish vositasi.
2. Ta'lim metodlari va vositalari

3. Iroda tug'risida tushuncha
4. Ta'lim tamoyillari
5. Shaxs ijtimoiy tasirlar mahsuli sifatida.

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

21-variant

1. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari
2. Sezgi turlari
3. Motivlarning turlari
4. Pedagogik texnologiyaning umumiy asoslari
5. Faoliyatning turlari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

22-variant

1. Muloqot vositalari va turlari
2. Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari va ilmiy tadqiqot metodlari
3. Qobiliyatlardagi tug'ma va orttirilgan sifatlar
4. Individual – psixologik xususiyatlar klassifikatsiyasi
5. Pedagogikaning fanlar bilan aloqasi

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

23-variant

1. Pedagogika fanining maqsadi va vazifalari
2. Sezgilar tug'risida umumiy tushuncha
3. Ijtimoiy normalar, sanksiyalar va shaxs .
4. Motivlarning turlari.
5. Pedagogik texnologiyaning mohiyati va uning tavsifiy jihatlari

«Pedagogika va jismoniy madaniyat» kafedrası - “Pedagogika.Psixologiya” fanidan barcha ta'lim yo'nalishi bo'yicha tahsil olayotgan bakalavr talabalari uchun yakuniy nazorat savollari

24-variant

1. Ta'lim metodlari va vositalari
2. Tafakkurning turlari, shakllari
3. Psixologiyaning tarmoqlari
4. Tarbiya jarayonining mohiyati va vazifalari
5. Muammoli ta'lim texnologiyasi

